ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

สํยุตฺตนิกาเย

ขนฺธวคฺค-อฏฺฐกถา

๑. ขนฺธสํยุตฺตํ

๑. นกุลปิตุวโคฺค

๑. นกุลปิตุสุตฺตวณฺณนา

๑. **ขนฺธิยวคฺคสฺส** ปฐเม **ภเคฺคสู**ติ เอวํนามเก ชนปเทฯ **สุสุมารคิเร**ติ สุสุมารคิรน คเรฯ ตสฺมิํ กิร มาปิยมาเน สุสุมาโร สทฺทมกาสิ, เตนสฺส ''สุสุมารคิร''เนฺตฺวว นามํ อกํสุฯ **เภสกฬาวเน**ติ เภสกฬาย นาม ยกฺขินิยา อธิวุตฺถตฺตา เอวํลทฺธนาเม วเนฯ ตเทว มิคคณสฺส อภยตฺถาย ทินฺนตฺตา **มิคทาโย**ติ วุจฺจติฯ ภควา ตสฺมิํ ชนปเท ตํ นครํ นิสฺสาย ตสฺมิํ วน สเณฺฑ วิหรติฯ **นกุลปิตา**ติ นกุลสฺส นาม ทารกสฺส ปิตาฯ

ชิโณฺณติ ชราชิโณฺณฯ **วุโฑฺฒ**ติ วโยวุโฑฺฒฯ **มหลฺลโก**ติ ชาติมหลฺลโกฯ **อทฺธค โต**ติ ดิยทฺธคโตฯ **วโยอนุปฺปโตฺต**ติ เตสุ ตีสุ อเทฺธสุ ปจฺฉิมวยํ อนุปฺปโตฺตฯ **อาตุรกาโย**ติ คิลานกาโยฯ อิทญฺหิ สรีรํ สุวณฺณวณฺณมฺปิ นิจฺจปคฺฆรณเฏฺฐน อาตุรํเยว นาม ฯ วิเสเสน ปนสฺส ชราตุรตา พฺยาธาตุรตา มรณาตุรตาติ ติโสฺส อาตุรตา โหนฺติฯ ตาสุ กิญฺจาปิ เอโส ม หลฺลกตฺตา ชราตุโรว, อภิณฺหโรคตาย ปนสฺส พฺยาธาตุรตา อิธ อธิเปฺปตาฯ **อภิกฺขณาต โงฺก**ติ อภิณฺหโรโค นิรนฺตรโรโคฯ **อนิจฺจทสฺสาวี**ติ ตาย อาตุรตาย อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ อาคนฺ ตุํ อสโกฺกโนฺต กทาจิเทว ทฎฺฐุํ ลภามิ, น สพฺพกาลนฺติ อโตฺถฯ **มโนภาวนียาน**นฺติ มนวฑฺฒ กานํ ฯ เยสุ หิ ทิเฏฺฐสุ กุสลวเสน จิตฺตํ วฑฺฒติ, เต สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานาทโย มหาเถรา มโนภาวนียา นามฯ **อนุสาสตู**ติ ปุนปฺปุนํ สาสตุฯ ปฺริมญฺหิ วจนํ โอวาโท นาม, อปราปรํ อนุสาสนี นามฯ โอติเณฺณ วา วตฺถุสฺมิํ วจนํ โอวาโท นาม, อโนติเณฺณ ตนฺติวเสน วา ปเวณิว เสน วา วุตฺตํ อนุสาสนี นามฯ อปิจ โอวาโทติ วา อนุสาสนีติ วา อตฺถโต เอกเมว, พฺยญฺชน มตฺตเมว นานํฯ

อาตุโร หายนฺติ อาตุโร หิ อยํ, สุวณฺณวโณฺณ ปิยงฺคุสาโมปิ สมาโน นิจฺจปคฺฆ รณเฏฺฐน อาตุโรเยวฯ **อณฺฑภูโต**ติ อณฺฑํ วิย ภูโต ทุพฺพโลฯ ยถา กุกฺกุฎณฺฑํ วา มยูรณฺฑํ วา เคณฺฑุกํ วิย คเหตฺวา ขิปเนฺตน วา ปหรเนฺตน วา น สกฺกา กีฬิตุํ, ตาวเทว ภิชฺชติ, เอวม ยมฺปิ กาโย กณฺฎเกปิ ขาณุเกปิ ปกฺขลิตสฺส ภิชฺชตีติ อณฺฑํ วิย ภูโตติ อณฺฑภูโตฯ **ปริโยน โทฺธ**ติ สุขุเมน ฉวิมเตฺตน ปริโยนโทฺธฯ อณฺฑญฺหิ สารตเจน ปริโยนทฺธํ, เตน ฑํสมกสาทโย นิลียิตฺวาปิ ฉวิํ ฉินฺทิตฺวา ยูสํ ปคฺฆราเปตุํ น สโกฺกนฺติฯ อิมสฺมิํ ปน ฉวิํ ฉินฺทิตฺวา ยํ อิจฺฉนฺติ, ตํ กโรนฺติฯ เอวํ สุขุมาย ฉวิยา ปริโยนโทฺธฯ **กิมญฺญตฺร พาลฺยา**ติ พาลภาวโต อญฺญํ กิมตฺถิ? พาโลเยว อยนฺติ อโตฺถฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อยํ กาโย เอวรูโป, ตสฺมาฯ

เตนุปสงฺกมีติ รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส อุปฏฺฐานํ คนฺตฺวา อนนฺตรํ ปริณายกรตนสฺส อุปฏฺฐานํ คจฺฉนฺโต ราชปุริโส วิย, สทฺธมฺมจกฺกวตฺติสฺส ภควโต อุปฏฺฐานํ คนฺตฺวา, อนนฺตรํ ธมฺมเสนาปติสฺส อปจิตึ กาตุกาโม เยนายสฺมา สาริปุตฺโต, เตนุปสงฺกมิฯ **วิปฺปสนฺนานี**ติ สุฏฺฐุ ปสนฺนานิฯ **อินฺทฺริยานี**ติ มนจฺฉฏฺฐานิ อินฺทฺริยานิฯ **ปริสุทฺธ**ติ นิทฺโทโสฯ **ปริโยทาโต**ติ ตสฺเสว เววจนํฯ นิรุปกฺกิเลสตาเยว หิ เอส ปริโยทาโตติ วุตฺโต, น เสตภาเวนฯ เอตสฺส จ ปริโยทาตตํ ทิสฺวาว อินฺทฺริยานํ วิปฺปสนฺนตํ อญฺญาสิฯ นยคฺคาหปญฺญา กิเรสา เถรสฺสฯ

กถญฺหิ โน สิยาติ เกน การเณน น ลทฺธา ภวิสฺสติ? ลทฺธาเยวาติ อโตฺถฯ อิมินา กึ ทีเปติ? สตฺถุวิสฺสาสิกภาวํฯ อยํ กิร สตฺถุ ทิฏฺฐกาลโต ปฏฺฐาย ปีติเปมํ, อุปาสิกา จสฺส มาติเปมํ ปฏิลภติฯ อุโภปิ ‘‘มม ปุตฺโต’’ติ สตฺถารํ วทนฺติฯ ภวนฺตรคโต หิ เนสํ สิเนโหฯ สา กิร อุปาสิกา ปญฺจ ชาติสตานิ ตถาคตสฺส มาตาว, โส จ, คหปติ, ปิตาว อโหสิฯ ปุน ปญฺจ ชาติสตานิ อุปาสิกา มหามาตา, อุปาสโก มหาปิตา, ตถา จูฬมาตา จูฬปิตาติฯ เอวํ สตฺถา ทิยฑฺฒอตฺตภาวสหสฺสํ เตสํเยว หเตฺถ วฑฺฒิโตฯ เตเนว เต ยํ เนว ปุตฺตสฺส, น ปิตุ สนฺติเก กเถตุํ สกฺกา, ตํ สตฺถุ สนฺติเก นิสินฺนา กเถนฺติฯ อิมินาเยว จ การเณน ภควา ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ อุปาสกานํ วิสฺสาสิกานํ ยทิทํ นกุลปิตา คหปติ, ยทิทํ นกุลมาตา คหปตานี’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๕๗) เต เอตทเคฺค ฐเปสิฯ อิติ โส อิมํ วิสฺสาสิกภาวํ ปกาเสนฺโต **กถญฺหิ โน สิยา**ติ อาหฯ **อมเตน อภิสิโตฺต**ติ นสฺสิธ อญฺญํ กิญฺจิ ฌานํ วา วิปสฺสนา วา มโคฺค วา ผลํ วา ‘‘อมตาภิเสโก’’ติ ทฏฺฐโพฺพ, มธุรธมฺมเทสนาเยว ปน ‘‘อมตาภิเสโก’’ติ เวทิตโพฺพฯ **ทูรโตปี**ติ ติโรรฏฺฐาปิ ติโรชนปทาปิฯ

อสฺสุตวา ปุถุชฺชโนติ อิทํ วุตฺตตฺถเมวฯ **อริยานํ อทสฺสาวี**ติอาทีสุ **อริยา**ติ อารกตฺตา กิเลเสหิ, อนเย น อิริยนโต, อเย อิริยนโต, สเทวเกน จ โลเกน อรณียโต พุทฺธา จ ปเจฺจกพุทฺธา จ พุทฺธสาวกา จ วุจฺจนฺติฯ พุทฺธา เอว วา อิธ อริยาฯ ยถาห – ‘‘สเทวเก, ภิกฺขเว, โลเก…เป.… ตถาคโต อริโย’’ติ วุจฺจตีติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๙๘)ฯ **สปฺปุริสาน**นฺติ เอตฺถ ปน ปเจฺจกพุทฺธา ตถาคตสาวกา จ สปฺปุริสาติ เวทิตพฺพาฯ เต หิ โลกุตฺตรคุณโยเคน โสภนา ปุริสาติ สปฺปุริสาฯ สเพฺพว วา เอเต เทฺวธาปิ วุตฺตาฯ พุทฺธาปิ หิ อริยา จ สปฺปุริสา จ, ปเจฺจกพุทฺธา พุทฺธสาวกาปิฯ ยถาห –

> ‘‘โย เว กตญฺญู กตเวทิ ธีโร,
> กลฺยาณมิโตฺต ทฬฺหภตฺติ จ โหติ;
> ทุขิตสฺส สกฺกจฺจ กโรติ กิจฺจํ,
> ตถาวิธํ สปฺปุริสํ วทนฺตี’’ติฯ (ชา. ๒.๑๗.๗๘);

‘‘กลฺยาณมิโตฺต ทฬฺหภตฺติ จ โหตี’’ติ เอตฺตาวตา หิ พุทฺธสาวโก วุโตฺต, กตญฺญุตาทีหิ ปเจฺจกพุทฺธพุทฺธาติฯ อิทานิ โย เตสํ อริยานํ อทสฺสนสีโล, น จ ทสฺสเน สาธุการี, โส ‘‘อริยานํ อทสฺสาวี’’ติ เวทิตโพฺพฯ โส จ จกฺขุนา อทสฺสาวี, ญาเณน อทสฺสาวีติ ทุวิโธฯ เตสุ ญาเณน อทสฺสาวี อิธ อธิเปฺปโตฯ มํสจกฺขุนา หิ ทิพฺพจกฺขุนา วา อริยา ทิฏฺฐาปิ อทิฏฺฐาว โหนฺติ เตสํ จกฺขูนํ วณฺณมตฺตคฺคหณโต น อริยภาวโคจรโตฯ โสณสิงฺคาลาทโยปิ จกฺขุนา อริเย ปสฺสนฺติ, น เจเต อริยานํ ทสฺสาวิโน นามฯ

ตตฺริทํ วตฺถุ – จิตฺตลปพฺพตวาสิโน กิร ขีณาสวเตฺถรสฺส อุปฏฺฐาโก วุฑฺฒปพฺพชิโต เอกทิวสํ เถเรน สทฺธึ ปิณฺฑาย จริตฺวา, เถรสฺส ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา, ปิฏฺฐิโต อาคจฺฉนฺโต เถรํ ปุจฺฉิ – ‘‘อริยา นาม, ภเนฺต, กีทิสา’’ติ? เถโร อาห – ‘‘อิเธกโจฺจ มหลฺลโก อริยานํ ปตฺตจีวรํ คเหตฺ

วา วตฺตปฏิวตฺตํ กตฺวา สหจรโนฺตปิ เนว อริเย ชานาติ, เอวํ ทุชฺชานาวุโส, อริยา’’ติฯ เอวํ วุตฺเตปิ โส เนว อญฺญาสิฯ ตสฺมา น จกฺขุนา ทสฺสนํ ทสฺสนํ, ญาเณน ทสฺสนเมว ทสฺสนํฯ ยถาห – ‘‘กึ เต, วกฺกลิ, อิมินา ปูติกาเยน ทิเฏฺฐน? โย โข, วกฺกลิ, ธมฺมํ ปสฺสติ, โส มํ ปสฺสติฯ โย มํ ปสฺสติ, โส ธมฺมํ ปสฺสตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๘๗)ฯ ตสฺมา จกฺขุนา ปสฺสโนฺตปิ ญาเณน อริเยหิ ทิฎฺฐํ อนิจฺจาทิลกฺขณํ อปสฺสโนฺต, อริยาธิคตญฺจ ธมฺมํ อนธิคจฺฉโนฺต อริยกรธมฺมานํ อริยภาวสฺส จ อทิฎฺฐตฺตา ‘‘อริยานํ อทสฺสาวี’’ติ เวทิตโพฺพฯ

อริยธมฺมสฺส อโกวิโทติ, สติปฎฺฐานาทิเภเท อริยธเมฺม อกุสโลฯ **อริยธเมฺม อวินีโต**ติ เอตฺถ ปน –

‘‘ทุวิโธ วินโย นาม, เอกเมเกตฺถ ปญฺจธา;
อภาวโต ตสฺส อยํ, อวินีโตติ วุจฺจติ’’ฯ

อยญฺหิ สํวรวินโย ปหานวินโยติ ทุวิโธ วินโยฯ เอตฺถ จ ทุวิเธปิ วินเย เอกเมโก วินโย ปญฺจธา ภิชฺชติฯ **สํวรวินโย**ปิ หิ สีลสํวโร สติสํวโร ญาณสํวโร ขนฺติสํวโร วีริยสํวโรติ ปญฺจวิโธฯ **ปหานวินโย**ปิ ตทงฺคปฺปหานํ, วิกฺขมฺภนปฺปหานํ สมุเจฺฉทปฺปหานํ ปฎิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานํ นิสฺสรณปฺปหานนฺติ ปญฺจวิโธฯ

ตตฺถ ‘‘อิมินา ปาติโมกฺขสํวเรน อุเปโต โหติ สมุเปโต’’ติ (วิภ. ๕๑๑) อยํ **สีลสํวโร**ฯ ‘‘รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริยํ, จกฺขุนฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชตี’’ติ อยํ (ที. นิ. ๑.๒๑๓; ม. นิ. ๑.๒๙๕; สํ. นิ. ๔.๒๓๙; อ. นิ. ๓.๑๖) **สติสํวโร**ฯ

‘‘ยานิ โสตานิ โลกสฺมึ, (อชิตาติ ภควา)
สติ เตสํ นิวารณํ;
โสตานํ สํวรํ พฺรูมิ,
ปญฺญาเยเต ปิธียเร’’ติฯ (สุ. นิ. ๑๐๔๑; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส.๔) –

อยํ **ญาณสํวโร**ฯ ‘‘ขโม โหติ สีตสฺส อุณฺหสฺสา’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๔; อ. นิ. ๔.๑๑๔; ๖.๕๘) อยํ **ขนฺติสํวโร**ฯ ‘‘อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๖; อ. นิ. ๔.๑๑๔; ๖.๕๘) อยํ **วีริยสํวโร**ฯ สโพฺพปิ จายํ สํวโร ยถาสกํ สํวริตพฺพานํ วิเนตพฺพานญฺจ กายทุจฺจริตาทีนํ สํวรณโต ‘‘สํวโร’’ วินยนโต ‘‘วินโย’’ติ วุจฺจติฯ เอวํ ตาว สํวรวินโย ปญฺจธา ภิชฺชตีติ เวทิตโพฺพฯ

ตถา ยํ นามรูปปริเจฺฉทาทีสุ วิปสฺสนาญาเณสุ ปฎิปกฺขภาวโต ทีปาโลเกเนว ตมสฺส, เตน เตน วิปสฺสนาญาเณน ตสฺส ตสฺส อนตฺถสฺส ปหานํฯ เสยฺยถิทํ – นามรูปววตฺถาเนน สกฺกายทิฎฺฐิยา, ปจฺจยปริคฺคเหน อเหตุวิสมเหตุทิฎฺฐีนํ, ตเสฺสว อปรภาเคน กงฺขาวิตรเณน กถํกถีภาวสฺส, กลาปสมฺมสเนน ‘‘อหํ มมา’’ติ คาหสฺส, มคฺคามคฺคววตฺถาเนน อมเคฺค มคฺคสญฺญาย, อุทยทสฺสเนน อุเจฺฉททิฎฺฐิยา, วยทสฺสเนน สสฺสตทิฎฺฐิยา, ภยทสฺสเนน สภเย อภยสญฺญาย, อาทีนวทสฺสเนน อสฺสาทสญฺญาย, นิพฺพิทานุปสฺสนาย อภิรติสญฺญาย, มุญฺจิตุกมฺยตาญาเณน อมุญฺจิตุกามตายฯ อุเปกฺขาญาเณน อนุเปกฺขาย, อนุโลเมน ธมฺมฎฺฐิติยํ นิพฺพาเน จ ปฎิโลมภาวสฺส, โคตฺรภุนา สงฺขารนิมิตฺตคาหสฺส ปหานํ, เอตํ **ตทงฺคปฺปหานํ** นามฯ

ยํ ปน อุปจารปฺปนาเภเทน สมาธินา ปวตฺติภาวนิวารณโต ฆฏปฺปหาเรเนว อุทกปิฏฺฐิเสวาลสฺส, เตสํ เตสํ นีวรณาทิธมฺมานํ ปหานํ, เอตํ **วิกฺขมฺภนปฺปหานํ** นามฯ ยํ จตุนฺนํ อริยมคฺคานํ ภาวิตตฺตา ตํตํมคฺควโต อตฺตโน สนฺตาเน ''ทิฏฺฐิคตานํ ปหานาย''ติอาทินา นเยน (ธ. ส. ๒๗๗; วิภ. ๖๒๘) วุตฺตสฺส สมุทยปกฺขิกสฺส กิเลสคณสฺส อจฺจนฺตํ อปฺปวตฺติภาเวน ปหานํ, อิทํ **สมุเจฺฉทปฺปหานํ** นามฯ ยํ ปน ผลกฺขเณ ปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตํ กิเลสานํ, เอตํ **ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานํ** นามฯ

ยํ สพฺพสงฺขตนิสฺสฏตฺตา ปหีนสพฺพสงฺขตํ นิพฺพานํ, เอตํ **นิสฺสรณปฺปหานํ** นามฯ สพฺพมฺปิ เจตํ ปหานํ ยสฺมา จาคฏฺเฐน ปหานํ, วินยฏฺเฐน วินโย, ตสฺมา ''ปหานวินโย''ติ วุจฺจติฯ ตํตํปหานวโต วา ตสฺส ตสฺส วินยสฺส สมฺภวโตเปตํ ''ปหานวินโย''ติ วุจฺจติฯ เอวํ ปหานวินโยปิ ปญฺจธา ภิชฺชตีติ เวทิตพฺพํฯ

เอวมยํ สเงฺขปโต ทุวิโธ, เภทโต จ ทสวิโธ วินโย ภินฺนสํวรตฺตา ปหาตพฺพสฺส จ อปฺปหีนตฺตา ยสฺมา เอตสฺส อสฺสุตวโต ปุถุชฺชนสฺส นตฺถิ, ตสฺมา อภาวโต ตสฺส อยํ ''อวินีโต''ติ วุจฺจตีติฯ เอส นโย **สปฺปุริสานํ อทสฺสาวี สปฺปุริสธมฺมสฺส อโกวิโท สปฺปุริสธเมฺม อวินีโต**ติ เอตฺถาปิฯ นินฺนานากรณญฺหิ เอตํ อตฺถโตฯ ยถาห –

> ''เยว เต อริยา, เตว เต สปฺปุริสาฯ เยว เต สปฺปุริสา, เตว เต อริยาฯ โย เอว โส อริยานํ ธโมฺม, โส เอว โส สปฺปุริสานํ ธโมฺมฯ โย เอว โส สปฺปุริสานํ ธโมฺม, โส เอว โส อริยานํ ธโมฺมฯ เยว เต อริยวินยา, เตว เต สปฺปุริสวินยาฯ เยว เต สปฺปุริสวินยา , เตว เต อริยวินยาฯ อริเยติ วา สปฺปุริเสติ วา, อริยธเมฺมติ วา สปฺปุริสธเมฺมติ วา, อริยวินเยติ วา สปฺปุริสวินเยติ วา เอเสเส เอเก เอกฏฺเฐ สเม สมภาเค ตชฺชาเต ตเญฺญว''ติฯ

รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตีติ อิเธกโจฺจ รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ''ยํ รูปํ, โส อหํ , โย อหํ, ตํ รูป''นฺติ รูปญฺจ อตฺตญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติฯ เสยฺยถาปิ นาม เตลปฺปทีปสฺส ฌายโต ยา อจฺจิ, โส วโณฺณฯ โย วโณฺณ, สา อจฺจีติ อจฺจิญฺจ วณฺณญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติ, เอวเมว อิเธกโจฺจ รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ…เป.… อทฺวยํ สมนุปสฺสตีติ เอวํ รูปํ ''อตฺตา''ติ ทิฏฺฐิปสฺสนาย ปสฺสติฯ **รูปวนฺตํ วา อตฺตาน**นฺติ อรูปํ ''อตฺตา''ติ คเหตฺวา ฉายาวนฺตํ รุกฺขํ วิย ตํ รูปวนฺตํ สมนุปสฺสติฯ **อตฺตนิ วา รูป**นฺติ อรูปเมว ''อตฺตา''ติ คเหตฺวา ปุปฺผสฺมึ คนฺธํ วิย อตฺตนิ รูปํ สมนุปสฺสติฯ **รูปสฺมึ วา อตฺตาน**นฺติ อรูปเมว ''อตฺตา''ติ คเหตฺวา กรณฺฑเก มณึ วิย ตํ อตฺตานํ รูปสฺมึ สมนุปสฺสติฯ **ปริยุฏฺฐฏฺฐายี**ติ ปริยุฏฺฐานากาเรน อภิภวนากาเรน ฐิโต, ''อหํ รูปํ, มม รูป''นฺติ เอวํ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐเปตฺวา คณฺหนโก นาม โหตีติ อโตฺถฯ **ตสฺส ตํ รูป**นฺติ ตสฺส ตํ เอวํ คหิตํ รูปํฯ เวทนาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺถ ''รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี''ติ สุทฺธรูปเมว อตฺตาติ กถิตํฯ ''รูปวนฺตํ วา อตฺตานํ, อตฺตนิ วา รูปํ, รูปสฺมึ วา อตฺตานํ, เวทนํ อตฺตโต…เป.… สญฺญํ… สงฺขาเร… วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี''ติ อิเมสุ สตฺตสุ ฐาเนสุ อรูปํ อตฺตาติ กถิตํฯ ''เวทนาวนฺตํ วา อตฺตานํ, อตฺตนิ วา เวทนํ, เวทนาย วา อตฺตาน''นฺติ เอวํ จตูสุ ขเนฺธสุ ติณฺณํ ติณฺณํ วเสน ทฺวาทสสุ ฐาเนสุ รูปารูปมิสฺสโก อตฺตา กถิโตฯ ตตฺถ ''รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, เวทนํ… สญฺญํ… สงฺขาเร… วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี''ติ อิเมสุ ปญฺจสุ ฐาเนสุ อุเจฺฉททิฏฺฐิ กถิตา, อวเสเสสุ สสฺสตทิฏฺฐีติ เอวเมตฺถ ปนฺนรส ภวทิฏฺฐิโย ปญฺจ วิภวทิฏฺฐิโย โหนฺติ, ตา สพฺพาปิ มคฺคาวรณา, น สคฺคาวรณา, ปฐมมคฺควชฺฌาติ เวทิตพฺพาฯ

เอวํ โข, คหปติ, อาตุรกาโย เจว โหติ อาตุรจิโตฺต จาติ กาโย นาม พุทฺธานมฺปิ อาตุโรเยวฯ จิตฺตํ ปน ราคโทสโมหานุคตํ อาตุรํ นาม, ตํ อิธ ทสฺสิตํฯ **โน จ อาตุรจิโตฺต**ติ อิธ นิกฺกิเลสตาย จิตฺตสฺส อนาตุรภาโว ทสฺสิโตฯ อิติ อิมสฺมิํ สุเตฺต โลกิยมหาชโน อาตุรกาโย เจว อาตุรจิโตฺต จาติ ทสฺสิโต, ขีณาสวา อาตุรกายา อนาตุรจิตฺตา, สตฺต เสขา เนว อาตุรจิตฺตา, น อนาตุรจิตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ ภชมานา ปน อนาตุรจิตฺตตํเยว ภชนฺตีติฯ ปฐมํฯ

๒. เทวทหสุตฺตวณฺณนา

๒. ทุติเย **เทวทห**นฺติ เทวา วุจฺจนฺติ ราชาโน, เตสํ มงฺคลทโห, สยํชาโต วา โส ทโหติ, ตสฺมา ‘‘เทวทโห’’ติ วุโตฺตฯ ตสฺส อวิทูเร นิคโม เทวทหเนฺตฺวว นปุํสกลิงฺควเสน สงฺขํ คโตฯ **ปจฺฉาภูมคมิกา**ติ ปจฺฉาภูมํ อปรทิสายํ นิวิฎฺฐํ ชนปทํ คนฺตุกามาฯ **นิวาส**นฺติ เตมาสํ วสฺสาวาสํฯ **อปโลกิโต**ติ อาปุจฺฉิโตฯ **อปโลเกถา**ติ อาปุจฺฉถฯ กสฺมา เถรํ อาปุจฺฉาเปติ? เต สภาเร กาตุกามตายฯ โย หิ เอกวิหาเร วสโนฺตปิ สนฺติกํ น คจฺฉติ ปกฺกมโนฺต อนาปุจฺฉา ปกฺกมติ, อยํ นิพฺภาโร นามฯ โย เอกวิหาเร วสโนฺตปิ อาคนฺตฺวา ปสฺสติ, ปกฺกมโนฺต อาปุจฺฉติ, อยํ สภาโร นามฯ อิเมปิ ภิกฺขู ภควา ‘‘เอวมิเม สีลาทีหิ วฑฺฒิสฺสนฺตี’’ติ สภาเร กาตุกาโม อาปุจฺฉาเปติฯ

ปณฺฑิโตติ ธาตุโกสลฺลาทินา จตุพฺพิเธน ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคโตฯ **อนุคฺคาหโก**ติ อามิสานุคฺคเหน จ ธมฺมานุคฺคเหน จาติ ทฺวีหิปิ อนุคฺคเหหิ อนุคฺคาหโกฯ เถโร กิร อเญฺญ ภิกฺขู วิย ปาโตว ปิณฺฑาย อคนฺตฺวา สพฺพภิกฺขูสุ คเตสุ สกลํ สงฺฆารามํ อนุวิจรโนฺต อสมฺมฎฺฐฎฺฐานํ สมฺมชฺชติ, อฉฑฺฑิตํ กจวรํ ฉเฑฺฑติ, สงฺฆาราเม ทุนฺนิกฺขิตฺตานิ มญฺจปีฐทารุภณฺฑมตฺติกาภณฺฑานิ ปฎิสาเมติฯ กิํ การณา? ‘‘มา อญฺญติตฺถิยา วิหารํ ปวิฎฺฐา ทิสฺวา ปริภวํ อกํสู’’ติฯ ตโต คิลานสาลํ คนฺตฺวา คิลาเน อสฺสาเสตฺวา ‘‘เกนโตฺถ’’ติ ปุจฺฉิตฺวา เยน อโตฺถ โหติ, ตทตฺถํ เตสํ ทหรสามเณเร อาทาย ภิกฺขาจารวเตฺตน วา สภาคฎฺฐาเน วา เภสชฺชํ ปริเยสิตฺวา เตสํ ทตฺวา, ‘‘คิลานุปฎฺฐานํ นาม พุทฺธปเจฺจกพุเทฺธหิ วณฺณิตํ, คจฺฉถ สปฺปุริสา อปฺปมตฺตา โหถา’’ติ เต เปเสตฺวา สยํ ปิณฺฑาย จริตฺวา อุปฎฺฐากกุเล วา ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา วิหารํ คจฺฉติฯ อิทํ ตาวสฺส นิพทฺธวาสฎฺฐาเน อาจิณฺณํฯ

ภควติ ปน จาริกํ จรมาเน ‘‘อหํ อคฺคสาวโก’’ติ อุปาหนํ อารุยฺห ฉตฺตํ คเหตฺวา ปุรโต ปุรโต น คจฺฉติฯ เย ปน ตตฺถ มหลฺลกา วา อาพาธิกา วา อติทหรา วา, เตสํ รุชฺชนฎฺฐานานิ เตเลน มกฺขาเปตฺวา ปตฺตจีวรํ อตฺตโน ทหรสามเณเรหิ คาหาเปตฺวา ตํทิวสํ วา ทุติยทิวสํ วา เต คณฺหิตฺวาว คจฺฉติฯ เอกทิวสญฺหิ ตเญฺญว อายสฺมนฺตํ อติวิกาเล สมฺปตฺตตฺตา เสนาสนํ อลภิตฺวา, จีวรกุฎิยํ นิสินฺนํ ทิสฺวา, สตฺถา ปุนทิวเส ภิกฺขุสงฺฆํ สนฺนิปาตาเปตฺวา, หตฺถิวานรติตฺติรวตฺถุํ กเถตฺวา, ‘‘ยถาวุฑฺฒํ เสนาสนํ ทาตพฺพ’’นฺติ สิกฺขาปทํ ปญฺญาเปสิฯ เอวํ ตาเวส อามิสานุคฺคเหน อนุคฺคณฺหาติฯ โอวทโนฺต ปเนส สตวารมฺปิ สหสฺสวารมฺปิ ตาว โอวทติ, ยาว โส ปุคฺคโล โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐาติ, อถ นํ วิสฺสเชฺชตฺวา อญฺญํ โอวทติฯ อิมินา นเยน โอวทโต จสฺส โอวาเท ฐตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตา คณนปถํ อติกฺกนฺตาฯ เอวํ ธมฺมานุคฺคเหน อนุคฺคณฺหาติฯ

ปจฺจโสฺสสุนฺติ เต ภิกฺขู ‘‘อมฺหากํ เนว อุปชฺฌาโย, น อาจริโย น สนฺทิฎฺฐสมฺภโตฺตฯ กิํ ตสฺส สนฺติเก กริสฺสามา’’ติ? ตุณฺหีภาวํ อนาปชฺชิตฺวา ‘‘เอวํ, ภเนฺต’’ติ สตฺถุ วจนํ สมฺปฎิจฺฉิํสุฯ **เอฬคลาคุเมฺพ**ติ คจฺฉมณฺฑปเกฯ โส กิร เอฬคลาคุโมฺพ ธุวสลิลฎฺฐาเน ชาโตฯ อเถตฺถ จตูหิ ปาเทหิ มณฺฑปํ กตฺวา ตสฺส อุปริ ตํ คุมฺพํ อาโรเปสุํ, โส ตํ มณฺฑปํ ฉาเทสิฯ อถสฺส

เหฏฺฐา อิฏฺฐกาหิ ปริจินิตฺวา วาลิกํ โอกิริตฺวา อาสนํ ปญฺญาปยึสุฯ สีตลํ ทิวาฏฺฐานํ อุทกวาโต วายติฯ เถโร ตสฺมึ นิสีทิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘เอฬคลาคุเมฺพ’’ติฯ

นานาเวรชฺชคตนฺติ เอกสฺส รโญฺญ รชฺชโต นานาวิธํ รชฺชคตํฯ **วิรชฺช**นฺติ อญฺญํ รชฺชํฯ ยถา หิ สเทสโต อโญฺญ วิเทโส, เอวํ นิวุตฺถรชฺชโต อญฺญํ รชฺชํ วิรชฺชํ นาม, ตํ เวรชฺชนฺติ วุตฺตํฯ **ขตฺติยปณฺฑิตา**ติ พิมฺพิสารโกสลราชาทโย ปณฺฑิตราชาโนฯ **พฺราหฺมณปณฺฑิตา**ติ จงฺกีตารุกฺขาทโย ปณฺฑิตพฺราหฺมณาฯ **คหปติปณฺฑิตา**ติ จิตฺตสุทตฺตาทโย ปณฺฑิตคหปตโยฯ **สมณปณฺฑิตา**ติ สภิยปิโลติกาทโย ปณฺฑิตปริพฺพาชกา ฯ **วีมํสกา**ติ อตฺถคเวสิโนฯ **กึวาที**ติ กึ อตฺตโน ทสฺสนํ วทติ, กึ ลทฺธิโกติ อโตฺถฯ **กิมกฺขายี**ติ กึ สาวกานํ โอวาทานุสาสนึ อาจิกฺขติ? **ธมฺมสฺส จานุธมฺม**นฺติ ภควตา วุตฺตพฺยากรณสฺส อนุพฺยากรณํฯ **สหธมฺมิโก**ติ สการโณฯ **วาทานุวาโท**ติ ภควตา วุตฺตวาทสฺส อนุวาโทฯ ‘‘วาทานุปาโต’’ติปิ ปาโฐ, สตฺถุ วาทสฺส อนุปาโต อนุปตนํ, อนุคมนนฺติ อโตฺถฯ อิมินาปิ วาทํ อนุคโต วาโทเยว ทีปิโต โหติฯ

อวิคตราคสฺสาติอาทีสุ ตณฺหาวเสเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตณฺหา หิ รชฺชนโต **ราโค,** ฉนฺทิยนโต **ฉโนฺท,** ปิยายนเฏฺฐน **เปมํ,** ปิวิตุกามเฏฺฐน **ปิปาสา,** อนุทหนเฏฺฐน **ปริฬาโห**ติ วุจฺจติฯ **อกุสเล จาวุโส, ธเมฺม**ติอาทิ กสฺมา อารทฺธํ? ปญฺจสุ ขเนฺธสุ อวีตราคสฺส อาทีนวํ , วีตราคสฺส จ อานิสํสํ ทเสฺสตุํฯ ตตฺร **อวิฆาโต**ติ นิทฺทุโกฺขฯ **อนุปายาโส**ติ นิรุปตาโปฯ **อปริฬาโห**ติ นิทฺทาโหฯ เอวํ สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ทุติยํฯ

๓. หาลิทฺทิกานิสุตฺตวณฺณนา

๓. ตติเย **อวนฺตีสู**ติ อวนฺติทกฺขิณาปถสงฺขาเต อวนฺติรเฏฺฐฯ **กุรรฆเร**ติ เอวํนามเกนคเรฯ **ปปาเต**ติ เอกโต ปปาเตฯ ตสฺส กิร ปพฺพตสฺส เอกํ ปสฺสํ ฉินฺทิตฺวา ปาติตํ วิย อโหสิฯ ‘‘ปวเตฺต’’ติปิ ปาโฐ, นานาติตฺถิยานํ ลทฺธิปวตฺตฏฺฐาเนติ อโตฺถฯ อิติ เถโร ตสฺมึ รเฏฺฐ ตํ นครํ นิสฺสาย ตสฺมึ ปพฺพเต วิหรติฯ **หาลิทฺทิกานี**ติ เอวํนามโกฯ **อฏฺฐกวคฺคิเย มาคณฺฑิยปเญฺห**ติ อฏฺฐกวคฺคิกมฺหิ มาคณฺฑิยปโญฺห นาม อตฺถิ, ตสฺมึ ปเญฺหฯ **รูปธาตู**ติ รูปกฺขโนฺธ อธิเปฺปโตฯ **รูปธาตุราควินิพทฺธ**นฺติ รูปธาตุมฺหิ ราเคน วินิพทฺธํ ฯ **วิญฺญาณ**นฺติ กมฺมวิญฺญาณํฯ **โอกสารี**ติ เคหสารี อาลยสารีฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ‘‘วิญฺญาณธาตุ โข, คหปตี’’ติ น วุตฺตนฺติ? สโมฺมหวิฆาตตฺถํฯ ‘‘โอโก’’ติ หิ อตฺถโต ปจฺจโย วุจฺจติ, ปุเรชาตญฺจ กมฺมวิญฺญาณํ ปจฺฉาชาตสฺส กมฺมวิญฺญาณสฺสปิ วิปากวิญฺญาณสฺสปิ วิปากวิญฺญาณญฺจ วิปากวิญฺญาณสฺสปิ กมฺมวิญฺญาณสฺสปิ ปจฺจโย โหติ, ตสฺมา ‘‘กตรํ นุ โข อิธ วิญฺญาณ’’นฺติ? สโมฺมโห ภเวยฺย, ตสฺส วิฆาตตฺถํ ตํ อคเหตฺวา อสมฺภินฺนาว เทสนา กตาฯ อปิจ อารมฺมณวเสน จตโสฺส อภิสงฺขารวิญฺญาณฏฺฐิติโย วุตฺตาติ ตา ทเสฺสตุมฺปิ อิธ วิญฺญาณํ น คหิตํฯ

อุปยุปาทานาติ ตณฺหูปยทิฏฺฐูปยวเสน เทฺว อุปยา, กามุปาทานาทีนิ จตฺตาริ อุปาทานานิ จฯ **เจตโส อธิฏฺฐานาภินิเวสานุสยา**ติ อกุสลจิตฺตสฺส อธิฏฺฐานภูตา เจว อภินิเวสภูตา จ อนุสยภูตา จฯ **ตถาคตสฺสา**ติ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ สเพฺพสมฺปิ หิ ขีณาสวานํ เอเต ปหีนาว, สตฺถุ ปน ขีณาสวภาโว โลเก อติปากโฏติ อุปริมโกฏิยา เอวํ วุตฺตํฯ **วิญฺญาณธาตุยา**ติ อิธ วิญฺญาณํ กสฺมา คหิตํ? กิเลสปฺปหานทสฺสนตฺถํฯ กิเลสา หิ น เกวลํ จตูสุเยว ขเนฺธสุ ปหีนา

ปหียนฺติ, ปญฺจสุปิ ปหียนฺติเยวาติ กิเลสปฺปหานทสฺสนตฺถํ คหิตํฯ **เอวํ โข, คหปติ, อโนกสารี โหตี**ติ เอวํ กมฺมวิญฺญาเณน โอกํ อสรเนฺตน อโนกสารี นาม โหติฯ

รูปนิมิตฺตนิเกตวิสารวินิพนฺธาติ รูปเมว กิเลสานํ ปจฺจยฏฺฐาน นิมิตฺตํ, อารมฺมณกิริยสงฺขาตนิวาสนฏฺฐานฏฺฐาน นิเกตนฺติ รูปนิมิตฺตนิเกตํฯ วิสาโร จ วินิพโนฺธ จ วิสารวินิพนฺธาฯ อุภเยนปิ หิ กิเลสานํ ปตฺถฏภาโว จ วินิพนฺธนภาโว จ วุโตฺต, รูปนิมิตฺตนิเกเต วิสารวินิพนฺธาติ รูปนิมิตฺตนิเกตวิสารวินิพนฺธา, ตสฺมา รูปนิมิตฺตนิเกตมฺหิ อุปฺปเนฺนน กิเลสวิสาเรน เจว กิเลสพนฺธเนน จาติ อโตฺถฯ **นิเกตสารีติ วุจฺจตี**ติ อารมฺมณกรณวเสน นิวาสนฏฺฐานํ สารีติ วุจฺจติฯ **ปหีนา**ติ เต รูปนิมิตฺตนิเกตกิเลสวิสารวินิพนฺธา ปหีนาฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ปญฺจกฺขนฺธา ''โอกา''ติ วุตฺตา, ฉ อารมฺมณานิ ''นิเกต''นฺติ? ฉนฺทราคสฺส พลวทุพฺพลตายฯ สมาเนปิ หิ เอเตสํ อาลยฏฺฐาน วิสยภาเว **โอโก**ติ นิจฺจนิวาสนฏฺฐานเคหเมว วุจฺจติ, **นิเกต**นฺติ ''อชฺช อสุกฏฺฐาเน กีฬิสฺสามา''ติ กตสเงฺกตฏฺฐานํ นิวาสฏฺฐานํ อุยฺยานาทิฯ ตตฺถ ยถา ปุตฺตทารธนธญฺญปุณฺณเคเห ฉนฺทราโค พลวา โหติ, เอวํ อชฺฌตฺติเกสุ ขเนฺธสุฯ ยถา ปน อุยฺยานฏฺฐานาทีสุ ตโต ทุพฺพลตโร โหติ, เอวํ พาหิเรสุ ฉสุ อารมฺมเณสูติ ฉนฺทราคสฺส พลวทุพฺพลตาย เอวํ เทสนา กตาติ เวทิตโพฺพฯ

สุขิเตสุ สุขิโตติ อุปฏฺฐาเกสุ ธนธญฺญลาภาทิวเสน สุขิเตสุ ''อิทานาหํ มนาปํ โภชนํ ลภิสฺสามี''ติ เคหสิตสุเขน สุขิโต โหติ, เตหิ ปตฺตสมฺปตฺตึ อนุภวมาโน วิย จรติฯ **ทุกฺขิเตสุ ทุกฺขิโต**ติ เตสํ เกนจิเทว การเณน ทุเกฺข อุปฺปเนฺน สยํ ทฺวิคุเณน ทุเกฺขน ทุกฺขิโต โหติฯ **กิจฺจกรณีเยสู**ติ กิจฺจสงฺขาเตสุ กรณีเยสุฯ **เตสุ โยคํ อาปชฺชตี**ติ อุปโยคํ สยํ เตสํ กิจฺจานํ กตฺตพฺพตํ อาปชฺชติฯ **กาเมสู**ติ วตฺถุกาเมสุฯ **เอวํ โข, คหปติ, กาเมหิ อริโตฺต โหตี**ติ เอวํ กิเลสกาเมหิ อริโตฺต โหติ อโนฺต กามานํ ภาเวน อตุโจฺฉฯ สุกฺกปโกฺข เตสํ อภาเวน **ริโตฺต** ตุโจฺฉติ เวทิตโพฺพฯ

ปุรกฺขราโนติ วฏฺฏํ ปุรโต กุรุมาโนฯ **เอวํรูโป สิย**นฺติอาทีสุ ทีฆรสฺสกาฬโอทาตาทีสุ รูเปสุ ''เอวํรูโป นาม ภเวยฺย''นฺติ ปเตฺถติฯ สุขาทีสุ เวทนาสุ เอวํเวทโน นาม; นีลสญฺญาทีสุ สญฺญาสุ เอวํ สโญฺญ นาม; ปุญฺญาภิสงฺขาราทีสุ สงฺขาเรสุ เอวํสงฺขาโร นาม; จกฺขุวิญฺญาณาทีสุ วิญฺญาเณสุ ''เอวํ วิญฺญาโณ นาม ภเวยฺย''นฺติ ปเตฺถติฯ

อปุรกฺขราโนติ วฏฺฏํ ปุรโต อกุรุมาโนฯ **สหิตํ เม, อสหิตํ เต**ติ ตุยฺหํ วจนํ อสหิตํ อสิลิฏฺฐํ, มยฺหํ สหิตํ สิลิฏฺฐํ มธุรปานสทิสํฯ **อธิจิณฺณํ เต วิปราวตฺต**นฺติ ยํ ตุยฺหํ ทีเฆน กาเลน ปริจิตํ สุปฺปคุณํ, ตํ มม วาทํ อาคมฺม สพฺพํ ขเณน วิปราวตฺตํ นิวตฺตํฯ **อาโรปิโต เต วาโท**ติ ตุยฺหํ โทโส มยา อาโรปิโตฯ **จร วาทปฺปโมกฺขายา**ติ ตํ ตํ อาจริยํ อุปสงฺกมิตฺวา อุตฺตริ ปริเยสโนฺต อิมสฺส วาทสฺส โมกฺขาย จร อาหิณฺฑาหิฯ **นิเพฺพเฐหิ วา สเจ ปโหสี**ติ อถ สยเมว ปโหสิ, อิเธว นิเพฺพเฐหีติฯ ตติยํฯ

๔. ทุติยหาลิทฺทิกานิสุตฺตวณฺณนา

๔. จตุเตฺถ **สกฺกปเญฺห**ติ จูฬสกฺกปเญฺห, มหาสกฺกปเญฺหเปตํ วุตฺตเมวฯ **ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺตา**ติ ตณฺหาสงฺขเย นิพฺพาเน ตทารมฺมณาย ผลวิมุตฺติยา วิมุตฺตาฯ **อจฺจนฺตนิฏฺฐา**ติ อนฺตํ อติกฺกนฺตนิฏฺฐา สตตนิฏฺฐาฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ จตุตฺถํฯ

๕. สมาธิสุตฺตวณฺณนา

๕. ปญฺจเม **สมาธิ**นฺติ อิทํ ภควา เต ภิกฺขู จิเตฺตกคฺคตาย ปริหายเนฺต ทิสฺวา, ‘‘จิเตฺตกคฺคตํ ลภนฺตานํ อิเมสํ กมฺมฏฺฐานํ ผาติํ คมิสฺสตี’’ติ ญตฺวา อาหฯ **อภินนฺทตี**ติ ปเตฺถติฯ **อภิวทตี**ติ ตาย อภินนฺทนาย ‘‘อโห ปิยํ อิฏฺฐํ กนฺตํ มนาป’’นฺติ วทติฯ วาจํ อภินนฺทโนฺตปิ จ ตํ อารมฺมณํ นิสฺสาย เอวํ โลภํ อุปฺปาเทโนฺต อภิวทติเยว นามฯ **อโชฺฌสาย ติฏฺฐตี**ติ คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐเปตฺวา คณฺหาติฯ **ยา รูเป นนฺที**ติ ยา สา รูเป พลวปตฺถนาสงฺขาตา นนฺทีฯ **ตทุปาทาน**นฺติ ตํ คหณเฎฺฐน อุปาทานํฯ **นาภินนฺทตี**ติ น ปเตฺถติฯ **นาภิวทตี**ติ ปตฺถนาวเสน น ‘‘อิฏฺฐํ กนฺต’’นฺติ วทติฯ วิปสฺสนาจิเตฺตน เจตสา ‘‘อนิจฺจํ ทุกฺข’’นฺติ วจีเภทํ กโรโนฺตปิ นาภิวทติเยวฯ ปญฺจมํฯ

๖. ปฏิสลฺลาณสุตฺตวณฺณนา

๖. ฉเฎฺฐ **ปฏิสลฺลาเณ**ติ อิทํ ภควา เต ภิกฺขู กายวิเวเกน ปริหายเนฺต ทิสฺวา ‘‘กายวิเวกํ ลภนฺตานํ อิเมสํ กมฺมฏฺฐานํ ผาติํ คมิสฺสตี’’ติ ญตฺวา อาหฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. อุปาทาปริตสฺสนาสุตฺตวณฺณนา

๗. สตฺตเม **อุปาทาปริตสฺสน**นฺติ คหเณน อุปฺปนฺนํ ปริตสฺสนํฯ **อนุปาทาอปริตสฺสน**นฺติ อคฺคหเณน อปริตสฺสนํฯ **รูปวิปริณามานุปริวตฺติวิญฺญาณํ โหตี**ติ ‘‘มม รูปํ วิปริณต’’นฺติ วา ‘‘อหุ วต เมตํ, ทานิ วต เม นตฺถี’’ติ วา อาทินา นเยน กมฺมวิญฺญาณํ รูปสฺส เภทานุปริวตฺติ โหติฯ **วิปริณามานุปริวตฺติชา**ติ วิปริณามสฺส อนุปริวตฺติโต วิปริณามารมฺมณจิตฺตโต ชาตาฯ **ปริตสฺสนา ธมฺมสมุปฺปาทา**ติ ตณฺหาปริตสฺสนา จ อกุสลธมฺมสมุปฺปาทา จฯ **จิตฺต**นฺติ กุสลจิตฺตํฯ **ปริยาทาย ติฏฺฐนฺตี**ติ ปริยาทิยิตฺวา ติฏฺฐนฺติฯ **อุตฺตาสวา**ติ สอุตฺตาโสฯ **วิฆาตวา**ติ สวิฆาโต สทุโกฺขฯ **อเปกฺขวา**ติ สาลโยฯ **อุปาทาย จ ปริตสฺสตี**ติ คณฺหิตฺวา ปริตสฺสโก นาม โหติฯ **น รูปวิปริณามานุปริวตฺตี**ติ ขีณาสวสฺส กมฺมวิญฺญาณเมว นตฺถิ, ตสฺมา รูปเภทานุปริวตฺติ น โหตีติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ สตฺตมํฯ

๘. ทุติยอุปาทาปริตสฺสนาสุตฺตวณฺณนา

๘. อฎฺฐเม ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน เทสนา กตาฯ อิติ ปฏิปาฏิยา จตูสุ สุเตฺตสุ วฏฺฏวิวฏฺฏเมว กถิตํฯ อฏฺฐมํฯ

๙. กาลตฺตยอนิจฺจสุตฺตวณฺณนา

๙. นวเม **โก ปน วาโท ปจฺจุปฺปนฺนสฺสา**ติ ปจฺจุปฺปนฺนมฺหิ กถาว กา, อนิจฺจเมว ตํฯ เต กิร ภิกฺขู อตีตานาคตํ อนิจฺจนฺติ สลฺลเกฺขตฺวา ปจฺจุปฺปเนฺน กิลมิํสุ, อถ เนสํ อิโต อตีตานาคเตปิ ‘‘ปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจ’’นฺติ วุจฺจมาเน พุชฺฌิสฺสนฺตีติ อชฺฌาสยํ วิทิตฺวา สตฺถา ปุคฺคลชฺฌาสเยน อิมํ เทสนํ เทเสสิฯ นวมํฯ

๑๐-๑๑. กาลตฺตยทุกฺขสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐-๑๑. ทสเมกาทสมานิ **ทุกฺขํ อนตฺตา**ติ ปเทหิ วิเสเสตฺวา ตถารูเปเนว ปุคฺคลชฺฌาสเยน กถิตานีติฯ ทสเมกาทสมานิฯ

นกุลปิตุวโคฺค ปฐโมฯ

๒. อนิจฺจวโคฺค

๑-๑๐. อนิจฺจสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๒-๒๑. อนิจฺจวเคฺค ปริโยสานสุตฺตํ ปุจฺฉาวสิกํ, เสสานิ ตถา ตถา พุชฺฌนกานญฺจ วเสน เทสิตานีติฯ ปฐมาทีนิฯ

อนิจฺจวโคฺค ทุติโยฯ

๓. ภารวโคฺค

๑. ภารสุตฺตวณฺณนา

๒๒. ภารวเคฺคสฺส ปฐเม **ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาติสฺส วจนีย**นฺติ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา อิติ อสฺส วจนียํ, เอวํ วตฺตพฺพํ ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ **อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ภาโร**ติ เย อิเม ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา, อยํ ภาโรติ วุจฺจติฯ เกนเฏฺฐนาติ? ปริหารภาริยเฏฺฐนฯ เอเตสญฺหิ ฐาปนคมน นิสีทาปนนิปชฺชาปนนฺหาปนมณฺฑนขาทาปนภุญฺชาปนาทิปริหาโร ภาริโยติ ปริหารภาริยเฏฺฐน ภาโรติ วุจฺจติฯ **เอวํนาโม**ติ ติโสฺส ทโตฺตติอาทินาโมฯ **เอวํโคโตฺต**ติ กณฺหายโน วจฺฉายโนติอาทิโคโตฺตฯ อิติ โวหารมตฺตสิทฺธํ ปุคฺคลํ ‘‘ภารหาโร’’ติ กตฺวา ทเสฺสติฯ ปุคฺคโล หิ ปฏิสนฺธิกฺขเณเยว ขนฺธภารํ อุกฺขิปิตฺวา ทสปิ วสฺสานิ วีสติปิ วสฺสสตมฺปีติ ยาวชีวํ อิมํ ขนฺธภารํ นฺหาเปโนฺต โภเชโนฺต มุทุสมฺผสฺสมญฺจปีเฐสุ นิสีทาเปโนฺต นิปชฺชาเปโนฺต ปริหริตฺวา จุติกฺขเณ ฉเฑฺฑตฺวา ปุน ปฏิสนฺธิกฺขเณ อปรํ ขนฺธภารํ อาทิยติ, ตสฺมา ภารหาโรติ ชาโตฯ

โปโนภวิกาติ ปุนพฺภวนิพฺพตฺติกาฯ **นนฺทีราคสหคตา**ติ นนฺทิราเคน สห เอกตฺตเมว คตาฯ ตพฺภาวสหคตญฺหิ อิธ อธิเปฺปตํฯ **ตตฺร ตตฺราภินนฺทินี**ติ อุปฺปตฺติฏฺฐาเน วา รูปาทีสุ วา อารมฺมเณสุ ตตฺถ ตตฺถ อภินนฺทนสีลาวฯ **กามตณฺหา**ทีสุ ปญฺจกามคุณิโก ราโค กามตณฺหา นาม, รูปารูปภวราโค ฌานนิกนฺติ สสฺสตทิฏฺฐิสหคโต ราโคติ อยํ ภวตณฺหา นาม, อุเจฺฉททิฏฺฐิสหคโต ราโค วิภวตณฺหา นามฯ **ภาราทาน**นฺติ ภารคหณํฯ ตณฺหาย หิ เอส ภารํ อาทิยติฯ **อเสสวิราคนิโรโธ**ติอาทิ สพฺพํ นิพฺพานเสฺสว เววจนํฯ ตญฺหิ อาคมฺม ตณฺหา อเสสโต วิรชฺชติ นิรุชฺฌติ จชิยติ ปฏินิสฺสชฺชิยติ วิมุจฺจติ, นตฺถิ เจตฺถ กามาลโย วา ทิฏฺฐาลโย วาติ นิพฺพานํ เอตานิ นามานิ ลภติฯ **สมูลํ ตณฺห**นฺติ ตณฺหาย อวิชฺชา มูลํ นามฯ **อพฺพุยฺหา**ติ อรหตฺตมเคฺคน ตํ สมูลกํ อุทฺธริตฺวาฯ **นิจฺฉาโต ปรินิพฺพุโต**ติ นิตฺตโณฺห ปรินิพฺพุโต นามาติ วตฺตุํ วฏฺฏตีติฯ ปฐมํฯ

๒. ปริญฺญสุตฺตวณฺณนา

๒๓. ทุติเย **ปริเญฺญเยฺย**ติ ปริชานิตเพฺพ, สมติกฺกมิตเพฺพติ อโตฺถฯ **ปริญฺญ**นฺติ อจฺจนฺตปริญฺญํ, สมติกฺกมนฺติ อโตฺถฯ **ราคกฺขโย**ติอาทิ นิพฺพานสฺส นามํฯ ตญฺหิ อจฺจนฺตปริญฺญา นามฯ ทุติยํฯ

๓. อภิชานสุตฺตวณฺณนา

๒๔. ตติเย **อภิชานน**ฺติ อภิชานโนฺตฯ อิมินา ญาตปริญฺญา กถิตา, ทุติยปเทน ตีรณปริญฺญา, ตติยจตุเตฺถหิ ปหานปริญฺญาติ อิมสฺมึ สุเตฺต ติโสฺส ปริญฺญา กถิตาติฯ ตติยํฯ

๔-๙. ฉนฺทราคสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๕-๓๐. จตุตฺถาทีนิ ธาตุสํยุเตฺต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ ปฏิปาฏิยา ปเนตฺถ ปญฺจมฉฏฺฐสตฺตเมสุ จตฺตาริ สจฺจานิ กถิตานิ, อฏฺฐมนวเมสุ วฏฺฏวิวฏฺฏํฯ จตุตฺถาทีนิฯ

๑๐. อฆมูลสุตฺตวณฺณนา

๓๑. ทสเม **อฆน**ฺติ ทุกฺขํฯ เอวเมตฺถ ทุกฺขลกฺขณเมว กถิตํฯ ทสมํฯ

๑๑. ปภงฺคุสุตฺตวณฺณนา

๓๒. เอกาทสเม **ปภงฺคุน**ฺติ ปภิชฺชนสภาวํฯ เอวมิธ อนิจฺจลกฺขณเมว กถิตนฺติฯ เอกาทสมํฯ

ภารวโคฺค ตติโยฯ

๔. นตุมฺหากวโคฺค

๑. นตุมฺหากสุตฺตวณฺณนา

๓๓. นตุมฺหากวคฺคสฺส ปฐเม **ปชหถา**ติ ฉนฺทราคปฺปหาเนน ปชหถฯ ติณาทีสุ **ติณํ** นาม อโนฺตเผคฺคุ พหิสารํ ตาลนาฬิเกราทิฯ **กฏฺฐํ** นาม อโนฺตสารํ พหิเผคฺคุ ขทิรสาลสากปนสาทิฯ **สาขา** นาม รุกฺขสฺส พาหา วิย นิกฺขนฺตาฯ **ปลาสํ** นาม ตาลนาฬิเกรปณฺณาทิฯ ปฐมํฯ

๒. ทุติยนตุมฺหากสุตฺตวณฺณนา

๓๔. ทุติยํ วินา อุปมาย พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสเยน วุตฺตํฯ ทุติยํฯ

๓. อญฺญตรภิกฺขุสุตฺตวณฺณนา

๓๕. ตติเย **รูปเญฺจ, ภเนฺต, อนุเสตี**ติ ยทิ รูปํ อนุเสติฯ **เตน สงฺขํ คจฺฉตี**ติ กามราคาทีสุ เยน อนุสเยน ตํ รูปํ อนุเสติ, เตเนว อนุสเยน ‘‘รโตฺต ทุโฏฺฐ มูโฬฺห’’ติ ปณฺณตฺติํ คจฺฉติฯ **น เตน สงฺขํ คจฺฉตี**ติ เตน อภูเตน อนุสเยน ‘‘รโตฺต ทุโฏฺฐ มูโฬฺห’’ติ สงฺขํ น คจฺฉตีติฯ ตติยํฯ

๔. ทุติยอญฺญตรภิกฺขุสุตฺตวณฺณนา

๓๖. จตุเตฺถ **ตํ อนุมียตี**ติ ตํ อนุสยิตํ รูปํ มรเนฺตน อนุสเยน อนุมรติฯ น หิ อารมฺมเณ ภิชฺชมาเน ตทารมฺมณา ธมฺมา ติฏฺฐนฺติฯ **ยํ อนุมียตี**ติ ยํ รูปํ เยน อนุสเยน อนุมรติฯ **เตน สงฺขํ คจฺฉตี**ติ เตน อนุสเยน ‘‘รโตฺต ทุโฏฺฐ มูโฬฺห’’ติ สงฺขํ คจฺฉติฯ อถ วา **ยน**ฺติ กรณวจนเมตํ, เยน อนุสเยน อนุมียติ, เตน ‘‘รโตฺต ทุโฏฺฐ มูโฬฺห’’ติ สงฺขํ คจฺฉตีติ อโตฺถฯ จตุตฺถํฯ

๕-๖. อานนฺทสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๗-๓๘. ปญฺจเม **ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายตี**ติ ธรมานสฺส ชีวมานสฺส ชรา ปญฺญายติฯ **ฐิตี**ติ หิ ชีวิตินฺทฺริยสงฺขาตาย อนุปาลนาย นามํฯ **อญฺญถตฺต**นฺติ ชรายฯ เตนาหุ โปราณา –

''อุปฺปาโท ชาติ อกฺขาโต, ภงฺโค วุตฺโต วโยติ จ;
อญฺญถตฺตํ ชรา วุตฺตา, ฐิตี จ อนุปาลนา''ติฯ

เอวํ เอเกกสฺส ขนฺธสฺส อุปฺปาทชราภงฺคสงฺขาตานิ ตีณิ ลกฺขณานิ โหนฺติ ยานิ สนฺธาย วุตฺตํ ''ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, สงฺขตสฺส สงฺขตลกฺขณานี''ติ (อ. นิ. ๓.๔๗)ฯ

ตตฺถ สงฺขตํ นาม ปจฺจยนิพฺพตฺโต โย โกจิ สงฺขาโรฯ สงฺขาโร จ น ลกฺขณํ, ลกฺขณํ น สงฺขาโร, น จ สงฺขาเรน วินา ลกฺขณํ ปญฺญาเปตุํ สกฺกา, นาปิ ลกฺขณํ วินา สงฺขาโร, ลกฺขเณน ปน สงฺขาโร ปากโฏ โหติฯ ยถา หิ น จ คาวีเยว ลกฺขณํ, ลกฺขณเมว น คาวี, นาปิ คาวึ มุญฺจิตฺวา ลกฺขณํ ปญฺญาเปตุํ สกฺกา, นาปิ ลกฺขณํ มุญฺจิตฺวา คาวึ, ลกฺขเณน ปน คาวี ปากฏา โหติ, เอวํสมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ สงฺขารานํ อุปฺปาทกฺขเณ สงฺขาโรปิ อุปฺปาทลกฺขณมฺปิ กาลสงฺขาโต ตสฺส ขโณปิ ปญฺญายติฯ ''อุปฺปาโทปี''ติ วุตฺต สงฺขาโรปิ ชราลกฺขณมฺปิ กาลสงฺขาโต ตสฺส ขโณปิ ปญฺญายติฯ ภงฺคกฺขเณ สงฺขาโรปิ ตํลกฺขณมฺปิ กาลสงฺขาโต ตสฺส ขโณปิ ปญฺญายติฯ อปเร ปน วทนฺติ ''อรูปธมฺมานํ ชราขโณ นาม น สกฺกา ปญฺญาเปตุํ, สมฺมาสมฺพุทฺโธ จ 'เวทนาย อุปฺปาโท ปญฺญายติ, วโย ปญฺญายติ, ฐิตาย อญฺญถตฺตํ ปญฺญายตี'ติ วทโนฺต อรูปธมฺมา นมฺปิ ตีณิ ลกฺขณานิ ปญฺญาเปติ, ตานิ อตฺถิกฺขณํ อุปาทาย ลพฺภนฺตี''ติ วตฺวา –

''อตฺถิตา สพฺพธมฺมานํ, ฐิติ นาม ปวุจฺจติ;
ตเสฺสว เภโท มรณํ, สพฺพทา สพฺพปาณิน''นฺติฯ –

อิมาย อาจริยคาถาย ตมตฺถํ สาเธนฺติฯ อถ วา สนฺตติวเสน ฐานํ ฐิตีติ เวทิตพฺพนฺติ จ วทนฺติฯ ยสฺมา ปน สุตฺเต อยํ วิเสโส นตฺถิ, ตสฺมา อาจริยมติยา สุตฺตํ อปฏิพาเหตฺวา สุตฺตเมว ปมาณํ กตฺตพฺพํฯ ฉฏฺฐํ อุตฺตานเมวฯ ปญฺจมฉฏฺฐานิฯ

๗-๑๐. อนุธมฺมสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๙-๔๒. สตฺตเม **ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปนฺนสฺสา**ติ นวนฺนํ โลกุตฺตรธมฺมานํ อนุโลมธมฺมํ ปุพฺพภาคปฏิปทํ ปฏิปนฺนสฺสฯ **อยมนุธมฺโม**ติ อยํ อนุโลมธมฺโม โหติฯ **นิพฺพิทาพหุโล**ติ อุกฺกณฺฐนพหุโล หุตฺวาฯ **ปริชานาตี**ติ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานาติฯ **ปริมุจฺจตี**ติ มคฺคกฺขเณ อุปฺปนฺนาย ปหานปริญฺญาย ปริมุจฺจติฯ เอวํ อิมสฺมึ สุตฺเต มโคฺคว กถิโต โหติ, ตถา อิโต ปเรสุ ตีสุฯ อิธ ปน อนุปสฺสนา อนิยมิตา, เตสุ นิยมิตาฯ ตสฺมา อิธาปิ สา ตตฺถ นิยมิตวเสเนว นิยเมตพฺพาฯ น หิ สกฺกา ตีสุ อญฺญตรํ อนุปสฺสนํ วินา นิพฺพินฺทิตุํ ปริชานิตุํ วาติฯ สตฺตมาทีนิฯ

นตฺมฺหากวโคฺค จตุโตฺถฯ

๕. อตฺตทีปวโคฺค

๑. อตฺตทีปสุตฺตวณฺณนา

๔๓. อตฺตทีปวคฺคสฺส ปฐเม **อตฺตทีปา**ติ อตฺตานํ ทีปํ ตาณํ เลณํ คตึ ปรายณํ ปติฏฺฐํ กตฺวา วิหรถาติ อโตฺถฯ **อตฺตสรณา**ติ อิทํ ตเสฺสว เววจนํฯ **อนญฺญสรณา**ติ อิทํ อญฺญสฺส สรณปฏิเกฺขปวจนํฯ น หิ อโญฺญ อญฺญสฺส สรณํ โหติ อญฺญสฺส วายาเมน อญฺญสฺส อสิชฺฌนโต, วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ,
> โก หิ นาโถ ปโร สิยา’’ติฯ (ธ. ป. ๑๖๐);

เตนาห ‘‘อนญฺญสรณา’’ติฯ โก ปเนตฺถ อตฺตา นาม? โลกิยโลกุตฺตโร ธโมฺมฯ เตเนวาห – ‘‘ธมฺมทีปา ธมฺมสรณา อนญฺญสรณา’’ติฯ **โยนี**ติ การณํ – ‘‘โยนิ เหสา, ภูมิช, ผลสฺส อธิคมายา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๒๗) วิยฯ **กึปโหติกา**ติ กึปภุติกา, กุโต ปภวนฺตีติ อโตฺถ? **รูปสฺส เตฺววา**ติ อิทํ เตสํเยว โสกาทีนํ ปหานทสฺสนตฺถํ อารทฺธํฯ **น ปริตสฺสตี**ติ น คณฺหาติ น คหติฯ **ตทงฺคนิพฺพุโต**ติ เตน วิปสฺสนงฺเคน กิเลสานํ นิพฺพุตตฺตา ตทงฺคนิพฺพุโตฯ อิมสฺมึ สุเตฺต วิปสฺสนาว กถิตาฯ ปฐมํฯ

๒. ปฏิปทาสุตฺตวณฺณนา

๔๔. ทุติเย **ทุกฺขสมุทยคามินี สมนุปสฺสนา**ติ ยสฺมา สกฺกาโย ทุกฺขํ, ตสฺส จ สมุทยคามินี ปฏิปทา นาม ‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติ เอวํ ทิฏฺฐิสมนุปสฺสนา วุตฺตา, ตสฺมา ทุกฺขสมุทยคามินี สมนุปสฺสนาติ อยเมตฺถ อโตฺถ โหติฯ **ทุกฺขนิโรธคามินี สมนุปสฺสนา**ติ เอตฺถ สห วิปสฺสนาย จตุมคฺคญาณํ ‘‘สมนุปสฺสนา’’ติ วุตฺตํฯ อิติ อิมสฺมึ สุเตฺต วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตํฯ ทุติยํฯ

๓. อนิจฺจสุตฺตวณฺณนา

๔๕. ตติเย **สมฺมปฺปญฺญาย ทฏฺฐพฺพ**นฺติ สห วิปสฺสนาย มคฺคปญฺญาย ทฏฺฐพฺพํฯ **วิรชฺชติ วิมุจฺจตี**ติ มคฺคกฺขเณ วิรชฺชติ, ผลกฺขเณ วิมุจฺจติฯ **อนุปาทาย อาสเวหี**ติ อนุปฺปาทนิโรเธน นิรุเทฺธหิ อาสเวหิ อคเหตฺวา อิติ วิมุจฺจติฯ **รูปธาตุยา**ติอาทิ ปจฺจเวกฺขณทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ สห ผเลน ปจฺจเวกฺขณทสฺสนตฺถนฺติปิ วทนฺติเยวฯ **ฐิต**นฺติ อุปริ กตฺตพฺพกิจฺจาภาเวน ฐิตํฯ **ฐิตตฺตา สนฺตุสฺสิต**นฺติ ปตฺตพฺพํ ปตฺตภาเวน สนฺตุฏฺฐํฯ **ปจฺจตฺตํเยว ปรินิพฺพายตี**ติ สยเมว ปรินิพฺพายติฯ ตติยํฯ

๔. ทุติยอนิจฺจสุตฺตวณฺณนา

๔๖. จตุเตฺถ **ปุพฺพนฺตานุทิฏฺฐิโย**ติ ปุพฺพนฺตํ อนุคตา อฏฺฐารส ทิฏฺฐิโย น โหนฺติฯ **อปรนฺตานุทิฏฺฐิโย**ติ อปรนฺตํ อนุคตา จตุจตฺตาลีส ทิฏฺฐิโย น โหนฺติฯ **ถามโส ปรามาโส**ติ ทิฏฺฐิถามโส เจว ทิฏฺฐิปรามาโส จ น โหติฯ เอตฺตาวตา ปฐมมโคฺค ทสฺสิโตฯ อิทานิ สห วิปสฺสนาย ตโย มเคฺค จ ผลานิ จ ทเสฺสตุํ **รูปสฺมิ**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ อถ วา ทิฏฺฐิโย นาม วิปสฺสนาย เอว ปหีนา, อิทํ ปน อุปริ สห วิปสฺสนาย จตฺตาโร มเคฺค ทเสฺสตุํ อารทฺธํฯ จตุตฺถํฯ

๕. สมนุปสฺสนาสุตฺตวณฺณนา

๔๗. ปญฺจเม **ปญฺจุปาทานกฺขนฺเธ สมนุปสฺสนฺติ เอเตสํ วา อญฺญตร**นฺติ ปริปุณฺณคาหวเสน ปญฺจกฺขนฺเธ สมนุปสฺสนฺติ, อปริปุณฺณคาหวเสน เอเตสํ อญฺญตรํฯ **อิติ อยเญฺจว สมนุปสฺสนา**ติ อิติ อยญฺจ ทิฏฺฐิสมนุปสฺสนาฯ **อสฺมีติ จสฺส อวิคตํ โหตี**ติ ยสฺส อยํ สมนุปสฺสนา อตฺถิ, ตสฺมิํ อสฺมีติ ตณฺหามานทิฏฺฐิสงฺขาตํ ปปญฺจตฺตยํ อวิคตเมว โหติฯ **ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อวกฺกนฺติ โหตี**ติ ตสฺมิํ กิเลสชาเต สติ กมฺมกิเลสปจฺจยานํ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ นิพฺพตฺติ โหติฯ

อตฺถิ, ภิกฺขเว, มโนติ อิทํ กมฺมมนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **ธมฺมา**ติ อารมฺมณํฯ **อวิชฺชาธาตู**ติ ชวนกฺขเณ อวิชฺชาฯ **อวิชฺชาสมฺผสฺสเชนา**ติ อวิชฺชาสมฺปยุตฺตผสฺสโต ชาเตนฯ อปิจ **มโน**ติ ภวงฺคกฺขเณ วิปากมโนธาตุ, อาวชฺชนกฺขเณ กิริยมโนธาตุฯ **ธมฺมา**ทโย วุตฺตปฺปการาวฯ **อสฺมีติปิสฺส โหตี**ติ ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน อสฺมีติ เอวมฺปิสฺส โหติฯ อิโต ปเรสุ **อยมหมสฺมี**ติ รูปาทีสุ กิญฺจิเทว ธมฺมํ คเหตฺวา ‘‘อยํ อหมสฺมี’’ติ อตฺตทิฏฺฐิวเสน วุตฺตํฯ **ภวิสฺส**นฺติ สสฺสตทิฏฺฐิวเสนฯ **น ภวิสฺส**นฺติ อุเจฺฉททิฏฺฐิวเสนฯ **รูปี ภวิสฺส**นฺติอาทีนิ สพฺพานิ สสฺสตเมว ภชนฺติฯ **อเถตฺถา**ติ อถ เตเนวากาเรน ฐิเตสุ เอเตสุ อินฺทฺริเยสุฯ **อวิชฺชา ปหียตี**ติ จตูสุ สเจฺจสุ อญฺญาณภูตา อวิชฺชา ปหียติฯ **วิชฺชา อุปฺปชฺชตี**ติ อรหตฺตมคฺควิชฺชา อุปฺปชฺชติฯ เอวเมตฺถ อสฺมีติ ตณฺหามานทิฏฺฐิโยฯ กมฺมสฺส ปญฺจนฺนญฺจ อินฺทฺริยานํ อนฺตเร เอโก สนฺธิ, วิปากมนํ ปญฺจินฺทฺริยปกฺขิกํ กตฺวา ปญฺจนฺนญฺจ อินฺทฺริยานํ กมฺมสฺส จ อนฺตเร เอโก สนฺธีติฯ อิติ ตโย ปปญฺจา อตีโต อทฺธา, อินฺทฺริยาทีนิ ปจฺจุปฺปโนฺน อทฺธา, ตตฺถ กมฺมมนํ อาทิํ กตฺวา อนาคตสฺส ปจฺจโย ทสฺสิโตติฯ ปญฺจมํฯ

๖. ขนฺธสุตฺตวณฺณนา

๔๘. ฉเฎฺฐ รูปกฺขโนฺธ กามาวจโร, จตฺตาโร ขนฺธา จตุภูมกาฯ **สาสว**นฺติ อาสวานํ อารมฺมณภาเวน ปจฺจยภูตํฯ **อุปาทานิย**นฺติ ตเถว จ อุปาทานานํ ปจฺจยภูตํฯ วจนโตฺถ ปเนตฺถ – อารมฺมณํ กตฺวา ปวเตฺตหิ สห อาสเวหีติ **สาสวํ**ฯ อุปาทาตพฺพนฺติ **อุปาทานิยํ**ฯ อิธาปิ รูปกฺขโนฺธ กามาวจโร, อวเสสา เตภูมกา วิปสฺสนาจารวเสน วุตฺตาฯ เอวเมตฺถ รูปํ ราสเฎฺฐน ขเนฺธสุ ปวิฎฺฐํ, สาสวราสเฎฺฐน อุปาทานกฺขเนฺธสุฯ เวทนาทโย สาสวาปิ อตฺถิ, อนาสวาปิ อตฺถิฯ เต ราสเฎฺฐน สเพฺพปิ ขเนฺธสุ ปวิฎฺฐา, เตภูมกา ปเนตฺถ สาสวเฎฺฐน อุปาทานกฺขเนฺธสุ ปวิฎฺฐาติฯ ฉฎฺฐํฯ

๗-๘. โสณสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๙-๕๐. สตฺตเม **เสโยฺยหมสฺมี**ติ วิสิโฎฺฐ อุตฺตโม อหมสฺมิฯ **กิมญฺญตฺร ยถาภูตสฺส อทสฺสนา**ติ ยถาภูตสฺส อทสฺสนโต อญฺญํ กิํ ภเวยฺย? อทสฺสนํ อญฺญาณเมว ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ อิทานิสฺส เต ปริวฎฺฎํ วชิรเภทเทสนํ อารภโนฺต **ตํ กิํ มญฺญสิ โสโณ**ติอาทิมาหฯ อฎฺฐมํ อุตฺตานเมวฯ สตฺตมอฎฺฐมานิฯ

๙-๑๐. นนฺทิกฺขยสุตฺตาทิวณฺณนา

๕๑-๕๒. นวมทสเมสุ **นนฺทิกฺขยา ราคกฺขโย, ราคกฺขยา นนฺทิกฺขโย**ติ อิทํ นนฺทีติ วา ราโคติ วา อิเมสํ อตฺถโต นินฺนานากรณตาย วุตฺตํฯ นิพฺพิทานุปสฺสนาย วา นิพฺพินฺทโนฺต นนฺทิํ ปชหติ, วิราคานุปสฺสนาย วิรชฺชโนฺต ราคํ ปชหติฯ เอตฺตาวตา วิปสฺสนํ นิฎฺฐเปตฺวา

‘‘ราคกฺขยา นนฺทิกฺขโย’’ติ อิธ มคฺคํ ทเสฺสตฺวา ‘‘นนฺทิราคกฺขยา จิตฺตํ วิมุตฺต’’นฺติ ผลํ ทสฺสิตนฺติฯ นวมทสมานิฯ

อตฺตทีปวคฺค ปญฺจโมฯ

มูลปณฺณาสโก สมตฺโตฯ

๖. อุปยวคฺค

๑. อุปยสุตฺตวณฺณนา

๕๓. อุปยวคฺคสฺส ปฐเม **อุปโย**ติ ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน ปญฺจกฺขนฺเธ อุปคโตฯ **วิญฺญาณ**นฺติ กมฺมวิญฺญาณํฯ **อาปเชฺชยฺยา**ติ กมฺมํ ชวาเปตฺวา ปฏิสนฺธิอากฑฺฒนสมตฺถตาย วุทฺธิอาทีนิ อาปเชฺชยฺยฯ **วิญฺญาณุปย**นฺติ ปทสฺส อคฺคหเณ การณํ วุตฺตเมวฯ **โวจฺฉิชฺชตารมฺมณ**นฺติ ปฏิสนฺธิอากฑฺฒนสมตฺถตาย อภาเวน อารมฺมณํ โวจฺฉิชฺชติฯ **ปติฏฺฐา วิญฺญาณสฺสา**ติ กมฺมวิญฺญาณสฺส ปติฏฺฐา น โหติฯ **ตทปฺปติฏฺฐิต**นฺติ ตํ อปฺปติฏฺฐิตํฯ **อนภิสงฺขจฺจ วิมุตฺต**นฺติ ปฏิสนฺธึ อนภิสงฺขริตฺวา วิมุตฺตํฯ ปฐมํฯ

๒. พีชสุตฺตวณฺณนา

๕๔. ทุติเย **พีชชาตานี**ติ พีชานิฯ **มูลพีช**นฺติ วจํ วจตฺตํ หลิทฺทํ สิงฺคิเวรนฺติ เอวมาทิฯ **ขนฺธพีช**นฺติ อสฺสโตฺถ นิโคฺรโธติ เอวมาทิฯ **ผลุพีช**นฺติ อุจฺฉุ เวฬุ นโฬติ เอวมาทิฯ **อคฺคพีช**นฺติ อชฺชุกํ ผณิชฺชกนฺติ เอวมาทิฯ **พีชพีช**นฺติ สาลิวีหิอาทิ ปุพฺพณฺณเญฺจว มุคฺคมาสาทิอปรณฺณญฺจฯ **อขณฺฑานี**ติ อภินฺนานิฯ ภินฺนกาลโต ปฏฺฐาย พีชํ พีชตฺถาย น อุปกปฺปติฯ **อปูติกานี**ติ อุทกเตมเนน อปูติกานิฯ ปูติพีชญฺหิ พีชตฺถาย น อุปกปฺปติฯ **อวาตาตปหตานี**ติ วาเตน จ อาตเปน จ น หตานิ, นิโรชตํ น ปาปิตานิฯ นิโรชญฺหิ กสฏํ พีชํ พีชตฺถาย น อุปกปฺปติฯ **สาราทานี**ติ คหิตสารานิ ปติฏฺฐิตสารานิฯ นิสฺสารญฺหิ พีชํ พีชตฺถาย น อุปกปฺปติฯ **สุขสยิตานี**ติ จตฺตาโร มาเส โกเฏฺฐ ปกฺขิตฺตนิยาเมเนว สุขํ สยิตานิฯ **ปถวี**ติ เหฏฺฐา ปติฏฺฐานปถวีฯ **อาโป**ติ อุปริเสฺนหนอาโปฯ **จตโสฺส วิญฺญาณฏฺฐิติโย**ติ กมฺมวิญฺญาณสฺส อารมฺมณภูตา รูปาทโย จตฺตาโร ขนฺธาฯ เต หิ อารมฺมณวเสน ปติฏฺฐาภูตตฺตา ปถวีธาตุสทิสาฯ **นนฺทิราโค** สิเนหนเฏฺฐน อาโปธาตุสทิโสฯ **วิญฺญาณํ สาหาร**นฺติ สปฺปจฺจยํ กมฺมวิญฺญาณํฯ ตญฺหิ พีชํ วิย ปถวิยํ อารมฺมณปถวิยํ วิรุหติฯ ทุติยํฯ

๓. อุทานสุตฺตวณฺณนา

๕๕. ตติเย **อุทานํ อุทาเนสี**ติ พลวโสมนสฺสสมุฏฺฐานํ อุทานํ อุทาหริฯ กึ นิสฺสาย ปเนส ภควโต อุปฺปโนฺนติฯ สาสนสฺส นิยฺยานิกภาวํฯ กถํ? เอวํ กิรสฺส อโหสิ, ‘‘ตโยเม อุปนิสฺสยา – ทานูปนิสฺสโย สีลูปนิสฺสโย ภาวนูปนิสฺสโย จา’’ติฯ เตสุ ทานสีลูปนิสฺสยา ทุพฺพลา, ภาวนูปนิสฺสโย พลวาฯ ทานสีลูปนิสฺสยา หิ ตโย มเคฺค จ ผลานิ จ ปาเปนฺติ, ภาวนูปนิสฺสโย อรหตฺตํ ปาเปติฯ อิติ ทุพฺพลูปนิสฺสเย ปติฏฺฐิโต ภิกฺขุ ฆเฏฺฏโนฺต วายมโนฺต ปโญฺจรมฺภาคิยานิ พนฺธนานิ เฉตฺวา ตีณิ มคฺคผลานิ นิพฺพเตฺตติ, ‘‘อโห สาสนํ นิยฺยานิก’’นฺติ อาวเชฺชนฺตสฺส อยํ อุทปาทิฯ

ตตฺถ ‘‘ทุพฺพลูปนิสฺสเย ฐตฺวา ฆฏมาโน ตีณิ มคฺคผลานิ ปาปุณาตี’’ติ อิมสฺสตฺถสฺสาวิภาวนตฺถํ **มิลกเตฺถรสฺส** วตฺถุ เวทิตพฺพํ – โส กิร คิหิกาเล ปาณาติปาตกมฺเมน ชีวิกํ กเปฺปนฺโต อรเญฺญ ปาสสตเญฺจว อทูหลสตญฺจ โยเชสิฯ อเถกทิวสํ องฺคารปกฺกมํสํ ขาทิตฺวา ปาสฏฺฐาเนสุ วิจรนฺโต ปิปาสาภิภูโต เอกสฺส อรญฺญวาสิเตฺถรสฺส วิหารํ คนฺตฺวา เถรสฺส จงฺกมนฺตสฺส อวิทูเร ฐิตํ ปานียฆฏํ วิวริ, หตฺถเตมนมตฺตมฺปิ อุทกํ นาทฺทสฯ โส กุชฺฌิตฺวา อาห – ‘‘ภิกฺขุ, ภิกฺขุ ตุเมฺห คหปติเกหิ ทินฺนํ ภุญฺชิตฺวา ภุญฺชิตฺวา สุปถ, ปานียฆเฏ อญฺชลิมตฺตมฺปิ อุทกํ น ฐเปถ, น ยุตฺตเมต’’นฺติฯ เถโร ‘‘มยา ปานียฆโฏ ปูเรตฺวา ฐปิโต, กึ นุ โข เอต’’นฺติ? คนฺตฺวา โอโลเกนฺโต ปริปุณฺณฆฏํ ทิสฺวา ปานียสงฺขํ ปูเรตฺวา อทาสิฯ โส ทฺวตฺติสงฺขปูรํ ปิวิตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘เอวํ ปูริตฆโฏ นาม มม กมฺมํ อาคมฺม ตตฺตกปาโล วิย ชาโตฯ กึ นุ โข อนาคเต อตฺตภาเว ภวิสฺสตี’’ติ? สํวิคฺคจิโตฺต ธนุํ ฉเฑฺฑตฺวา, ‘‘ปพฺพาเชถ มํ, ภเนฺต’’ติ อาหฯ เถโร ตจปญฺจกกมฺมฏฺฐานํ อาจิกฺขิตฺวา ตํ ปพฺพาเชสิฯ

ตสฺส สมณธมฺมํ กโรนฺตสฺส พหูนํ มิคสูกรานํ มาริตฏฺฐานํ ปาสอทูหลานญฺจ โยชิตฏฺฐานํ อุปฏฺฐาติฯ ตํ อนุสฺสรโต สรีเร ทาโห อุปฺปชฺชติ, กูฏโคโณ วิย กมฺมฏฺฐานมฺปิ วีถึ น ปฏิปชฺชติฯ โส ‘‘กึ กริสฺสามิ ภิกฺขุภาเวนา’’ติ ? อนภิรติยา ปีฬิโต เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา อาห – ‘‘น สโกฺกมิ, ภเนฺต, สมณธมฺมํ กาตุ’’นฺติฯ อถ นํ เถโร ‘‘หตฺถกมฺมํ กโรหี’’ติ อาหฯ โส ‘‘สาธุ, ภเนฺต’’ติ วตฺวา อุทุมฺพราทโย อลฺลรุเกฺข ฉินฺทิตฺวา มหนฺตํ ราสึ กตฺวา, ‘‘อิทานิ กึ กโรมี’’ติ ปุจฺฉิ? ฌาเปหิ นนฺติฯ โส จตูสุ ทิสาสุ อคฺคึ ทตฺวา ฌาเปตุํ อสโกฺกเนฺต, ‘‘ภเนฺต, น สโกฺกมี’’ติ อาหฯ เถโร ‘‘เตน หิ อเปหี’’ติ ปถวึ ทฺวิธา กตฺวา อวีจิโต ขโชฺชปนกมตฺตํ อคฺคึ นีหริตฺวา ตตฺถ ปกฺขิปิฯ โส ตาว มหนฺตํ ราสึ สุกฺขปณฺณํ วิย ขเณน ฌาเปสิฯ อถสฺส เถโร อวีจึ ทเสฺสตฺวา, ‘‘สเจ วิพฺภมิสฺสสิ, เอตฺถ ปจฺจิสฺสสี’’ติ สํเวคํ ชเนสิฯ โส อวีจิทสฺสนโต ปฏฺฐาย ปเวธมาโน ‘‘นิยฺยานิกํ, ภเนฺต, พุทฺธสาสน’’นฺติ ปุจฺฉิ, อามาวุโสติฯ ภเนฺต, พุทฺธสาสนสฺส นิยฺยานิกเตฺต สติ มิลโก อตฺตโมกฺขํ กริสฺสติ, มา จินฺตยิตฺถาติฯ ตโต ปฏฺฐาย สมณธมฺมํ กโรติ ฆเฏติ, ตสฺส วตฺตปฏิวตฺตํ ปูเรติ, นิทฺทาย พาธยมานาย ตินฺตํ ปลาลํ สีเส ฐเปตฺวา ปาเท โสณฺฑิยํ โอตาเรตฺวา นิสีทติฯ โส เอกทิวสํ ปานียํ ปริสฺสาเวตฺวา ฆฏํ อูรุมฺหิ ฐเปตฺวา อุทกมณิกานํ ปเจฺฉทํ อาคมยมาโน อฏฺฐาสิฯ อถ โข เถโร สามเณรสฺส อิมํ อุเทฺทสํ เทติ –

> ‘‘อุฏฺฐานวโต สตีมโต,
> สุจิกมฺมสฺส นิสมฺมการิโน;
> สญฺญตสฺส ธมฺมชีวิโน,
> อปฺปมตฺตสฺส ยโสภิวฑฺฒตี’’ติฯ (ธ. ป. ๒๔);

โส จตุปฺปทิกมฺปิ ตํ คาถํ อตฺตนิเยว อุปเนสิ – ‘‘อุฏฺฐานวตา นาม มาทิเสน ภวิตพฺพํฯ สติมตาปิ มาทิเสเนว…เป…. อปฺปมเตฺตนปิ มาทิเสเนว ภวิตพฺพ’’นฺติฯ เอวํ ตํ คาถํ อตฺตนิ อุปเนตฺวา ตสฺมึเยว ปทวาเร ฐิโต ปโญฺจรมฺภาคิยานิ สํโยชนานิ ฉินฺทิตฺวา อนาคามิผเล ปติฏฺฐาย หฏฺฐตุโฏฺฐ –

> ‘‘อลฺลํ ปลาลปุญฺชาหํ, สีเสนาทาย จงฺกมึ;
> ปโตฺตสฺมิ ตติยํ ฐานํ, เอตฺถ เม นตฺถิ สํสโย’’ติฯ –

อิมํ อุทานคาถํ อาหฯ เอวํ ทุพฺพลูปนิสฺสเย ฐิโต ฆเฏนฺโต วายมโนฺต ปโญฺจรมฺภาคิยานิ สํโยชนานิ ฉินฺทิตฺวา ตีณิ มคฺคผลานิ นิพฺพเตฺตติฯ เตนาห ภควา – ‘‘โน จสฺสํ, โน จ เม สิยา,

นาภวิสฺส, น เม ภวิสฺสตีติ เอวํ อธิมุจฺจมาโน ภิกฺขุ ฉินฺเทยฺย โอรมฺภาคิยานิ สํโยชนานี''ติฯ

ตตฺถ **โน จสฺสํ, โน จ เม สิยา**ติ สเจ อหํ น ภเวยฺยํ, มม ปริกฺขาโรปิ น ภเวยฺยฯ สเจ วา ปน เม อตีเต กมฺมาภิสงฺขาโร นาภวิสฺส, อิทํ เม เอตรหิ ขนฺธปญฺจกํ น ภเวยฺยฯ **นาภวิสฺส, น เม ภวิสฺสตี**ติ อิทานิ ปน ตถา ปรกฺกมิสฺสามิ, ยถา เม อายตึ ขนฺธาภินิพฺพตฺตโก กมฺมสงฺขาโร น ภวิสฺสติ, ตสฺมิํ อสติ อายตึ ปฏิสนฺธิ นาม น เม ภวิสฺสติฯ **เอวํ อธิมุจฺจมาโน**ติ เอวํ อธิมุจฺจ โนฺต ภิกฺขุ ทุพฺพลูปนิสฺสเย ฐิโต ปโญฺจรมฺภาคิยานิ สํโยชนานิ ฉินฺทยฺยฯ **เอวํ วุเตฺต**ติ เอวํ สาสนสฺส นิยฺยานิกภาวํ อาวเชฺชเนฺตน ภควตา อิมสฺมิํ อุทาเน วุเตฺตฯ **รูปํ วิภวิสฺสตี**ติ รูปํ ภิชฺชิสฺสติฯ **รูปสฺส วิภวา**ติ วิภวทสฺสเนน สหวิปสฺสเนนฯ สหวิปสฺสนกา หิ จตฺตาโร มคฺคา รูปาทีนํ วิภวทสฺสนํ นามฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **เอวํ อธิมุจฺจมาโน, ภเนฺต, ภิกฺขุ ฉินฺทยฺยา**ติ, ภเนฺต, เอวํ อธิมุจฺจมาโน ภิกฺขุ ฉินฺทเยฺยว ปโญฺจรมฺภาคิยานิ สํโยชนานิฯ กสฺมา น ฉินฺทิสฺสตีติ?

อิทานิ อุปริ มคฺคผลํ ปุจฺฉโนฺต **กถํ ปน, ภเนฺต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนนฺตรา**ติ เทฺว อนนฺตรานิ อาสนฺนานนฺตรญฺจ ทูรานนฺตรญฺจฯ วิปสฺสนา มคฺคสฺส อาสนฺนานนฺตรํ นาม, ผลสฺส ทูรานนฺตรํ นามฯ ตํ สนฺธาย ''กถํ ปน, ภเนฺต, ชานโต กถํ ปสฺสโต วิปสฺสนานนฺตรา 'อาสวานํ ขโย'ติ สงฺขํ คตํ อรหตฺตผลํ โหตี''ติ ปุจฺฉติฯ **อตสิตาเย**ติ อตสิตเพฺพ อภายิตเพฺพ ฐานมฺหิฯ **ตาสํ อาปชฺชตี**ติ ภยํ อาปชฺชติฯ **ตาโส เหโส**ติ ยา เอสา ''โน จสฺสํ, โน จ เม สิยา''ติ เอวํ ปวตฺตา ทุพฺพลวิปสฺสนา, สา ยสฺมา อตฺตสิเนหํ ปริยาทาตุํ น สโกฺกติ, ตสฺมา อสฺสุตวโต ปุถุชฺชนสฺส ตาโส นาม โหติฯ โส หิ ''อิทานาหํ อุจฺฉิชฺชิสฺสามิ, น ทานิ กิญฺจิ ภวิสฺสามี''ติ อตฺตานํ ปปาเต ปตนฺตํ วิย ปสฺสติ อญฺญตโร พฺราหฺมโณ วิยฯ โลหปาสาทสฺส กิร เหฏฺฐา ติปิฏก จูฬนาคเตฺถโร ติลกฺขณาหตํ ธมฺมํ ปริวเตฺตติฯ อถ อญฺญตรสฺส พฺราหฺมณสฺส เอกมเนฺต ฐตฺวา ธมฺมํ สุณนฺตสฺส สงฺขารา สุญฺญโต อุปฏฺฐหิํสุฯ โส ปปาเต ปตโนฺต วิย หุตฺวา วิวฏทฺวาเรน ตโต ปลายิตฺวา เคหํ ปวิสิตฺวา, ปุตฺตํ อุเร สยาเปตฺวา, ''ตาต, สกฺยสมยํ อาวเชฺชโนฺต มนมฺหิ นโฏฺฐ''ติ อาหฯ **น เหโส ภิกฺขุ ตาโส**ติ เอสา เอวํ ปวตฺตา พลววิปสฺสนา สุตวโต อริยสาวกสฺส น ตาโส นาม โหติฯ น หิ ตสฺส เอวํ โหติ ''อหํ อุจฺฉิชฺชิสฺสามี''ติ วา ''วินสฺสิสฺสามี''ติ วาติฯ เอวํ ปน โหติ ''สงฺขาราว อุปฺปชฺชนฺติ, สงฺขาราว นิรุชฺฌนฺตี''ติฯ ตติยํฯ

๔. อุปาทานปริปวตฺตสุตฺตวณฺณนา

๕๖. จตุเตฺถ **จตุปริวฏฺฏ**นฺติ เอเกกสฺมิํ ขเนฺธ จตุนฺนํ ปริวฏฺฏนวเสนฯ **รูปํ อพฺภญฺญาสิ**นฺติ รูปํ ทุกฺขสจฺจนฺติ อภิญฺญาสิํฯ เอวํ สพฺพปเทสุ จตุสจฺจวเสเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อาหารสมุทยา**ติ เอตฺถ สจฺฉนฺทราโค กพฬีการาหาโร อาหาโร นามฯ **ปฏิปนฺนา**ติ สีลโต ปฏฺฐาย ยาว อรหตฺตมคฺคา ปฏิปนฺนา โหนฺติฯ **คาธนฺตี**ติ ปติฏฺฐหนฺติฯ เอตฺตาวตา เสกฺขภูมิํ กเถตฺวา อิทานิ อเสกฺขภูมิํ กเถโนฺต **เย จ โข เกจิ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ **สุวิมุตฺตา**ติ อรหตฺตผลวิมุตฺติยา สุฏฺฐุ วิมุตฺตาฯ **เกวลิโน**ติ สกลิโน กตสพฺพกิจฺจาฯ **วฏฺฏํ เตสํ นตฺถิ ปญฺญาปนายา**ติ เยน เต อวสิเฏฺฐน วเฏฺฏน ปญฺญาเปยฺยุํ, ตํ เนสํ วฏฺฏํ นตฺถิ ปญฺญาปนายฯ อถ วา วฏฺฏนฺติ การณํ, ปญฺญาปนาย การณํ นตฺถีติฯ เอตฺตาวตา อเสกฺขภูมิวาโร กถิโตฯ จตุตฺถํฯ

๕. สตฺตฏฺฐานสุตฺตวณฺณนา

๕๗. ปญฺจเม **สตฺตฏฺฐานกุสโล**ติ สตฺตสุ โอกาเสสุ เฉโกฯ **วุสิตวา**ติ วุสิตวาโสฯ **อุตฺตมปุริโส**ติ เสฏฺฐปุริโสฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อิทํ ปน สุตฺตํ อุสฺส

ทนนฺทิยเญฺจว ปโลภนียญฺจาติ เวทิตพฺพํฯ ยถา หิ ราชา วิชิตสงฺคาโม สงฺคาเม วิชยิโน โยเธ อุจฺจฏฺฐาเน ฐเปตฺวา เตสํ สกฺการํ กโรติฯ กึ การณา? เอเตสํ สกฺการํ ทิสฺวา เสสาปิ สูรา ภวิตุํ มญฺญิสฺสนฺตีติ, เอวเมว ภควา อปฺปเมยฺยํ กาลํ ปารมิโย ปูเรตฺวา มหาโพธิมณฺฑ กิเลสมารวิชยํ กตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต สาวตฺถิยํ เชตวนมหาวิหาเร นิสีทิตฺวา อิมํ สุตฺตํ เทเสโนฺต ขีณาสเว อุกฺขิปิตฺวา โถเมสิ วเณฺณสิฯ กึ การณา? เอวํ อวเสสา เสกฺขปุคฺคลา อรหตฺตผลํ ปตฺตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺตีติฯ เอวเมตํ สุตฺตํ ขีณาสวานํ อุกฺขิปิตฺวา ปสํสิตตฺตา อุสฺสทนนฺทิยํ, เสกฺขานํ ปโลภิตตฺตา ปโลภนียนฺติ เวทิตพฺพํฯ

เอวํ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สตฺตฏฺฐานกุสโล โหตีติ เอตฺตาวตา เจตฺถ มคฺคผลปจฺจเวกฺขณวเสน เทสนํ นิฏฺฐเปตฺวาปิ ปุน **กถญฺจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ติวิธูปปริกฺขี โหตี**ติ อิทํ ''ขีณาสโว ยสฺมึ อารมฺมเณ สตตวิหาเรน วิหรติ, ตํ สโตฺต วา ปุคฺคโล วา น โหติ, ธาตุอาทิมตฺตเมว ปน โหตี''ติ เอวํ ขีณาสวสฺส สตตวิหารญฺจ, ''อิเมสุ ธเมฺมสุ กมฺมํ กตฺวา อยํ อาคโต''ติ อาคมนียปฏิปทญฺจ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ธาตุโส อุปปริกฺขตี**ติ ธาตุสภาเวน ปสฺสติ โอโลเกติฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ปญฺจมํฯ

๖. สมฺมาสมฺพุทฺธสุตฺตวณฺณนา

๕๘. ฉเฏฺฐ **โก อธิปฺปยาโส**ติ โก อธิกปโยโคฯ **อนุปฺปนฺนสฺสา**ติ อิมญฺหิ มคฺคํ กสฺสปสมฺมาสมฺพุโทฺธ อุปฺปาเทสิ, อนฺตรา อโญฺญ สตฺถา อุปฺปาเทตุํ นาสกฺขิ, อิติ ภควา อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา นามฯ นคโรปมสุตฺตมฺหิ อวฬญฺชนฏฺฐาเนสุ ปุราณมโคฺค ชาโต, อิธ อวตฺตมานเฏฺฐน อนุปฺปนฺนมโคฺค นามฯ อสญฺชาตสฺสาติ ตเสฺสว เววจนํฯ **อนกฺขาตสฺสา**ติ อกถิตสฺสฯ มคฺคํ ชานาตีติ **มคฺคญฺญู**ฯ มคฺคํ วิทิตํ ปากฏํ อกาสีติ **มคฺควิทู**ฯ มเคฺค จ อมเคฺค จ โกวิโทติ **มคฺคโกวิโท**ฯ **มคฺคานุคา**ติ มคฺคํ อนุคจฺฉนฺตาฯ **ปจฺฉา สมนฺนาคตา**ติ อหํ ปฐมํ คโต, สาวกา ปจฺฉา สมนฺนาคตาฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. อนตฺตลกฺขณสุตฺตวณฺณนา

๕๙. สตฺตเม **ปญฺจวคฺคิเย**ติ อญฺญาสิ โกณฺฑญฺญเตฺถราทิเก ปญฺจ ชเน ปุราณุปฏฺฐาเกฯ **อามเนฺตสี**ติ อาสาฬฺหิปุณฺณมทิวเส ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนโต ปฏฺฐาย อนุกฺกเมน โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐิเต ''อิทานิ เนสํ อาสวกฺขยาย ธมฺมํ เทเสสฺสามี''ติ ปญฺจมิยํ ปกฺขสฺส อามเนฺตสิฯ **เอตทโวจา**ติ เอตํ ''รูปํ, ภิกฺขเว, อนตฺตา''ติอาทินยปฺปวตฺตํ อนตฺตลกฺขณสุตฺตํ อโวจฯ ตตฺถ **อนตฺตา**ติ ปุเพฺพ วุเตฺตหิ จตูหิ การเณหิ อนตฺตาฯ **ตํ กึ มญฺญถ, ภิกฺขเว**ติ อิทํ กสฺมา อารทฺธํ? เอตฺตเกน ฐาเนน อนตฺตลกฺขณเมว กถิตํ, น อนิจฺจทุกฺขลกฺขณานิ, อิทานิ ตานิ ทเสฺสตฺวา สโมธาเนตฺวา ตีณิปิ ลกฺขณานิ ทเสฺสตุํ อิทมารทฺธนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อิเม ปญฺจกฺขนฺธา อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตา, ตสฺมาฯ **ยํกิญฺจิ รูป**นฺติอาทีสุ วิตฺถารกถา วิสุทฺธิมเคฺค ปญฺญาภาวนาธิกาเร ขนฺธนิเทฺทเส วุตฺตาวฯ เสสํ สพฺพตฺถ วุตฺตานุสาเรเนว เวทิตพฺพํฯ อิมสฺมึ ปน สุเตฺต อนตฺตลกฺขณเมว กถิตนฺติฯ สตฺตมํฯ

๘. มหาลิสุตฺตวณฺณนา

๖๐. อฏฺฐเม **เอกนฺตทุกฺข**นฺติอาทีนิ **ธาตุสํยุเตฺต** วุตฺตนยาเนวฯ อฏฺฐมํฯ

๙. อาทิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๖๑. นวเม **อาทิตฺตนฺ**ติ เอกาทสหิ อคฺคีหิ อาทิตฺตํ ปชฺชลิตํฯ อิติ ทฺวีสุปิ อิเมสุ สุตฺเตสุ ทุกฺขลกฺขณเมว กถิตํฯ นวมํฯ

๑๐. นิรุตฺติปถสุตฺตวณฺณนา

๖๒. **ทสเม** นิรุตฺติโยว **นิรุตฺติปถา,** อถ วา นิรุตฺติโย จ ตา นิรุตฺติวเสน วิญฺญาตพฺพานํ อตฺถานํ ปถตฺตา ปถา จาติ นิรุตฺติปถาฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ตีณิปิ เจตานิ อญฺญมญฺญเววจนาเนวาติ เวทิตพฺพานิฯ **อสํกิณฺณา**ติ อวิชหิตา, ''โก อิเมหิ อโตฺถ''ติ วตฺวา อฉฑฺฑิตาฯ **อสํกิณฺณปุพฺพา**ติ อตีเตปิ น ชหิตปุพฺพาฯ **น สํกียนฺตี**ติ เอตรหิปิ ''กิเมเตหี''ติ น ฉฑฺฑียนฺติฯ **น สํกียิสฺสนฺตี**ติ อนาคเตปิ น ฉฑฺฑียิสฺสนฺติฯ **อปฺปฏิกุฏฺฐา**ติ อปฺปฏิพาหิตาฯ **อตีตนฺ**ติ อตฺตโน สภาวํ ภงฺคเมว วา อติกฺกนฺตํฯ **นิรุทฺธนฺ**ติ เทสนฺตรํ อสงฺกมิตฺวา ตเตฺถว นิรุทฺธํ วูปสนฺตํฯ **วิปริณตนฺ**ติ วิปริณามํ คตํ นฏฺฐํฯ **อชาตนฺ**ติ อนุปฺปนฺนํฯ **อปาตุภูตนฺ**ติ อปากฏีภูตํฯ

อุกฺกลาติ อุกฺกลชนปทวาสิโนฯ **วสฺสภญฺญา**ติ วโสฺส จ ภโญฺญ จฯ เทฺวปิ หิ เต มูลทิฏฺฐิคติกาฯ **อเหตุกวาทา**ติอาทีสุ ''นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย''ติ คหิตตฺตา อเหตุกวาทาฯ ''กโรโต น กรียติ ปาป''นฺติ คหิตตฺตา **อกิริยวาทา**ฯ ''นตฺถิ ทินฺน''นฺติอาทิคหณโต **นตฺถิกวาทา**ฯ ตตฺถ อิเม เทฺว ชนา, ติโสฺส ทิฏฺฐิโย, กึ เอเกกสฺส ทิยฑฺฒา โหตีติ? น ตถา, ยถา ปน เอโก ภิกฺขุ ปฏิปาฏิยา จตฺตาริปิ ฌานานิ นิพฺพเตฺตติ , เอวเมตฺถ เอเกโก ติโสฺสปิ ทิฏฺฐิโย นิพฺพเตฺตสีติ เวทิตโพฺพฯ ''นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย''ติ ปุนปฺปุนํ อาวเชฺชนฺตสฺส อาหรนฺตสฺส อภินนฺทนฺตสฺส อสฺสาเทนฺตสฺส มคฺคทสฺสนํ วิย โหติฯ โส มิจฺฉตฺตนิยามํ โอกฺกมติ, โส เอกนฺตกาฬโกติ วุจฺจติฯ ยถา ปน อเหตุกทิฏฺฐิยํ, เอวํ ''กโรโต น กรียติ ปาปํ, นตฺถิ ทินฺน''นฺติ อิเมสุปิ ฐาเนสุ มิจฺฉตฺตนิยามํ โอกฺกมติฯ

น ครหิตพฺพํ นปฺปฏิโกฺกสิตพฺพํ อมญฺญึสูติ เอตฺถ ''ยเทตํ อตีตํ นาม, นยิทํ อตีตํ, อิทมสฺส อนาคตํ วา ปจฺจุปฺปนฺนํ วา''ติ วทโนฺต ครหติ นามฯ ตตฺถ โทสํ ทเสฺสตฺวา ''กึ อิมินา ครหิเตนา''ติ? วทโนฺต ปฏิโกฺกสติ นามฯ อิเม ปน นิรุตฺติปเถ เตปิ อจฺจนฺตกาฬกา ทิฏฺฐิคติกา น ครหิตเพฺพ น ปฏิโกฺกสิตเพฺพ มญฺญึสุฯ อตีตํ ปน อตีตเมว, อนาคตํ อนาคตเมว, ปจฺจุปฺปนฺนํ ปจฺจุปฺปนฺนเมว กถยึสุฯ **นินฺทาฆฏฺฏนพฺยาโรสอุปารมฺภภยา**ติ วิญฺญูนํ สนฺติกา นินฺทาภเยน จ ฆฏฺฏนภเยน จ โทสาโรปนภเยน จ อุปารมฺภภเยน จฯ อิติ อิมสฺมึ สุเตฺต จตุภูมิกขนฺธานํ ปณฺณตฺติ กถิตาติฯ ทสมํฯ

อุปยวโคฺค ฉโฏฺฐฯ

๗. อรหนฺตวโคฺค

๑. อุปาทิยมานสุตฺตวณฺณนา

๖๓. อรหนฺตวคฺคสฺส ปฐเม **อุปาทิยมาโน**ติ ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน คณฺหมาโนฯ **พโทฺธ มารสฺสา**ติ มารสฺส ปาเสน พโทฺธ นามฯ **มุโตฺต ปาปิมโต**ติ ปาปิมโต ปาเสน มุโตฺต นาม โหติฯ ปฐมํฯ

๒. มญฺญมานสุตฺตวณฺณนา

๖๔. ทุติเย **มญฺญมาโน**ติ ตณฺหามานทิฏฺฐีมญฺญนาหิ มญฺญมาโนฯ ทุติยํฯ

๓. อภินนฺทมานสุตฺตวณฺณนา

๖๕. ตติเย **อภินนฺทมาโน**ติ ตณฺหามานทิฏฺฐิอภินนฺทนาหิเยว อภินนฺทมาโนฯ ตติยํฯ

๔-๕. อนิจฺจสุตฺตาทิวณฺณนา

๖๖-๖๘. จตุตฺเถ **ฉนฺโท**ติ ตณฺหาฉนฺโทฯ ปญฺจมฉฏฺเฐสุปิ เอเสว นโยฯ จตุตฺถาทีนิฯ

๗. อนตฺตนิยสุตฺตวณฺณนา

๖๙. สตฺตเม **อนตฺตนิย**นฺติ น อตฺตโน สนฺตกํ, อตฺตโน ปริกฺขารภาเวน สุญฺญตนฺติ อ
โตฺถฯ สตฺตมํฯ

๘-๑๐. รชนียสณฺฐิตสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๐-๗๒. อฏฺฐเม **รชนียสณฺฐิต**นฺติ รชนีเยน อากาเรน สณฺฐิตํ, ราคสฺส ปจฺจยภาเวน
ฐิตนฺติ อโตฺถฯ นวมทสมานิ ราหุลสํยุตฺเต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานีติฯ อฏฺฐมาทีนิฯ

อรหนฺตวโคฺค สตฺตโมฯ

๘. ขชฺชนียวโคฺค

๑-๓. อสฺสาทสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๓-๗๕. ขชฺชนียวคฺคสฺส อาทิโต ตีสุ สุตฺเตสุ จตุสจฺจเมว กถิตํฯ ปฐมาทีนิฯ

๔. อรหนฺตสุตฺตวณฺณนา

๗๖. จตุตฺเถ **ยาวตา, ภิกฺขเว, สตฺตาวาสา**ติ, ภิกฺขเว, ยตฺตกา สตฺตาวาสา นาม
อตฺถิฯ **ยาวตา ภวคฺค**นฺติ ยตฺตกํ ภวคฺคํ นาม อตฺถิฯ **เอเต อคฺคา เอเต เสฏฺฐา**ติ เอเต อคฺค
ภูตา เจว เสฏฺฐภูตา จฯ **ยทิทํ อรหโนฺต**ติ เย อิเม อรหโนฺต นามฯ อิทมฺปิ สุตฺตํ ปุริมนเยเนว
อุสฺสทนนฺทิยญฺจ ปโลภนียญฺจาติ เวทิตพฺพํฯ

อถาปรํ เอตทโวจาติ ตทตฺถปริทีปนาหิ เจว วิเสสตฺถปริทีปนาหิ จ คาถาหิ เอตํ ‘‘สุขิ
โน วต อรหโนฺต’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ ตตฺถ **สุขิโน**ติ ฌานสุเขน มคฺคสุเขน ผลสุเขน จ สุขิ
ตาฯ **ตณฺหา เตสํ น วิชฺชตี**ติ เตสํ อปายทุกฺขชนิกา ตณฺหา น วชฺชติฯ เอวํ เต อิมสฺสปิ ตณฺ
หามูลกสฺส อภาเวน สุขิตาวฯ **อสฺมิมาโน สมุจฺฉิโนฺน**ติ นววิโธ อสฺมิมาโน อรหตฺตมเคฺคน
สมุจฺฉิโนฺนฯ **โมหชาลํ ปทาลิต**นฺติ ญาเณน อวิชฺชาชาลํ ผาลิตํฯ

อเนชนฺติ เอชาสงฺขาตาย ตณฺหาย ปหานภูตํ อรหตฺตํฯ **อนุปลิตฺตา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิเลเป
หิ อลิตฺตาฯ **พฺรหฺมภูตา**ติ เสฏฺฐภูตาฯ **ปริญฺญายา**ติ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานิตฺวาฯ **สตฺตสทฺ
ธมฺมโคจรา**ติ สทฺธา หิรี โอตฺตปฺปํ พาหุสจฺจํ อารทฺธวีริยตา อุปฏฺฐิตสฺสติตา ปญฺญาติ อิเม
สตฺต สทฺธมฺมา โคจโร เอเตสนฺติ สตฺตสทฺธมฺมโคจราฯ

สตฺตรตนสมฺปนฺนาติ สตฺตหิ โพชฺฌงฺครตเนหิ สมนฺนาคตาฯ **อนุวิจรนฺตี**ติ โลกิยมหาชนาปิ อนุวิจรนฺติเยวฯ อิธ ปน ขีณาสวานํ นิราสงฺกจาโร นาม คหิโตฯ เตเนวาห **“ปหีนภยเภรวา**”ติฯ ตตฺถ **ภยํ** ภยเมว, **เภรวํ** พลวภยํฯ **ทสหเงฺคหิ สมฺปนฺนา**ติ อเสเกฺขหิ ทสหิ อเงฺคหิ สมนฺนาคตาฯ **มหานาคา**ติ จตูหิ การเณหิ มหานาคาฯ **สมาหิตา**ติ อุปจารปฺปนาหิ สมาหิตาฯ **ตณฺหา เตสํ น วิชฺชตี**ติ ‘‘อูโน โลโก อติโตฺต ตณฺหาทาโสติ โข, มหาราช, เตน ภควตา’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๐๕) เอวํ วุตฺตา ทาสการิกา ตณฺหาปิ เตสํ นตฺถิฯ อิมินา ขีณาสวานํ ภุชิสฺสภาวํ ทเสฺสติฯ

อเสขญาณนฺติ อรหตฺตผลญาณํฯ **อนฺติโมยํ สมุสฺสโย**ติ ปจฺฉิโม อยํ อตฺตภาโวฯ **โย สาโร พฺรหฺมจริยสฺสา**ติ สาโร นาม ผลํฯ **ตสฺมิํ อปรปจฺจยา**ติ ตสฺมิํ อริยผเล, น อญฺญํ ปตฺติยายนฺติ, ปจฺจกฺขโตว ปฏิวิชฺฌิตฺวา ฐิตาฯ **วิธาสุ น วิกมฺปนฺตี**ติ ตีสุ มานโกฏฺฐาเสสุ น วิกมฺปนฺติฯ **ทนฺตภูมิ**นฺติ อรหตฺตํฯ **วิชิตาวิโน**ติ ราคาทโย วิเชตฺวา ฐิตาฯ

อุทฺธนฺติอาทีสุ **อุทฺธํ** วุจฺจติ เกสมตฺถโก, **อปาจีนํ** ปาทตลํ, **ติริยํ** เวมชฺฌํฯ อุทฺธํ วา อตีตํ, อปาจีนํ อนาคตํ, ติริยํ ปจฺจุปฺปนฺนํฯ อุทฺธํ วา วุจฺจติ เทวโลโก, อปาจีนํ อปายโลโก, ติริยํ มนุสฺสโลโกฯ **นนฺที เตสํ น วิชฺชตี**ติ เอเตสุ ฐาเนสุ สเงฺขปโต วา อตีตานาคตปจฺจุปฺปเนฺนสุ ขเนฺธสุ เตสํ ตณฺหา นตฺถิฯ อิธ วฏฺฏมูลกตณฺหาย อภาโว ทสฺสิโตฯ **พุทฺธา**ติ จตุนฺนํ สจฺจานํ พุทฺธตฺตา พุทฺธาฯ

อิทํ ปเนตฺถ สีหนาทสโมธานํ – ‘‘วิมุตฺติสุเขนมฺหา สุขิตา, ทุกฺขชนิกา โน ตณฺหา ปหีนา, ปญฺจกฺขนฺธา ปริญฺญาตา, ทาสการิกตณฺหา เจว วฏฺฏมูลิกตณฺหา จ ปหีนา, อนุตฺตรมฺหา อสทิสา, จตุนฺนํ สจฺจานํ พุทฺธตฺตา พุทฺธา’’ติ ภวปิเฏฺฐ ฐตฺวา อภีตนาทสงฺขาตํ สีหนาทํ นทนฺติ ขีณาสวาติฯ จตุตฺถํฯ

๕. ทุติยอรหนฺตสุตฺตวณฺณนา

๗๗. ปญฺจมํ วินา คาถาหิ สุทฺธิกเมว กตฺวา กถิยมานํ พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสเยน วุตฺตํฯ ปญฺจมํฯ

๖. สีหสุตฺตวณฺณนา

๗๘. ฉเฏฺฐ **สีโห**ติ จตฺตาโร สีหา – ติณสีโห, กาฬสีโห, ปณฺฑุสีโห, เกสรสีโหติฯ เตสุ **ติณสีโห** กโปตวณฺณคาวิสทิโส ติณภกฺโข จ โหติฯ **กาฬสีโห** กาฬคาวิสทิโส ติณภกฺขเยวฯ **ปณฺฑุสีโห** ปณฺฑุปลาสวณฺณคาวิสทิโส มํสภกฺโขฯ **เกสรสีโห** ลาขารสปริกมฺมกเตเนว มุเขน อคฺคนงฺคุเฏฺฐน จตูหิ จ ปาทปริยเนฺตหิ สมนฺนาคโต, มตฺถกโตปิสฺส ปฏฺฐาย ลาขาตูลิกาย กตฺวา วิย ติโสฺส ราชิโย ปิฏฺฐิมเชฺฌน คนฺตฺวา อนฺตรสตฺถิมฺหิ ทกฺขิณาวตฺตา หุตฺวา ฐิตา, ขเนฺธ ปนสฺส สตสหสฺสคฺฆนิกกมฺพลปริเกฺขโป วิย เกสรภาโร โหติ, อวเสสฏฺฐานํ ปริสุทฺธํ สาลิปิฏฺฐสงฺขจุณฺณปิจุวณฺณํ โหติฯ อิเมสุ จตูสุ สีเหสุ อยํ เกสรสีโห อิธ อธิเปฺปโตฯ

มิคราชาติ มิคคณสฺส ราชาฯ **อาสยา**ติ วสนฏฺฐานโต สุวณฺณคุหโต วา รชตมณิผลิกมโนสิลาคุหโต วา นิกฺขมตีติ วุตฺตํ โหติฯ นิกฺขมมาโน ปเนส จตูหิ การเณหิ นิกฺขมติ อนฺธการปีฬิโต วา อาโลกตฺถาย, อุจฺจารปสฺสาวปีฬิโต วา เตสํ วิสฺสชฺชนตฺถาย, ชิฆจฺฉาปีฬิโต

วา โคจรตฺถาย, สมฺภวปีฬิโต วา อสฺสทฺธมฺมปฏิเสวนตฺถายฯ อิธ ปน โคจรตฺถาย นิกฺขนฺตติ อธิเปฺปโตฯ

วิชมฺภตีติ สุวณฺณตเล วา รชตมณิผลิกมโนสิลาตลานํ วา อญฺญตรสฺมึ เทฺว ปจฺฉิมปาเท สมํ ปติฏฺฐาเปตฺวา ปุริมปาเท ปุรโต ปสาเรตฺวา สรีรสฺส ปจฺฉาภาคํ อากฑฺฒิตฺวา ปุริมภาคํ อภิหริตฺวา ปิฏฺฐึ นาเมตฺวา คีวํ อุกฺขิปิตฺวา อสนิสทฺทํ กโรนฺต วิย นาสปุฏานิ โปเถตฺวา สรีรลคฺคํ รชํ วิธุนนฺโต วิชมฺภติฯ วิชมฺภนภูมิยญฺจ ปน ตรุณวจฺฉโก วิย อปราปรํ ชวติฯ ชวโต ปนสฺส สรีรํ อนฺธกาเร ปริพฺภมนฺตํ อลาตํ วิย ขายติฯ

อนุวิโลเกตีติ กสฺมา อนุวิโลเกติ? ปรานุทฺทยตายฯ ตสฺมึ กิร สีหนาทํ นทเนฺต ปปาตาวาฏาทีสุ วิสมฏฺฐาเนสุ จรนฺตา หตฺถิโคกณฺณมหึสาทโย ปาณา ปปาเตปิ อาวาเฏปิ ปตนฺติ, เตสํ อนุทฺทยาย อนุวิโลเกติฯ กึ ปนสฺส ลุทฺทกมฺมสฺส ปรมํสขาทิโน อนุทฺทยา นาม อตฺถีติ? อาม อตฺถิฯ ตถา เหส ''กึ เม พหูหิ ฆาติเตหี''ติ? อตฺตโน โคจรตฺถายปิ ขุทฺทเก ปาเณ น คณฺหาติ, เอวํ อนุทฺทยํ กโรติฯ วุตฺตมฺปิเจตํ – ''มาหํ โข ขุทฺทเก ปาเณ วิสมคเต สงฺฆาตํ อาปาเทสิ''นฺติ (อ. นิ. ๑๐.๒๑)ฯ

สีหนาทํ นทตีติ ติกฺขตฺตุํ ตาว อภีตนาทํ นทติฯ เอวญฺจ ปนสฺส วิชมฺภนภูมิยํ ฐตฺวา นทนฺตสฺส สโทฺท สมนฺตา ติโยชนปเทสํ เอกนินฺนาทํ กโรติ, ตมสฺส นินฺนาทํ สุตฺวา ติโยชนพฺภนฺตรคตา ทฺวิปทจตุปฺปทคณา ยถาฐาเน ฐาตุํ น สโกฺกนฺติฯ **โคจราย ปกฺกมตี**ติ อาหารตฺถาย คจฺฉติฯ กถํ? โส หิ วิชมฺภนภูมิยํ ฐตฺวา ทกฺขิณโต วา วามโต วา อุปฺปตนฺโต อุสภมตฺตํ ฐานํ คณฺหาติ, อุทฺธํ อุปฺปตนฺโต จตฺตาริปิ อฏฺฐปิ อุสภานิ อุปฺปตติ, สมฏฺฐาเน อุชุกํ ปกฺขนฺทโนฺต โสฬสอุสภมตฺตมฺปิ วีสติอุสภมตฺตมฺปิ ฐานํ ปกฺขนฺทติ, ถลา วา ปพฺพตา วา ปกฺขนฺทโนฺต สฏฺฐิอุสภมตฺตมฺปิ อสีติอุสภมตฺตมฺปิ ฐานํ ปกฺขนฺทติ, อนฺตรามเคฺค รุกฺขํ วา ปพฺพตํ วา ทิสฺวา ตํ ปริหรโนฺต วามโต วา ทกฺขิณโต วา, อุสภมตฺตมฺปิ อปกฺกมติฯ ตติยํ ปน สีหนาทํ นทิตฺวา เตเนว สทฺธึ ติโยชเน ฐาเน ปญฺญายติฯ ติโยชนํ คนฺตฺวา นิวตฺติตฺวา ฐิโต อตฺตโนว นาทสฺส อนุนาทํ สุณาติฯ เอวํ สีเฆน ชเวน ปกฺกมตีติฯ

เยภุเยฺยนาติ ปาเยนฯ ***ภยํ สํเวคํ สนฺตาส***นฺติ สพฺพํ จิตฺตุตฺราสเสฺสว นามํฯ สีหสฺส หิ สทฺทํ สุตฺวา พหู สตฺตา ภายนฺติ, อปฺปกา น ภายนฺติฯ เก ปน เตติ? สมสีโห หตฺถาชานีโย อสฺสาชานีโย อุสภาชานีโย ปุริสาชานีโย ขีณาสโวติฯ กสฺมา ปเนเต น ภายนฺตีติ? สมสีโห นาม ''ชาติโคตฺตกุลสูรภาเวหิ สมาโนสฺมี''ติ น ภายติ, หตฺถาชานียาทโย อตฺตโน สกฺกายทิฏฺฐิพลวตาย น ภายนฺติ, ขีณาสโว สกฺกายทิฏฺฐิปหีนตฺตา น ภายติฯ

พิลาสยาติ พิเล สยนฺตา พิลวาสิโน อหินกุลโคธาทโยฯ **ทกาสยา**ติ อุทกวาสิโน มจฺฉกจฺฉปาทโยฯ **วนาสยา**ติ วนวาสิโน หตฺถิอสฺสโคกณฺณมิคาทโยฯ **ปวิสนฺตี**ติ ''อิทานิ อาคนฺตฺวา คณฺหิสฺสตี''ติ มคฺคํ โอโลเกนฺตาว ปวิสนฺติฯ **ทเฬฺหหี**ติ ถิเรหิฯ **วรเตฺตหี**ติ จมฺมรชฺชูหิฯ **มหิทฺธิโก**ติอาทีสุ วิชมฺภนภูมิยํ ฐตฺวา ทกฺขิณปสฺสาทีหิ อุสภมตฺตํ, อุชุกํ วีสติอุสภมตฺตาทิลงฺฆนวเสน มหิทฺธิกตา, เสสมิคานํ อธิปติภาเวน มเหสกฺขตา, สมนฺตา ติโยชเน สทฺทํ สุตฺวา ปลายนฺตานํ วเสน มหานุภาวตา เวทิตพฺพาฯ

เอวเมว โขติ ภควา เตสุ เตสุ สุเตฺตสุ ตถา ตถา อตฺตานํ กเถสิฯ ''สีโหติ โข, ภิกฺขเว, ตถาคตเสฺสตํ อธิวจนํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา''ติ (อ. นิ. ๕.๙๙; ๑๐.๒๑) อิมสฺมึ ตาว สุเตฺต สีหสทิสํ อตฺตานํ กเถสิฯ ''ภิสโกฺก สลฺลกโตฺตติ โข, สุนกฺขตฺต, ตถาคตเสฺสตํ อธิว

จน’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๖๕) อิมสฺมึ เวชฺชสทิสํฯ ‘‘พฺราหฺมโณติ, ภิกฺขเว, ตถาคตเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ (อ. นิ. ๘.๘๕) อิมสฺมึ พฺราหฺมณสทิสํฯ ‘‘ปุริโส มคฺคกุสโลติ โข, ติสฺส, ตถาคตเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ (สํ. นิ. ๓.๘๔) อิมสฺมึ มคฺคเทสกปุริสสทิสํฯ ‘‘ราชาหมสฺมิ เสลา’’ติ (สุ. นิ. ๕๕๙) อิมสฺมึ ราชสทิสํฯ ‘‘สีโหติ โข ตถาคตเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ (อ. นิ. ๕.๙๙; ๑๐.๒๑) อิมสฺมึ ปน สุเตฺต สีหสทิสเมว กตฺวา อตฺตานํ กเถนฺโต เอวมาหฯ

ตตฺรายํ สทิสตา – สีหสฺส กญฺจนคุหาทีสุ วสนกาโล วิย หิ ตถาคตสฺส ทีปงฺกรปาทมูเล กตาภินีหารสฺส อปริมิตกาลํ ปารมิโย ปูเรตฺวา ปจฺฉิมภเว ปฏิสนฺธิคฺคหเณน เจว มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมเนน จ ทสสหสฺสิโลกธาตุํ กเมฺปตฺวา วุฑฺฒิมนฺวาย ทิพฺพสมฺปตฺติสทิสํ สมฺปตฺตึ อนุภวมานสฺส ตีสุ ปาสาเทสุ นิวาสกาโล ทฏฺฐโพฺพฯ สีหสฺส กญฺจนคุหาทิโต นิกฺขนฺตกาโล วิย ตถาคตสฺส เอกูนตึเส สํวจฺฉเร วิวเฏน ทฺวาเรน กณฺฑกํ อารุยฺห ฉนฺนสหายสฺส นิกฺขมิตฺวา ตีณิ รชฺชานิ อติกฺกมิตฺวา อโนมานทีตีเร พฺรหฺมุนา ทินฺนานิ กาสายานิ ปริทหิตฺวา ปพฺพชิตสฺส สตฺตเม ทิวเส ราชคหํ คนฺตฺวา ตตฺถ ปิณฺฑาย จริตฺวา ปณฺฑวคิริปพฺภาเร กตภตฺตกิจฺจสฺส สมฺมาสโมฺพธึ ปตฺวา, ปฐมเมว มคธรฏฺฐํ อาคมนตฺถาย ยาว รโญฺญ ปฏิญฺญาทานกาโลฯ

สีหสฺส วิชมฺภนกาโล วิย ตถาคตสฺส ทินฺนปฏิญฺญสฺส อาฬารกาลามอุปสงฺกมนํ อาทึ กตฺวา ยาว สุชาตาย ทินฺนปายาสสฺส เอกูนปณฺณาสาย ปิเณฺฑหิ ปริภุตฺตกาโล เวทิตโพฺพฯ สีหสฺส เกสรวิธุนนํ วิย สายนฺหสมเย โสตฺถิเยน ทินฺนา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตาหิ โถมิยมานสฺส คนฺธาทีหิ ปูชิยมานสฺส ติกฺขตฺตุํ โพธึ ปทกฺขิณํ กตฺวา โพธิมณฺฑํ อารุยฺห จุทฺทสหตฺถุเพฺพเธ ฐาเน ติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา จตุรงฺควีริยํ อธิฏฺฐาย นิสินฺนสฺส ตํขณํเยว มารพลํ วิธมิตฺวา ตีสุ ยาเมสุ ติโสฺส วิชฺชา วิโสเธตฺวา อนุโลมปฏิโลมํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทมหาสมุทฺทํ ยมกญาณมนฺถเนน มเนฺถนฺตสฺส สพฺพญฺญุตญฺญาเณ ปฏิวิทฺธ ตทนุภาเวน ทสสหสฺสิโลกธาตุกมฺปนํ เวทิตพฺพํฯ

สีหสฺส จตุทฺทิสาวิโลกนํ วิย ปฏิวิทฺธสพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส สตฺตสตฺตาหํ โพธิมเณฺฑ วิหริตฺวา ปริภุตฺตมธุปิณฺฑิกาหารสฺส อชปาลนิโคฺรธมูเล มหาพฺรหฺมุโน ธมฺมเทสนายาจนํ ปฏิคฺคเหตฺวา ตตฺถ วิหรนฺตสฺส เอกาทสเม ทิวเส ‘‘เสฺว อาสาฬฺหิปุณฺณมา ภวิสฺสตี’’ติ ปจฺจูสสมเย ‘‘กสฺส นุ โข อหํ ปฐมํ ธมฺมํ เทเสยฺย’’นฺติ? อาฬารุทกานํ กาลงฺกตภาวํ ญตฺวา ธมฺมเทสนตฺถาย ปญฺจวคฺคิยานํ โอโลกนํ ทฏฺฐพฺพํฯ สีหสฺส โคจรตฺถาย ติโยชนํ คมนกาโล วิย อตฺตโน ปตฺตจีวรมาทาย ‘‘ปญฺจวคฺคิยานํ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสฺสามี’’ติ ปจฺฉาภเตฺต อชปาลนิโคฺรธโต วุฏฺฐิตสฺส อฏฺฐารสโยชนมคฺคํ คมนกาโลฯ

สีหนาทกาโล วิย ตถาคตสฺส อฏฺฐารสโยชนมคฺคํ คนฺตฺวา ปญฺจวคฺคิเย สญฺญาเปตฺวา อจลปลฺลเงฺก นิสินฺนสฺส ทสหิ จกฺกวาฬสหเสฺสหิ สนฺนิปติเตน เทวคเณน ปริวุตสฺส ‘‘เทฺวเม, ภิกฺขเว, อนฺตา ปพฺพชิเตน น เสวิตพฺพา’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๓) นเยน ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนกาโล เวทิตโพฺพฯ อิมสฺมิญฺจ ปน ปเท เทสิยมาเน ตถาคตสีหสฺส ธมฺมโฆโส เหฏฺฐา อวีจึ อุปริ ภวคฺคํ คเหตฺวา ทสสหสฺสิโลกธาตุํ ปฏิจฺฉาเทสิฯ สีหสฺส สเทฺทน ขุทฺทกปาณานํ สนฺตาสํ อาปชฺชนกาโล วิย ตถาคตสฺส ตีณิ ลกฺขณานิ ทีเปตฺวา จตฺตาริ สจฺจานิ โสฬสหากาเรหิ สฏฺฐิยา จ นยสหเสฺสหิ วิภชิตฺวา ธมฺมํ กเถนฺตสฺส ทีฆายุกเทวตานํ ญาณสนฺตาสสฺส อุปฺปตฺติกาโล เวทิตโพฺพฯ

ยทาติ ยสฺมึ กาเลฯ **ตถาคโต**ติ อฏฺฐหิ การเณหิ ภควา ตถาคโต – ตถา อาคโตติ ตถาคโต, ตถา คโตติ ตถาคโต, ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโต, ตถธเมฺม ยาถาวโต อภิสมฺพุ

โทฺธติ ตถาคโต, ตถทสฺสิตาย ตถาคโต, ตถาวาทิตาย ตถาคโต, ตถาการิตาย ตถาคโตฯ อภิภวนฏฺเฐน ตถาคโตติฯ เตสํ วิตฺถาโร พฺรหฺมชาลวณฺณนายมฺปิ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗) มูลปริยายวณฺณนายมฺปิ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๒) วุตฺโตเยวฯ **โลเก**ติ สตฺตโลเกฯ **อุปฺปชฺชตี**ติ อภินีหารโต ปฏฺฐาย ยาว โพธิปลฺลงฺกา วา อรหตฺตมคฺคญาณา วา อุปฺปชฺชติ นาม , อรหตฺตผเล ปน ปเตฺต อุปฺปโนฺน นามฯ **อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ**ติอาทีนิ วิสุทฺธิมเคฺค พุทฺธานุสฺสตินิเทฺทเส วิตฺถาริตานิฯ

อิติ รูปนฺติ อิทํ รูปํ เอตฺตกํ รูปํ, น อิโต ภิโยฺย รูปํ อตฺถีติฯ เอตฺตาวตา สภาวโต สรสโต ปริยนฺตโต ปริเจฺฉทโต ปริจฺฉินฺทนโต ยาวตา จตฺตาโร จ มหาภูตา จตุนฺนญฺจ มหาภูตานํ อุปาทายรูปํ, ตํ สพฺพํ ทสฺสิตํ โหติฯ **อิติ รูปสฺส สมุทโย**ติ อยํ รูปสฺส สมุทโย นามฯ เอตฺตาวตา หิ ''อาหารสมุทโย รูปสมุทโย''ติอาทิ สพฺพํ ทสฺสิตํ โหติฯ **อิติ รูปสฺส อตฺถงฺคโม**ติ อยํ รูปสฺส อตฺถงฺคโมฯ อิมินาปิ ''อาหารนิโรธา รูปนิโรโธ''ติอาทิ สพฺพํ ทสฺสิตํ โหติฯ **อิติ เวทนา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

วณฺณวโนฺตติ สรีรวเณฺณน วณฺณวโนฺตฯ **ธมฺมเทสนํ สุตฺวา**ติ อิมํ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ ปณฺณาสลกฺขณปฏิมณฺฑิตํ ตถาคตสฺส ธมฺมเทสนํ สุตฺวาฯ **เยภุเยฺยนา**ติ อิธ เก ฐเปติ? อริยสาวเก เทเวฯ เตสญฺหิ ขีณาสวตฺตา จิตฺตุตฺราสภยมฺปิ น อุปฺปชฺชติ, สํวิคฺคสฺส โยนิโส ปธาเนน ปตฺตพฺพํ ปตฺตตาย ญาณสํเวโคปิฯ อิตเรสํ ปน เทวานํ ''ตาโส เหโส ภิกฺขู''ติ อนิจฺจตํ มนสิกโรนฺตานํ จิตฺตุตฺราสภยมฺปิ, พลววิปสฺสนากาเล ญาณภยมฺปิ อุปฺปชฺชติฯ **โภ**ติ ธมฺมาลปนมตฺตเมตํฯ **สกฺกายปริยาปนฺนา**ติ ปญฺจกฺขนฺธปริยาปนฺนาฯ อิติ เตสํ สมฺมาสมฺพุเทฺธ วฏฺฏโทสํ ทเสฺสตฺวา ติลกฺขณาหตํ กตฺวา ธมฺมํ เทเสเนฺต ญาณภยํ นาม โอกฺกมติฯ

อภิญฺญายาติ ชานิตฺวาฯ **ธมฺมจกฺก**นฺติ ปฏิเวธญาณมฺปิ เทสนาญาณมฺปิฯ **ปฏิเวธญาณํ** นาม เยน ญาเณน โพธิปลฺลเงฺก นิสิโนฺน จตฺตาริ สจฺจานิ โสฬสหากาเรหิ สฏฺฐิยา จ นยสหเสฺสหิ ปฏิวิชฺฌิฯ **เทสนาญาณํ** นาม เยน ญาเณน ติปริวฏฺฏํ ทฺวาทสาการํ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิฯ อุภยมฺปิ ตํ ทสพลสฺส อุเร ชาตญาณเมวฯ เตสุ อิธ เทสนาญาณํ คเหตพฺพํฯ ตํ ปเนส ยาว อฏฺฐารสหิ พฺรหฺมโกฏีหิ สทฺธิํ อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถรสฺส โสตาปตฺติผลํ อุปฺปชฺชติ, ตาว ปวเตฺตติ นามฯ ตสฺมิํ อุปฺปเนฺน ปวตฺติตํ นาม โหตีติ เวทิตพฺพํฯ **อปฺปฏิปุคฺคโล**ติ สทิสปุคฺคลรหิโตฯ **ยสสฺสิโน**ติ ปริวารสมฺปนฺนาฯ **ตาทิโน**ติ ลาภาลาภาทีหิ เอกสทิสสฺสฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. ขชฺชนียสุตฺตวณฺณนา

๗๙. สตฺตเม **ปุเพฺพนิวาส**นฺติ น อิทํ อภิญฺญาวเสน อนุสฺสรณํ สนฺธาย วุตฺตํ, วิปสฺสนาวเสน ปน ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรเนฺต สมณพฺราหฺมเณ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ เตเนวาห – ''สเพฺพเต ปญฺจุปาทานกฺขเนฺธ อนุสฺสรนฺติ, เอเตสํ วา อญฺญตร''นฺติฯ อภิญฺญาวเสน หิ สมนุสฺสรนฺตสฺส ขนฺธาปิ อุปาทานกฺขนฺธาปิ ขนฺธปฏิพทฺธาปิ ปณฺณตฺติปิ อารมฺมณํ โหติเยวฯ **รูปํเยว อนุสฺสรตี**ติ เอวญฺหิ อนุสฺสรโนฺต น อญฺญํ กิญฺจิ สตฺตํ วา ปุคฺคลํ วา อนุสฺสรติ, อตีเต ปน นิรุทฺธํ รูปกฺขนฺธเมว อนุสฺสรติฯ เวทนาทีสุปิ เอเสว นโยติฯ สุญฺญตาปพฺพํ นิฏฺฐิตํฯ

อิทานิ สุญฺญตาย ลกฺขณํ ทเสฺสตุํ **กิญฺจ, ภิกฺขเว, รูปํ วเทถา**ติอาทิมาหฯ ยถา หิ นฏฺฐํ โคณํ ปริเยสมาโน ปุริโส โคคเณ จรมาเน รตฺตํ วา กาฬํ วา พลีพทฺทํ ทิสฺวาปิ น เอตฺตเกเนว ''อยํ มยฺหํ โคโณ''ติ สนฺนิฏฺฐานํ กาตุํ สโกฺกติฯ กสฺมา? อเญฺญสมฺปิ ตาทิสานํ อตฺถิตายฯ

สรีรปเทเส ปนสฺส สตฺติสูลาทิลกฺขณํ ทิสฺวา ‘‘อยํ มยฺหํ สนฺตโก’’ติ สนฺนิฏฺฐานํ โหติ, เอวเมว สุญฺญตาย กถิตายปิ ยาว สุญฺญตาลกฺขณํ น กถียติ, ตาว สา อกถิตาว โหติ, ลกฺขเณ ปน กถิเต กถิตา นาม โหติฯ โคโณ วิย หิ สุญฺญตา, โคณลกฺขณํ วิย สุญฺญตาลกฺขณํฯ ยถา โคณลกฺขเณ อสลฺลกฺขิเต โคโณ น สุฏฺฐุ สลฺลกฺขิโต โหติ, ตสฺมิํ ปน สลฺลกฺขิเต โส สลฺลกฺขิโต นาม โหติ, เอวเมว สุญฺญตาลกฺขเณ อกถิเต สุญฺญตา อกถิตาว โหติ, ตสฺมิํ ปน กถิเต สา กถิตา นาม โหตีติ สุญฺญตาลกฺขณํ ทเสฺสตุํ **กิญฺจ, ภิกฺขเว, รูปํ วเทถา**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **กิญฺจา**ติ การณปุจฺฉา, เกน การเณน รูปํ วเทถ, เกน การเณเนตํ รูปํ นามาติ อโตฺถฯ **รุปฺปตีติ โข**ติ เอตฺถ **อิตี**ติ การณุเทฺทโส, ยสฺมา รุปฺปติ, ตสฺมา รูปนฺติ วุจฺจตีติ อโตฺถฯ **รุปฺปตี**ติ กุปฺปติ ฆฏฺฏียติ ปีฬียติ, ภิชฺชตีติ อโตฺถฯ **สีเตนปิ รุปฺปตี**ติอาทีสุ สีเตน ตาว รุปฺปนํ โลกนฺตริกนิรเย ปากฏํฯ ติณฺณํ ติณฺณญฺหิ จกฺกวาฬานํ อนฺตเร เอเกโก โลกนฺตริกนิรโย นาม โหติ อฏฺฐโยชนสหสฺสปฺปมาโณฯ ยสฺส เนว เหฏฺฐา ปถวี อตฺถิ, น อุปริ จนฺทิมสูริยทีปมณิอาโลโก, นิจฺจนฺธกาโรฯ ตตฺถ นิพฺพตฺตสตฺตานํ ติคาวุโต อตฺตภาโว โหติ, เต วคฺคุลิโย วิย ปพฺพตปาเท ทีฆปุถุเลหิ นเขหิ ลคฺคิตฺวา อวํสิรา โอลมฺพนฺติฯ ยทา สํสปฺปนฺตา อญฺญมญฺญสฺส หตฺถปาสาคตา โหนฺติ, อถ ‘‘ภโกฺข โน ลโทฺธ’’ติ? มญฺญมานา ตตฺถ พฺยาวฏา วิปริวตฺติตฺวา โลกสนฺธารเก อุทเก ปตนฺติ, วาเต ปหรเนฺตปิ มธุกผลานิ วิย ฉิชฺชิตฺวา อุทเก ปตนฺติ, ปติตมตฺตาว อจฺจนฺตขาเร อุทเก ตตฺตเตเล ปติตปิฏฺฐปิณฺฑิ วิย ปฏปฏายมานา วิลียนฺติฯ เอวํ สีเตน รุปฺปนํ โลกนฺตริกนิรเย ปากฏํฯ มหิํสกรฏฺฐาทีสุปิ หิมปาตสีตเลสุ ปเทเสสุ เอตํ ปากฏเมวฯ ตตฺถ หิ สตฺตา สีเตน ภินฺนสรีรา ชีวิตกฺขยมฺปิ ปาปุณนฺติฯ

อุเณฺหน รุปฺปนํ อวีจิมหานิรเย ปากฏํ โหติฯ ชิฆจฺฉาย รุปฺปนํ เปตฺติวิสเย เจว ทุพฺภิกฺขกาเล จ ปากฏํฯ ปิปาสาย รุปฺปนํ กาลกญฺชิกาทีสุ ปากฏํฯ เอโก กิร กาลกญฺชิกอสุโร ปิปาสํ อธิวาเสตุํ อสโกฺกโนฺต โยชนคมฺภีรวิตฺถารํ มหาคงฺคํ โอตริ, ตสฺส คตคตฏฺฐาเน อุทกํ ฉิชฺชติ, ธูโม อุคฺคจฺฉติ, ตเตฺต ปิฏฺฐิปาสาเณ จงฺกมนกาโล วิย โหติฯ ตสฺส อุทกสทฺทํ สุตฺวา อิโต จิโต จ วิจรนฺตเสฺสว รตฺติ วิภายิฯ อถ นํ ปาโตว ภิกฺขาจารํ คจฺฉนฺตา ติํสมตฺตา ปิณฺฑจาริกภิกฺขู ทิสฺวา ‘‘โก นาม ตฺวํ สปฺปุริสา’’ติ? ปุจฺฉิํสุฯ ‘‘เปโตหมสฺมิ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘กิํ ปริเยสสี’’ติ? ‘‘ปานียํ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘อยํ คงฺคา ปริปุณฺณา, กิํ ตฺวํ น ปสฺสสี’’ติ? ‘‘น อุปกปฺปติ, ภเนฺต’’ติฯ เตน หิ คงฺคาปิเฏฺฐ นิปชฺช, มุเข เต ปานียํ อาสิญฺจิสฺสามา’’ติฯ โส วาลิกาปุฬิเน อุตฺตาโน นิปชฺชิฯ ภิกฺขู ติํสมเตฺต ปเตฺต นีหริตฺวา อุทกํ อาหริตฺวา ตสฺส มุเข อาสิญฺจิํสุฯ เตสํ ตถา กโรนฺตานํเยว เวลา อุปกฏฺฐา ชาตาฯ ตโต ‘‘ภิกฺขาจารกาโล อมฺหากํ สปฺปุริส, กจฺจิ เต อสฺสาทมตฺตา ลทฺธา’’ติ อาหํสุฯ เปโต ‘‘สเจ เม, ภเนฺต, ติํสมตฺตานํ อยฺยานํ ติํสปเตฺตหิ อาสิตฺตอุทกโต อฑฺฒปสตมตฺตมฺปิ ปรคลํ คตํ, เปตตฺตภาวโต โมโกฺข มา โหตู’’ติ อาหฯ เอวํ ปิปาสาย รุปฺปนํ เปตฺติวิสเย ปากฏํฯ

ฑํสาทีหิ รุปฺปนํ ฑํสมกฺขิกาทิพหุเลสุ ปเทเสสุ ปากฏํฯ เอตฺถ จ **ฑํสา**ติ ปิงฺคลมกฺขิกาฯ **มกสา**ติ มกสาวฯ **วาตา**ติ กุจฺฉิวาตปิฏฺฐิวาตาทิวเสน เวทิตพฺพาฯ สรีรสฺมิญฺหิ วาตโรโค อุปฺปชฺชิตฺวา หตฺถปาทปิฏฺฐิอาทีนิ ภินฺทติ, กาณํ กโรติ, ขุชฺชํ กโรติ, ปีฐสปฺปิํ กโรติฯ **อาตโป**ติ สูริยาตโปฯ เตน รุปฺปนํ มรุกนฺตาราทีสุ ปากฏํฯ เอกา กิร อิตฺถี มรุกนฺตาเร รตฺติํ สตฺถโต โอหีนา ทิวา สูริเย อุคฺคจฺฉเนฺต วาลิกาย ตปฺปมานาย ปาเท ฐเปตุํ อสโกฺกนฺตี สีสโต ปจฺฉิํ โอตาเรตฺวา อกฺกมิฯ กเมน ปจฺฉิยา อุณฺหาภิตตฺตาย ฐาตุํ อสโกฺกนฺตี ตสฺสา อุปริ สาฏกํ ฐเปตฺวา อกฺกมิฯ ตสฺมิมฺปิ สนฺตเตฺต อตฺตโน อเงฺกน คหิตปุตฺตกํ อโธมุขํ นิปชฺชาเปตฺวา กนฺทนฺตํเยว อกฺกมิตฺวา สทฺธิํ เตน ตสฺมิํเยว ฐาเน อุณฺหาภิตตฺตา กาลมกาสิฯ

สรีสปาติ เย เกจิ ทีฆชาติกา สรนฺตา คจฺฉนฺติฯ เตสํ สมฺผเสฺสน รุปฺปนํ อาสีวิสทฏฺฐกาทีนํ วเสน เวทิตพฺพํฯ อิติ ภควตา ยานิ อิมานิ สามญฺญปจฺจตฺตวเสน ธมฺมานํ เทฺว ลกฺขณานิ, เตสุ รูปกฺขนฺธสฺส ตาว ปจฺจตฺตลกฺขณํ ทสฺสิตํฯ รูปกฺขนฺธเสฺสว หิ เอตํ, น เวทนาทีนํ , ตสฺมา ปจฺจตฺตลกฺขณนฺติ วุจฺจติฯ อนิจฺจทุกฺขานตฺตลกฺขณํ ปน เวทนาทีนมฺปิ โหติ, ตสฺมา ตํ สามญฺญลกฺขณนฺติ วุจฺจติฯ

กิญฺจ, ภิกฺขเว, เวทนํ วเทถาติอาทีสุ ปุริมสทิสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ยํ ปน ปุริเมน อสทิสํ, ตสฺสายํ วิภาวนา – **สุขมฺปิ เวทยตี**ติ สุขํ อารมฺมณํ เวเทติ อนุภวติฯ ปรโต ปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ กถํ ปเนตํ อารมฺมณํ สุขํ ทุกฺขํ อทุกฺขมสุขํ นาม ชาตนฺติ? สุขาทีนํ ปจฺจยโตฯ สฺวายมโตฺถ ‘‘ยสฺมา จ โข, มหาลิ, รูปํ สุขํ สุขานุปติตํ สุขาวกฺกนฺต’’นฺติ อิมสฺมิํ มหาลิสุเตฺต (สํ. นิ. ๓.๖๐) อาคโตเยวฯ **เวทยตี**ติ เอตฺถ จ เวทนาว เวทยติ, น อโญฺญ สโตฺต วา ปุคฺคโล วาฯ เวทนา หิ เวทยิตลกฺขณา, ตสฺมา วตฺถารมฺมณํ ปฏิจฺจ เวทนาว เวทยตีติฯ เอวมิธ ภควา เวทนายปิ ปจฺจตฺตลกฺขณเมว ภาเชตฺวา ทเสฺสสิฯ

นีลมฺปิ สญฺชานาตีติ นีลปุเปฺผ วา วเตฺถ วา ปริกมฺมํ กตฺวา อุปจารํ วา อปฺปนํ วา ปาเปโนฺต สญฺชานาติฯ อยญฺหิ สญฺญา นาม ปริกมฺมสญฺญาปิ อุปจารสญฺญาปิ อปฺปนาสญฺญาปิ วฏฺฏติ, นีลํ นีลนฺติ อุปฺปชฺชนสญฺญาปิ วฏฺฏติเยวฯ **ปีตกา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ อิธาปิ ภควา สญฺชานนลกฺขณาย สญฺญาย ปจฺจตฺตลกฺขณเมว ภาเชตฺวา ทเสฺสสิฯ

รูปํ รูปตฺตาย สงฺขตมภิสงฺขโรนฺตีติ ยถา ยาคุเมว ยาคุตฺตาย, ปูวเมว ปูวตฺตาย ปจติ นาม, เอวํ ปจฺจเยหิ สมาคนฺตฺวา กตภาเวน สงฺขตนฺติ ลทฺธนามํ รูปเมว รูปตฺตาย ยถา อภิสงฺขตํ รูปํ นาม โหติ, ตถตฺตาย รูปภาวาย อภิสงฺขโรติ อายูหติ สมฺปิเณฺฑติ, นิปฺผาเทตีติ อโตฺถฯ **เวทนา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขโป – อตฺตนา สห ชายมานํ รูปํ สมฺปยุเตฺต จ เวทนาทโย ธเมฺม อภิสงฺขโรติ นิพฺพเตฺตตีติฯ อิธาปิ ภควา เจตยิตลกฺขณสฺส สงฺขารสฺส ปจฺจตฺตลกฺขณเมว ภาเชตฺวา ทเสฺสสิฯ

อมฺพิลมฺปิ วิชานาตีติ อมฺพอมฺพาฏกมาตุลุงฺคาทิอมฺพิลํ ‘‘อมฺพิล’’นฺติ วิชานาติฯ เอเสว นโย สพฺพปเทสุฯ อปิ เจตฺถ **ติตฺตก**นฺติ นิมฺพปโฏลาทินานปฺปการํ **กฏุก**นฺติ ปิปฺปลิมริจาทินานปฺปการํฯ **มธุร**นฺติ สปฺปิผาณิตาทินานปฺปการํ ฯ **ขาริก**นฺติ วาติงฺคณนาฬิเกร จตุรสฺสวลฺลิเวตฺตงฺกุราทินานปฺปการํฯ **อขาริก**นฺติ ยํ วา ตํ วา ผลชาตํ การปณฺณาทิมิสฺสกปณฺณํฯ **โลณิก**นฺติ โลณยาคุโลณมจฺฉโลณภตฺตาทินานปฺปการํฯ **อโลณิก**นฺติอโลณยาคุอโลณมจฺฉอโลณภตฺตาทินานปฺปการํฯ **ตสฺมา วิญฺญาณนฺติ วุจฺจตี**ติ ยสฺมา อิมํ อมฺพิลาทิเภทํ อญฺญมญฺญวิสิเฏฺฐน อมฺพิลาทิภาเวน ชานาติ, ตสฺมา วิญฺญาณนฺติ วุจฺจตีติฯ เอวมิธาปิ ภควา วิชานนลกฺขณสฺส วิญฺญาณสฺส ปจฺจตฺตลกฺขณเมว ภาเชตฺวา ทเสฺสสิฯ

ยสฺมา ปน อารมฺมณสฺส อาการสณฺฐานคหณวเสน สญฺญา ปากฏา โหติ, ตสฺมา สา จกฺขุทฺวาเร วิภตฺตาฯ ยสฺมา วินาปิ อาการสณฺฐานา อารมฺมณสฺส ปจฺจตฺตเภทคหณวเสน วิญฺญาณํ ปากฏํ โหติ, ตสฺมา ตํ ชิวฺหาทฺวาเร วิภตฺตํฯ อิเมสํ ปน สญฺญาวิญฺญาณปญฺญานํ อสโมฺมหโต สภาวสลฺลกฺขณตฺถํ **สญฺชานาติ, วิชานาติ, ปชานาตี**ติ เอตฺถ วิเสสา เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ อุปสคฺคมตฺตเมว วิเสโส, ชานาตีติ ปทํ ปน อวิเสโสฯ ตสฺสปิ ชานนเฏฺฐน วิเสโส เวทิตโพฺพฯ สญฺญา หิ นีลาทิวเสน อารมฺมณสญฺชานนมตฺตเมว, อนิจฺจํ ทุกฺขมนตฺตาติ ลกฺขณปฏิเวธํ ปาเปตุํ น สโกฺกติฯ วิญฺญาณํ นีลาทิวเสน อารมฺมณเญฺจว ชานาติ, อนิจฺจาทิวเสน ลกฺขณปฏิเวธญฺจ ปาเปติ, อุสฺสกฺกิตฺวา ปน มคฺคปาตุภาวํ ปาเปตุํ น สโกฺกติฯ ปญฺญา นี

ลาทิวเสน อารมฺมณมฺปิ ชานาติ, อนิจฺจาทิวเสน ลกฺขณปฏิเวธมฺปิ ปาเปติ, อุสฺสกฺกิตฺวา มคฺคปาตุภาวมฺปิ ปาเปติฯ

ยถา หิ เหรญฺญิกผลเก กหาปณราสิมฺหิ กเต อชาตพุทฺธิทารโก คามิกปุริโส มหาเหรญฺญิโกติ ตีสุ ชเนสุ โอโลเกตฺวา ฐิเตสุ อชาตพุทฺธิทารโก กหาปณานํ จิตฺตวิจิตฺตจตุรสฺสมณฺฑลาทิภาวเมว ชานาติ, ‘‘อิทํ มนุสฺสานํ อุปโภคปริโภคํ รตนสมฺมต’’นฺติ น ชานาติฯ คามิกปุริโส จิตฺตาทิภาวญฺจ ชานาติ, มนุสฺสานํ อุปโภคปริโภครตนสมฺมตภาวญฺจ, ‘‘อยํ กูโฏ, อยํ เฉโก, อยํ กรโฏ, อยํ สโณฺห’’ติ น ชานาติฯ มหาเหรญฺญิโก จิตฺตาทิภาวมฺปิ รตนสมฺมตภาวมฺปิ กูฏาทิภาวมฺปิ ชานาติฯ ชานโนฺต จ ปน รูปํ ทิสฺวาปิ สทฺทํ สุตฺวาปิ คนฺธํ ฆายิตฺวาปิ รสํ สายิตฺวาปิ หเตฺถน ครุลหุภาวํ อุปธาเรตฺวาปิ ‘‘อสุกคาเม กโต’’ติปิ ชานาติ, ‘‘อสุกนิคเม อสุกนคเร อสุกปพฺพตจฺฉายาย อสุกนทีตีเร กโต’’ติปิ, ‘‘อสุกาจริเยน กโต’’ติปิ ชานาติฯ เอวเมว สญฺญา อชาตพุทฺธิทารกสฺส กหาปณทสฺสนํ วิย นีลาทิวเสน อารมฺมณมตฺตเมว ชานาติฯ วิญฺญาณํ คามิกปุริสสฺส กหาปณทสฺสนํ วิย นีลาทิวเสน อารมฺมณมฺปิ ชานาติ, อนิจฺจาทิวเสน ลกฺขณปฏิเวธมฺปิ ปาเปติฯ ปญฺญา มหาเหรญฺญิกสฺส กหาปณทสฺสนํ วิย นีลาทิวเสน อารมฺมณมฺปิ ชานาติ, อนิจฺจาทิวเสน ลกฺขณปฏิเวธมฺปิ ปาเปติ, อุสฺสกฺกิตฺวา มคฺคปาตุภาวมฺปิ ปาเปติฯ

โส ปน เนสํ วิเสโส ทุปฺปฏิวิโชฺฌฯ เตนาห อายสฺมา นาคเสโน –

> ‘‘ทุกฺกรํ, มหาราช, ภควตา กตนฺติฯ กึ, ภเนฺต นาคเสน, ภควตา ทุกฺกรํ กตนฺติ? ทุกฺกรํ, มหาราช, ภควตา กตํ, อิเมสํ อรูปีนํ จิตฺตเจตสิกานํ ธมฺมานํ เอการมฺมเณ วตฺตมานานํ ววตฺถานํ อกฺขาตํ ‘อยํ ผโสฺส, อยํ เวทนา, อยํ สญฺญา, อยํ เจตนา, อิทํ จิตฺต’’’นฺติ (มิ. ป. ๒.๗.๑๖)ฯ

ยถา หิ ติลเตลํ สาสปเตลํ มธุกเตลํ เอรณฺฑกเตลํ วสาเตลนฺติ อิมานิ ปญฺจ เตลานิ เอกจาฏิยํ ปกฺขิปิตฺวา ทิวสํ ยมกมเนฺถ หิ มเนฺถตฺวา ตโต ‘‘อิทํ ติลเตลํ, อิทํ สาสปเตล’’นฺติ เอเกกสฺส ปาฏิเยกฺกํ อุทฺธรณํ นาม ทุกฺกรํ, อิทํ ตโต ทุกฺกรตรํฯ ภควา ปน สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส สุปฺปฏิวิทฺธตฺตา ธมฺมิสฺสโร ธมฺมราชา อิเมสํ อรูปีนํ ธมฺมานํ เอการมฺมเณ วตฺตมานานํ ววตฺถานํ อกาสิฯ ปญฺจนฺนํ มหานทีนํ สมุทฺทํ ปวิฏฺฐฏฺฐาเน ‘‘อิทํ คงฺคาย อุทกํ, อิทํ ยมุนายา’’ติ เอวํ ปาฏิเยกฺกํ อุทกุทฺธรเณนาปิ อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อิติ ปฐมปเพฺพน สุญฺญตํ, ทุติเยน สุญฺญตาลกฺขณนฺติ ทฺวีหิ ปเพฺพหิ อนตฺตลกฺขณํ กเถตฺวา อิทานิ ทุกฺขลกฺขณํ ทเสฺสตุํ **ตตฺร, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ขชฺชามี**ติ น รูปํ สุนโข วิย มํสํ ลุญฺจิตฺวา ลุญฺจิตฺวา ขาทติ, ยถา ปน กิลิฏฺฐวตฺถนิวโตฺถ ตโตนิทานํ ปีฬํ สนฺธาย ‘‘ขาทติ มํ วตฺถ’’นฺติ ภณติ, เอวมิทมฺปิ ปีฬํ อุปฺปาเทนฺตํ ขาทติ นามาติ เวทิตพฺพํฯ **ปฏิปโนฺน โหตี**ติ สีลํ อาทึ กตฺวา ยาว อรหตฺตมคฺคา ปฏิปโนฺน โหติฯ โย ปเนตฺถ พลวญาโณ ติกฺขพุทฺธิ ญาณุตฺตโร โยคาวจโร ปธานภูมิยํ วายมโนฺต ขาณุนา วา กณฺฏเกน วา วิโทฺธ อาวุเธน วา ปหโฏ พฺยคฺฆาทีหิ วา คเหตฺวา ขชฺชมาโน ตํ เวทนํ อโพฺพหาริกํ กตฺวา มูลกมฺมฏฺฐานํ สมฺมสโนฺต อรหตฺตเมว คณฺหาติ, อยํ เวทนาย นิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย ปฏิปโนฺน นาม วุจฺจติ ปีตมลฺลเตฺถโร วิย กุฏุมฺพิยปุตฺตมหาติสฺสเตฺถโร วิย วตฺตนิอฏวิยํ ตึสมตฺตานํ ภิกฺขูนํ อญฺญตโร พฺยคฺฆมุเข นิปนฺนภิกฺขุ วิย กณฺฏเกน วิทฺธเตฺถโร วิย จฯ

ทฺวาทสสุ กิร ภิกฺขูสุ ฆณฺฏึ ปหริตฺวา อรเญฺญ ปธานมนุยุญฺชเนฺตสุ เอโก สูริเย อตฺถงฺค ตมเตฺตเยว ฆณฺฏึ ปหริตฺวา จงฺกมํ โอรุยฺห จงฺกมโนฺต ติริยํ นิมฺมเถโนฺต ติณปฏิจฺฉนฺนํ กณฺฏกํ อกฺกมิฯ กณฺฏโก ปิฏฺฐิปาเทน นิกฺขโนฺตฯ ตตฺตผาเลน วินิวิทฺธกาโล วิย เวทนา วตฺตติฯ เถโร จิเนฺตสิ – ‘‘กึ อิมํ กณฺฏกํ อุทฺธรามิ, อุทาหุ ปกติยา วิชฺฌิตฺวา ฐิตกณฺฏก’’นฺติ? ตสฺส เอวมโห สิ – ‘‘อิมินา กณฺฏเกน วิทฺธตฺตา นิรยาทีสุ ภยํ นาม นตฺถิ, ปกติยา วิชฺฌิตฺวา ฐิตกณฺฏกํเย วา’’ติฯ โส ตํ เวทนํ อโพฺพหาริกํ กตฺวา สพฺพรตฺตึ จงฺกมิตฺวา วิภาตาย รตฺติยา อญฺญสฺส สญฺญํ อทาสิฯ โส อาคนฺตฺวา ‘‘กึ, ภเนฺต’’ติ ปุจฺฉิ? ‘‘กณฺฏเกนมฺหิ, อาวุโส, วิโทฺธ’’ติฯ ‘‘กาย เวลาย, ภเนฺต’’ติ? ‘‘สายเมว, อาวุโส’’ติฯ ‘‘กสฺมา น อเมฺห ปโกฺกสิตฺถ, กณฺฏกํ อุทฺธริตฺวา ตตฺถ เตลมฺปิ สิเญฺจยฺยามา’’ติ? ‘‘ปกติยา วิชฺฌิตฺวา ฐิตกณฺฏกเมว อุทฺธริตุํ วายมิมฺหา, อาวุโส’’ติฯ ‘‘สกฺกุณิตฺถ, ภเนฺต, อุทฺธริตุ’’นฺติฯ ‘‘เอกเทสมเตฺตน เม, อาวุโส, อุทฺธโฏ’’ติฯ เส สวตฺถูนิ ทีฆมชฺฌิมฏฺฐกถาสุ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๗๓; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐๖) สติปฏฺฐานสุตฺตนิ เทฺทเส วิตฺถาริตาเนวฯ

ตํ กึ มญฺญถ, ภิกฺขเวติ กสฺมา อารทฺธํ? อิมสฺมึ ปเพฺพ ทุกฺขลกฺขณเมว กถิตํ, น อนิจฺ จลกฺขณํฯ ตํ ทเสฺสตุํ อิทมารทฺธํฯ ตีณิ ลกฺขณานิ สโมธาเนตฺวา ทเสฺสตุมฺปิ อารทฺธเมวฯ **อป จินาติ โน อาจินาตี**ติ วฏฺฏํ วินาเสติ, เนว จินาติฯ **ปชหติ น อุปาทิยตี**ติ ตเทว วิสฺสเชฺชติ, น คณฺหาติฯ **วิสิเนติ น อุสฺสิเนตี**ติ วิกิรติ น สมฺปิเณฺฑติฯ **วิธูเปติ น สนฺธูเปตี**ติ นิพฺพาเปติ น ชาลาเปติฯ

เอวํ ปสฺสํ, ภิกฺขเวติ อิทํ กสฺมา อารทฺธํ? วฏฺฏํ วินาเสตฺวา ฐิตํ มหาขีณาสวํ ทเสฺสสฺสามี ติ อารทฺธํฯ เอเตฺตเกน วา ฐาเนน วิปสฺสนา กถิตา, อิทานิ สห วิปสฺสนาย จตฺตาโร มเคฺค ท เสฺสตุํ อิทํ อารทฺธํฯ อถ วา เอเตฺตเกน ฐาเนน ปฐมมโคฺค กถิโต, อิทานิ สห วิปสฺสนาย ตโย มเคฺค ทเสฺสตุํ อิทมารทฺธํฯ เอเตฺตเกน วา ฐาเนน ตีณิ มคฺคานิ กถิตานิ, อิทานิ สห วิปสฺสนาย อรหตฺตมคฺคํ ทเสฺสตุมฺปิ อิทํ อารทฺธเมวฯ

สปชาปติกาติ สทฺธึ ปชาปตินา เทวราเชนฯ **อารกาว นมสฺสนฺตี**ติ ทูรโตว นมสฺสนฺติ, ทูเรปิ ฐิตํ นมสฺสนฺติเยว อายสฺมนฺตํ นีตเตฺถรํ วิยฯ

เถโร กิร ปุปฺผจฺฉฑฺฑกกุลโต นิกฺขมฺม ปพฺพชิโต, ขุรเคฺคเยว อรหตฺตํ ปตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘อหํ อเชฺชว ปพฺพชิโต อเชฺชว เม ปพฺพชิตกิจฺจํ มตฺถกํ ปตฺตํ, จตุปจฺจยสโนฺตสภาวนาราม มณฺฑิตํ มหาอริยวํสปฏิปทํ ปูเรสฺสามี’’ติฯ โส ปํสุกูลตฺถาย สาวตฺถึ ปวิสิตฺวา โจฬกํ ปริเยส โนฺต วิจริฯ อเถโก มหาพฺรหฺมา สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย มนุสฺสปถํ โอโลเกโนฺต เถรํ ทิสฺวา – ‘‘อเชฺชว ปพฺพชิตฺวา อเชฺชว ขุรเคฺค อรหตฺตํ ปตฺวา มหาอริยวํสปฏิปทํ ปูเรตุํ โจฬกํ ปริเยส ตี’’ติ อญฺชลึ ปคฺคยฺห นมสฺสมาโน อฏฺฐาสิฯ ตมโญฺญ มหาพฺรหฺมา ทิสฺวา ‘‘กํ นมสฺสสี’’ติ? ปุจฺฉิฯ นีตเตฺถรํ นมสฺสามีติฯ กึ การณาติ? อเชฺชว ปพฺพชิตฺวา อเชฺชว ขุรเคฺค อรหตฺตํ ปตฺวา มหาอริยวํสปฏิปทํ ปูเรตุํ โจฬกํ ปริเยสตีติฯ โสปิ นํ นมสฺสมาโน อฏฺฐาสิฯ อถโญฺญ, อถโญฺญติ สตฺตสตา มหาพฺรหฺมาโน นมสฺสมานา อฏฺฐํสุฯ เตน วุตฺตํ –

> ‘‘ตา เทวตา สตฺตสตา อุฬารา,
> พฺรหฺมา วิมานา อภินิกฺขมิตฺวา;
> นีตํ นมสฺสนฺติ ปสนฺนจิตฺตา,
> ‘ขีณาสโว คณฺหติ ปํสุกูลํ’’’ฯ

‘‘ตา เทวตา สตฺตสตา อุฬารา,
พฺรหฺมา วิมานา อภินิกฺขมิตฺวา;
นีตํ นมสฺสนฺติ ปสนฺนจิตฺตา,
‘ขีณาสโว กยิรติ ปํสุกูลํ’’’ฯ

‘‘‘ขีณาสโว โธวติ ปํสุกูลํ’;
‘ขีณาสโว รชติ ปํสุกูลํ’;
‘ขีณาสโว ปารุปติ ปํสุกูล’’’นฺติฯ

อิติ ภควา อิมสฺมึ สุตฺเต เทสนํ ตีหิ ภเวหิ วินิวเตฺตตฺวา อรหตฺตสฺส กูฏํ คณฺหิฯ เทสนาปริโยสาเน ปญฺจสตา ภิกฺขู อรหเตฺต ปติฏฺฐหึสุฯ สตฺตมํฯ

๘. ปิโณฺฑลฺยสุตฺตวณฺณนา

๘๐. อฏฺฐเม **กิสฺมิญฺจิเทว ปกรเณ**ติ กิสฺมิญฺจิเทว การเณฯ **ปณาเมตฺวา**ติ นีหริตฺวาฯ กิสฺมึ ปน การเณ เอเต ภควตา ปณามิตาติ? เอกสฺมิญฺหิ อโนฺตวเสฺส ภควา สาวตฺถิยํ วสิตฺวา วุตฺถวโสฺส ปวาเรตฺวา มหาภิกฺขุสงฺฆปริวาโร สาวตฺถิโต นิกฺขมิตฺวา ชนปทจาริกํ จรโนฺต กปิลวตฺถุํ ปตฺวา นิโคฺรธารามํ ปาวิสิฯ สกฺยราชาโน ‘‘สตฺถา อาคโต’’ติ สุตฺวา ปจฺฉาภเตฺต กปฺปิยานิ เตลมธุผาณิตาทีนิ เจว ปานกานิ จ กาชสเตหิ คาหาเปตฺวา วิหารํ คนฺตฺวา สงฺฆสฺส นิยฺยาเตตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา ปฏิสนฺถารํ กโรนฺตา เอกมเนฺต นิสีทึสุฯ สตฺถา เตสํ มธุรธมฺมกถํ กเถโนฺต นิสีทิฯ ตสฺมึ ขเณ เอกเจฺจ ภิกฺขู เสนาสนํ ปฏิชคฺคนฺติ, เอกเจฺจ มญฺจปีฐาทีนิ ปญฺญาเปนฺติ, สามเณรา อปฺปหริตํ กโรนฺติฯ ภาชนียฏฺฐาเน สมฺปตฺตภิกฺขูปิ อตฺถิ, อสมฺปตฺตภิกฺขูปิ อตฺถิฯ สมฺปตฺตา อสมฺปตฺตานํ ลาภํ คณฺหนฺตา, ‘‘อมฺหากํ เทถ, อมฺหากํ อาจริยสฺส เทถ อุปชฺฌายสฺส เทถา’’ติ กเถนฺตา มหาสทฺทมกํสุฯ สตฺถา สุตฺวา เถรํ ปุจฺฉิ ‘‘เก ปน เต, อานนฺท, อุจฺจาสทฺทา มหาสทฺทา เกวฏฺฏา มเญฺญ มจฺฉวิโลเป’’ติ? เถโร เอตมตฺถํ อาโรเจสิฯ สตฺถา สุตฺวา ‘‘อามิสเหตุ, อานนฺท, ภิกฺขู มหาสทฺทํ กโรนฺตี’’ติ อาหฯ ‘‘อาม, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘อนนุจฺฉวิกํ, อานนฺท, อปฺปติรูปํฯ น หิ มยา กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขยฺยานิ จีวราทิเหตุ ปารมิโย ปูริตา, นาปิ อิเม ภิกฺขู จีวราทิเหตุ อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิตา, อรหตฺตเหตุ ปพฺพชิตฺวา อนตฺถํ อตฺถสทิสํ อสารํ สารสทิสํ กโรนฺติ, คจฺฉานนฺท, เต ภิกฺขู ปณาเมหี’’ติฯ

ปุพฺพณฺหสมยนฺติ ทุติยทิวเส ปุพฺพณฺหสมยํฯ **เพลุวลฏฺฐิกาย มูเล**ติ ตรุณเพลุวรุกฺขมูเลฯ **ปพาโฬฺห**ติ ปพาหิโตฯ ปวาโฬฺหติปิ ปาโฐ, ปวาหิโตติ อโตฺถฯ อุภยมฺปิ นีหฏภาวเมว ทีเปติฯ **สิยา อญฺญถตฺต**นฺติ ปสาทญฺญถตฺตํ วา ภาวญฺญถตฺตํ วา ภเวยฺยฯ กถํ? ‘‘สมฺมาสมฺพุเทฺธน มยํ ลหุเก การเณ ปณามิตา’’ติ ปสาทํ มนฺทํ กโรนฺตานํ ปสาทญฺญถตฺตํ นาม โหติฯ สลิงฺคเนว ติตฺถายตนํ ปกฺกมนฺตานํ ภาวญฺญถตฺตํ นามฯ **สิยา วิปริณาโม**ติ เอตฺถ ปน ‘‘มยํ สตฺถุ อชฺฌาสยํ คณฺหิตุํ สกฺขิสฺสามาติ ปพฺพชิตา, นํ คเหตุํ อสโกฺกนฺตานํ กึ อมฺหากํ ปพฺพชฺชายา’’ติ? สิกฺขํ ปจฺจกฺขาย หีนายาวตฺตนํ วิปริณาโมติ เวทิตโพฺพฯ **วจฺฉสฺสา**ติ ขีรูปกวจฺฉสฺสฯ **อญฺญถตฺต**นฺติ มิลายนอญฺญถตฺตํฯ ขีรูปโก หิ วโจฺฉ มาตุ อทสฺสเนน ขีรํ อลภโนฺต มิลายติ กมฺปติ ปเวธติฯ **วิปริณาโม**ติ มรณํฯ โส หิ ขีรํ อลภมาโน ขีรปิปาสาย สุสฺสโนฺต ปติตฺวา มรติฯ

พีชานํ ตรุณานนฺติ อุทเกน อนุคฺคเหตพฺพานํ วิรูฬฺหพีชานํฯ **อญฺญถตฺตนฺ**ติ มิลายนญฺญถตฺตเมวฯ ตานิ หิ อุทกํ อลภนฺตานิ มิลายนฺติฯ **วิปริณาโม**ติ วินาโสฯ ตานิ หิ อุทกํ อลภนฺตานิ สุกฺขิตฺวา วินสฺสนฺติ, ปลาลเมว โหนฺติฯ **อนุคฺคหิโต**ติ อามิสานุคฺคเหน เจว ธมฺมานุคฺคเหน จ อนุคฺคหิโตฯ **อนุคฺคเณฺหยฺยนฺ**ติ ทฺวีหิปิ เอเตหิ อนุคฺคเหหิ อนุคฺคเณฺหยฺยํฯ อจิรปพฺพชิตา หิ สามเณรา เจว ทหรภิกฺขู จ จีวราทิปจฺจยเวกเลฺล วา สติ เคลเญฺญ วา สตฺถารา วา อาจริยุปชฺฌาเยหิ วา อามิสานุคฺคเหน อนนุคฺคหิตา กิลมนฺตา น สโกฺกนฺติ สชฺฌายํ วา มนสิการํ วา กาตุํ, ธมฺมานุคฺคเหน อนนุคฺคหิตา อุเทฺทเสน เจว โอวาทานุสาสนิยา จ ปริหายมานา น สโกฺกนฺติ อกุสลํ ปริวเชฺชตฺวา กุสลํ ภาเวตุํฯ อิเมหิ ปน ทฺวีหิ อนุคฺคเหหิ อนุคฺคหิตา กาเยน อกิลมนฺตา สชฺฌายมนสิกาเร ปวตฺติตฺวา ยถานุสิฎฺฐํ ปฎิปชฺชมานา อปรภาเค ตํ อนุคฺคหํ อลภนฺตาปิ เตเนว ปุริมานุคฺคเหน ลทฺธพลา สาสเน ปติฎฺฐหนฺติ, ตสฺมา ภควโต เอวํ ปริวิตโกฺก อุทปาทิฯ

ภควโต ปุรโต ปาตุรโหสีติ สตฺถุ จิตฺตํ ญตฺวา – ‘‘อิเม ภิกฺขู ภควตา ปณามิตา, อิทานิ เนสํ อนุคฺคหํ กาตุกาโม เอวํ จิเนฺตสิ, การณํ ภควา จิเนฺตสิ, อหเมตฺถ อุสฺสาหํ ชเนสฺสามี’’ติ ปุรโต ปากโฎ อโหสิฯ **สเนฺตตฺถ *ภิกฺขู***ติ อิทํ โส มหาพฺรหฺมา ยถา นาม พฺยโตฺต สูโท ยเทว อมฺพิลคฺคาทีสุ รสชาตํ รโญฺญ รุจฺจติ, ตํ อภิสงฺขาเรน สาทุตรํ กตฺวา ปุนทิวเส อุปนาเมติ, เอวเมว อตฺตโน พฺยตฺตตาย ภควตา อาหฎอุปมํเยว **เอวเมตํ *ภควา***ติอาทิวจเนหิ อภิสงฺขริตฺวา ภควนฺตํ ยาจโนฺต ภิกฺขุสงฺฆสฺส อนุคฺคหกรณตฺถํ วทติ ฯ ตตฺถ **อภินนฺทตู**ติ ‘‘มม สนฺติกํ ภิกฺขุสโงฺฆ อาคจฺฉตู’’ติฯ เอวมสฺส อาคมนํ สมฺปิยายมาโน อภินนฺทตุฯ **อภิวทตู**ติ อาคตสฺส จ โอวาทานุสาสนิํ ททโนฺต อภิวทตุฯ

ปฎิสลฺลานาติ เอกีภาวาฯ **อิทฺธาภิสงฺขารํ อภิสงฺขาสี**ติ อิทฺธิํ อกาสิฯ **เอกทฺวีหิกายา**ติ เอเกโก เจว เทฺว เทฺว จ หุตฺวาฯ **สารชฺชมานรูปา**ติ โอตฺตปฺปมานสภาวา ภายมานาฯ กสฺมา ปน ภควา เตสํ ตถา อุปสงฺกมนาย อิทฺธิมกาสีติ? หิตปตฺถนายฯ ยทิ หิ เต วคฺควคฺคา หุตฺวา อาคเจฺฉยฺยุํ, ‘‘ภควา ภิกฺขุสงฺฆํ ปณาเมตฺวา อรญฺญํ ปวิโฎฺฐ เอกทิวสมฺปิ ตตฺถ วสิตุํ นาสกฺขิ, เวเคเนว อาคโต’’ติ เกฬิมฺปิ กเรยฺยุํฯ อถ เนสํ เนว พุทฺธคารวํ ปจฺจุปฎฺฐเหยฺย, น ธมฺมเทสนํ สมฺปฎิจฺฉิตุํ สมตฺถา ภเวยฺยุํฯ สภยานํ ปน สสารชฺชานํ เอกทฺวีหิกาย อาคจฺฉนฺตานํ พุทฺธคารวเญฺจว ปจฺจุปฎฺฐิตํ ภวิสฺสติ, ธมฺมเทสนญฺจ สมฺปฎิจฺฉิตุํ สกฺขิสฺสนฺตีติ จิเนฺตตฺวา เตสํ หิตปตฺถนาย ตถารูปํ อิทฺธิํ อกาสิฯ

นิสีทิํสูติ เตสุ หิ สารชฺชมานรูเปสุ อาคจฺฉเนฺตสุ เอโก ภิกฺขุ ‘‘มมํเยว สตฺถา โอโลเกติ, มํเยว มเญฺญ นิคฺคณฺหิตุกาโม’’ติ สณิกํ อาคนฺตฺวา วนฺทิตฺวา นิสีทิ, อถโญฺญ อถโญฺญติ เอวํ ปญฺจภิกฺขุสตานิ นิสีทิํสุฯ เอวํ นิสินฺนํ ปน ภิกฺขุสงฺฆํ สีทนฺตเร สนฺนิสินฺนํ มหาสมุทฺทํ วิย นิวาเต ปทีปํ วิย จ นิจฺจลํ ทิสฺวา สตฺถา จิเนฺตสิ – ‘‘อิเมสํ ภิกฺขูนํ กีทิสี ธมฺมเทสนา วฎฺฎตี’’ติ? อถสฺส เอตทโหสิ – ‘‘อิเม อาหารเหตุ ปณามิตา, ปิณฺฑิยาโลปธมฺมเทสนาว เนสํ สปฺปายา, ตํ ทเสฺสตฺวา มตฺถเก ติปริวฎฺฎเทสนํ เทเสสฺสามิ, เทสนาปริโยสาเน สเพฺพ อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสนฺตี’’ติฯ อถ เนสํ ตํ ธมฺมเทสนํ เทเสโนฺต **อนฺตมิทํ, *ภิกฺขเว***ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **อนฺตนฺ**ติ ปจฺฉิมํ ลามกํฯ **ยทิทํ ปิโณฺฑลฺยนฺ**ติ ยํ เอวํ ปิณฺฑปริเยสเนน ชีวิกํ กเปฺปนฺตสฺส ชีวิตํฯ อยํ ปเนตฺถ ปทโตฺถ – ปิณฺฑาย อุลตีติ ปิโณฺฑโล, ปิโณฺฑลสฺส กมฺมํ **ปิโณฺฑลฺยํ,** ปิณฺฑปริเยสเนน นิปฺผาทิตชีวิตนฺติ อโตฺถฯ **อภิสาโป**ติ อโกฺกโสฯ กุปิตา หิ มนุสฺสา อตฺตโน ปจฺจตฺถิกํ ‘‘จีวรํ นิวาเสตฺวา กปาลํ คเหตฺวา ปิณฺฑํ ปริเยสมาโน จริสฺสตี’’ติ อ

โกฺกสนฺติฯ อถ วา ปน ‘‘กึ ตุยฺหํ อกาตพฺพํ อตฺถิ, โย ตฺวํ เอวํ พลวา วีริยสมฺปนฺโนปิ หิโรตฺตปฺปํ ปหาย กปโณ วิย ปิโณฺฑาย วิจรสิ ปตฺตปาณี’’ติ? เอวมฺปิ อโกฺกสนฺติเยวฯ **ตญฺจ โข เอต**นฺติ เอวํ ตํ อภิสาปํ สมานมฺปิ ปิโณฺฑลฺยํฯ **กุลปุตฺตา อุเปนฺติ อตฺถวสิกา**ติ มม สาสเน ชาติกุลปุตฺตา จ อาจารกุลปุตฺตา จ อตฺถวสิกา การณวสิกา หุตฺวา การณวสํ ปฏิจฺจ อุเปนฺติฯ

ราชาภินีตาติอาทีสุ เย รโญฺญ สนฺตกํ ขาทิตฺวา รญฺญา พนฺธนาคาเร พนฺธาปิตา ปลายิตฺวา ปพฺพชนฺติ, เต ราชาภินีตา นามฯ เต หิ รญฺญา พนฺธนํ อภินีตตฺตา **ราชาภินีตา** นามฯ เย ปน โจเรหิ อฏวิยํ คเหตฺวา เอกเจฺจสุ มาริยมาเนสุ เอกเจฺจ ‘‘มยํ สามิ ตุเมฺหหิ วิสฺสฎฺฐา เคหํ อนชฺฌาวสิตฺวา ปพฺพชิสฺสาม, ตตฺถ ยํ ยํ พุทฺธปูชาทิปุญฺญํ กริสฺสาม, ตโต ตุมฺหากํ ปตฺติํ ทสฺสามา’’ติ เตหิ วิสฺสฎฺฐา ปพฺพชนฺติ, เต **โจราภินีตา** นามฯ เตปิ หิ โจเรหิ มาเรตพฺพตํ อภินีตาติ โจราภินีตา นามฯ เย ปน อิณํ คเหตฺวา ปฏิทาตุํ อสโกฺกนฺตา ปลายิตฺวา ปพฺพชนฺติ, เต **อิณฏฺฏา** นาม, อิณปีฬิตาติ อโตฺถ ฯ อิณฏฺฐาติปิ ปาโฐ, อิเณ ฐิตาติ อโตฺถฯ เย ราชโจรฉาตกโรคภยานํ อญฺญตเรน อภิภูตา อุปทฺทุตา ปพฺพชนฺติ, เต **ภยฏฺฏา** นาม, ภยปีฬิตาติ อโตฺถฯ ภยฏฺฐาติปิ ปาโฐ, ภเย ฐิตาติ อโตฺถฯ **อาชีวิกาปกตา**ติ อาชีวิกาย อุปทฺทุตา อภิภูตา, ปุตฺตทารํ โปเสตุํ อสโกฺกนฺตาติ อโตฺถฯ **โอติณฺณามฺหา**ติ อโนฺต อนุปวิฎฺฐาฯ

โส จ โหติ อภิชฺฌาลูติ อิทํ โส กุลปุโตฺต ‘‘ทุกฺขสฺส อนฺตํ กริสฺสามี’’ติอาทิวเสน จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา ปพฺพชิโต, อปรภาเค, ตํ ปพฺพชฺชํ ตถารูปํ กาตุํ น สโกฺกติ, ตํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อภิชฺฌาลู**ติ ปรภณฺฑานํ อภิชฺฌายิตาฯ **ติพฺพสาราโค**ติ พหลราโคฯ **พฺยาปนฺนจิโตฺต**ติ ปูติภาเวน วิปนฺนจิโตฺตฯ **ปทุฎฺฐมนสงฺกโปฺป**ติ ติขิณสิโงฺค วิย โคโณ ทุฎฺฐจิโตฺตฯ **มุฎฺฐสฺสตี**ติ ภตฺตนิกฺขิตฺตกาโก วิย นฎฺฐสฺสติ, อิธ กตํ เอตฺถ นสฺสติฯ **อสมฺปชาโน**ติ นิปฺปโญฺญฯ ขนฺธาทิปริเจฺฉทรหิโตฯ **อสมาหิโต**ติ จณฺฑโสเต พทฺธนาวา วิย อุปจารปฺปนาภาเวน อสณฺฐิโตฯ **วิพฺภนฺตจิโตฺต**ติ พนฺธารุฬฺหมโค วิย สนฺตมโนฯ **ปากตินฺทฺริโย**ติ ยถา คิหี ปุตฺตธีตโร โอโลเกโนฺต อสํวุตินฺทฺริโย โหติ, เอวํ อสํวุตินฺทฺริโยฯ

ฉวาลาตนฺติ ฉวานํ ทฑฺฒฎฺฐาเน อลาตํฯ **อุภโตปทิตฺตํ มเชฺฌ คูถคต**นฺติ ปมาเณน อฎฺฐงฺคุลมตฺตํ ทฺวีสุ ฐาเนสุ อาทิตฺตํ มเชฺฌ คูถมกฺขิตํฯ **เนว คาเม**ติ สเจ หิ ตํ ยุคนงฺคลโคปานสิปกฺขปาสกาทีนํ อตฺถาย อุปเนตุํ สกฺกา อสฺส, คาเม กฎฺฐตฺถํ ผเรยฺยฯ สเจ เขตฺตกุฎิยํ กฎฺฐตฺถรมญฺจกาทีนํ อตฺถาย อุปเนตุํ สกฺกา, อรเญฺญ กฎฺฐตฺถํ ผเรยฺยฯ ยสฺมา ปน อุภยถาปิ น สกฺกา, ตสฺมา เอวํ วุตฺตํฯ **คิหิโภคา จ ปริหีโน**ติ โย อคาเร วสเนฺตหิ คิหีหิ ทายเชฺช ภาชิยมาเน โภโค ลทฺธโพฺพ อสฺส, ตโต จ ปริหีโนฯ **สามญฺญตฺถญฺจา**ติ อาจริยุปชฺฌายานํ โอวาเท ฐตฺวา ปริยตฺติปฏิเวธวเสน ปตฺตพฺพํ สามญฺญตฺถญฺจฯ อิมญฺจ ปน อุปมํ สตฺถา น ทุสฺสีลสฺส วเสน อาหริ, ปริสุทฺธสีลสฺส ปน อลสสฺส อภิชฺฌาทีหิ โทเสหิ อุปหตสฺส ปุคฺคลสฺส อิมํ อุปมํ อาหริฯ

ตโยเม, ภิกฺขเวติ กสฺมา อารทฺธํ? อิมสฺส ปุคฺคลสฺส ฉวาลาตสทิสภาโว เนว มาตาปิตูหิ กโต, น อาจริยุปชฺฌาเยหิ, อิเมหิ ปน ปาปวิตเกฺกหิ กโตติ ทสฺสนตฺถํ อารทฺธํฯ **อนิมิตฺตํ วา สมาธิ**นฺติ วิปสฺสนาสมาธิํฯ โส หิ นิจฺจนิมิตฺตาทีนํ สมุคฺฆาตเนน อนิมิโตฺตติ วุจฺจติฯ เอตฺถ จ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา มิสฺสกา, อนิมิตฺตสมาธิ ปุพฺพภาโคฯ อนิมิตฺตสมาธิ วา มิสฺสโก, สติปฏฺฐานา ปุพฺพภาคาติ เวทิตพฺพาฯ

เทฺวมา, ภิกฺขเว, ทิฏฺฐิโยติ อิทํ ปน น เกวลํ อนิมิตฺตสมาธิภาวนา อิเมสํเยว ติณฺณํ มหาวิตกฺกานํ ปหานาย สํวตฺตติ, สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐีนมฺปิ ปน สมุคฺฆาตํ กโรตีติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **น วชฺชวา อสฺส**นฺติ นิโทฺทโส ภเวยฺยํฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ อิติ ภควา อิมสฺมิมฺปิ สุเตฺต เทสนํ ตีหิ ภเวหิ วินิวเตฺตตฺวา อรหเตฺตน กูฏํ คณฺหิฯ เทสนาวสาเน ปญฺจสตา ภิกฺขู สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิํสูติฯ อฏฺฐมํฯ

๙. ปาลิเลยฺยสุตฺตวณฺณนา

๘๑. นวเม **จาริกํ ปกฺกามี**ติ โกสมฺพิกานํ ภิกฺขูนํ กลหกาเล สตฺถา เอกทิวสํ ทีฆีติสฺส โกสลรโญฺญ วตฺถุํ อาหริตฺวา ‘‘น หิ เวเรน เวรานิ, สมฺมนฺตีธ กุทาจน’’นฺติอาทีหิ (ธ. ป. ๕) คาถาหิ โอวทติฯ ตํทิวสํ เตสํ กลหํ กโรนฺตานํเยว รตฺติ วิภาตาฯ ทุติยทิวเสปิ ภควา ตเมว วตฺถุํ กเถสิฯ ตํทิวสมฺปิ เตสํ กลหํ กโรนฺตานํเยว รตฺติ วิภาตาฯ ตติยทิวเสปิ ภควา ตเมว วตฺถุํ กเถสิฯ อถ นํ อญฺญตโร ภิกฺขุ เอวมาห – ‘‘อปฺโปสฺสุกฺโก, ภเนฺต, ภควา ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารํ อนุยุโตฺต วิหรตุ, มยเมเตน ภณฺฑเนน กลเหน วิคฺคเหน วิวาเทน ปญฺญายิสฺสามา’’ติฯ สตฺถา ‘‘ปริยาทิณฺณรูปจิตฺตา โข อิเม โมฆปุริสา, น อิเม สกฺกา สญฺญาเปตุ’’นฺติ จิเนฺตตฺวา – ‘‘กิํ มยฺหํ อิเมหิ, เอกจารวาสํ วสิสฺสามี’’ติ? โส ปาโตว สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา โกสมฺพิยํ ปิณฺฑาย จริตฺวา กญฺจิปิ อนามเนฺตตฺวา เอโกว อทุติโย จาริกํ ปกฺกามิฯ

ยสฺมิํ, อาวุโส, สมเยติ อิทํ เถโร ยสฺมาสฺส อชฺช ภควา เอเกน ภิกฺขุนา สทฺธิํ ปกฺกมิสฺสติ, อชฺช ทฺวีหิ, อชฺช สเตน, อชฺช สหเสฺสน, อชฺช เอกโกวาติ สโพฺพ ภควโต จาโร วิทิโต ปากโฏ ปจฺจโกฺข, ตสฺมา อาหฯ

อนุปุเพฺพนาติ คามนิคมปฏิปาฏิยา ปิณฺฑาย จรมาโน เอกจารวาสํ ตาว วสมานํ ภิกฺขุํ ปสฺสิตุกาโม หุตฺวา พาลกโลณการคามํ อคมาสิฯ ตตฺถ ภคุเตฺถรสฺส สกลปจฺฉาภตฺตเญฺจว ติยามรตฺติญฺจ เอกจารวาเส อานิสํสํ กเถตฺวา ปุนทิวเส เตน ปจฺฉาสมเณน ปิณฺฑาย จริตฺวา ตํ ตเตฺถว นิวเตฺตตฺวา ‘‘สมคฺควาสํ วสมาเน ตโย กุลปุเตฺต ปสฺสิสฺสามี’’ติ ปาจีนวํสมิคทายํ อคมาสิฯ เตสมฺปิ สกลปจฺฉาภตฺตเญฺจว ติยามรตฺติญฺจ เอกจารวาเส อานิสํสํ กเถตฺวา เต ตเตฺถว นิวเตฺตตฺวา เอกโกว ปาลิเลยฺย นคราภิมุโข ปกฺกมิตฺวา อนุปุเพฺพน ปาลิเลยฺยนครํ สมฺปโตฺตฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อนุปุเพฺพน จาริกํ จรมาโน เยน ปาลิเลยฺยกํ, ตทวสรี’’ติฯ

ภทฺทสาลมูเลติ ปาลิเลยฺยวาสิโน ภควโต ทานํ ทตฺวา ปาลิเลยฺยโต อวิทูเร รกฺขิตวนสโณฺฑ นาม อตฺถิ, ตตฺถ ภควโต ปณฺณสาลํ กตฺวา ‘‘เอตฺถ วสถา’’ติ ปฏิญฺญํ กาเรตฺวา วาสยิํสุฯ ภทฺทสาโล ปน ตเตฺถโก มนาโป ลทฺธโก สาลรุโกฺขฯ ภควา ตํ นครํ อุปนิสฺสาย ตสฺมิํ วนสเณฺฑ ปณฺณสาลสมีเป ตสฺมิํ รุกฺขมูเล วิหรติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ภทฺทสาลมูเล’’ติฯ

เอวํ วิหรเนฺต ปเนตฺถ ตถาคเต อญฺญตโร หตฺถินาโค หตฺถินีหิ หตฺถิโปตกาทีหิ โคจรภูมิ ติโตฺถคาหนาทีสุ อุพฺพาฬฺโห ยูเถ อุกฺกณฺฐิโต ‘‘กิํ เม อิเมหิ หตฺถีหี’’ติ? ยูถํ ปหาย มนุสฺสปถํ คจฺฉโนฺต ปาลิเลยฺยกวนสเณฺฑ ภควนฺตํ ทิสฺวา ฆฏสหเสฺสน นิพฺพาปิตสนฺตาโป วิย นิพฺพุโต หุตฺวา สตฺถุ สนฺติเก อฏฺฐาสิฯ โส ตโต ปฏฺฐาย สตฺถุ วตฺตปฏิวตฺตํ กโรโนฺต มุขโธวนํ เทติ, นฺหาโนทกํ อาหรติ, ทนฺตกฏฺฐํ เทติ, ปริเวณํ สมฺมชฺชติ, อรญฺญโต มธุรานิ ผลาผลานิ อาหริตฺวา สตฺถุโน เทติฯ สตฺถา ปริโภคํ กโรติฯ

เอกทิวสํ สตฺถา รตฺติภาคสมนนฺตเร จงฺกมิตฺวา ปาสาณผลเก นิสีทิฯ หตฺถีปิ อวิทูเร ฐาเน อฏฺฐาสิฯ สตฺถา ปจฺฉโต โอโลเกตฺวา น กิญฺจิ อทฺทส, เอวํ ปุรโต จ อุภยปเสฺสสุ จฯ อถสฺส ‘‘สุขํ วตาหํ อญฺญตฺร เตหิ ภณฺฑนการเกหิ วสามี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิฯ หตฺถิโนปิ ‘‘มยา นามิตสาขํ อเญฺญ ขาทนฺตา นตฺถี’’ติอาทีนิ จิเนฺตตฺวา – ‘‘สุขํ วต เอกโกว วสามิ, สตฺถุ วตฺตํ กาตุํ ลภามี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิฯ สตฺถา อตฺตโน จิตฺตํ โอโลเกตฺวา – ‘‘มม ตาว อีทิสํ จิตฺตํ, กีทิสํ นุ โข หตฺถิสฺสา’’ติ ตสฺสาปิ ตาทิสเมว ทิสฺวา ‘‘สเมติ โน จิตฺต’’นฺติ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ –

> ‘‘เอตํ นาคสฺส นาเคน, อีสาทนฺตสฺส หตฺถิโน;
> สเมติ จิตฺตํ จิเตฺตน, ยเทโก รมตี วเน’’ติฯ (มหาว. ๔๖๗);

อถ โข สมฺพหุลา ภิกฺขูติ อถ เอวํ ตถาคเต ตตฺถ วิหรเนฺต ปญฺจสตา ทิสาสุ วสฺสํวุตฺถา ภิกฺขูฯ **เยนายสฺมา อานโนฺท**ติ ‘‘สตฺถา กิร ภิกฺขุสงฺฆํ ปณาเมตฺวา อรญฺญํ ปวิโฏฺฐ’’ติ อตฺตโน ธมฺมตาย สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตุํ อสโกฺกนฺตา เยนายสฺมา อานโนฺท, เตนุปสงฺกมิํสุฯ

อนนฺตรา อาสวานํ ขโยติ มคฺคานนฺตรํ อรหตฺตผลํฯ **วิจยโส**ติ วิจเยน, เตสํ เตสํ ธมฺมานํ สภาววิจินนสมเตฺถน ญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวาติ อโตฺถฯ **ธโมฺม**ติ สาสนธโมฺมฯ จตฺตาโร สติปฏฺฐานาติอาทิ เย เย โกฏฺฐาเส ปริจฺฉินฺทิตฺวา ธโมฺม เทสิโต, เตสํ ปกาสนตฺถาย วุตฺตํฯ **สมนุปสฺสนา**ติ ทิฏฺฐิสมนุปสฺสนาฯ **สงฺขาโร โส**ติ ทิฏฺฐิสงฺขาโร โสฯ **ตโตโช โส สงฺขาโร**ติ ตโต ตณฺหาโต โส สงฺขาโร ชาโตฯ ตณฺหาสมฺปยุเตฺตสุ จิเตฺตสุปิ จตูสุ จิเตฺตสุ เอส ชายติฯ **สาปิ ตณฺหา**ติ สา ทิฏฺฐิสงฺขารสฺส ปจฺจยภูตา ตณฺหาฯ **สาปิ เวทนา**ติ สา ตณฺหาย ปจฺจยภูตา เวทนาฯ **โสปิ ผโสฺส**ติ โส เวทนาย ปจฺจโย อวิชฺชาสมฺผโสฺสฯ **สาปิ อวิชฺชา**ติ สา ผสฺสสมฺปยุตฺตา อวิชฺชาฯ

โน จสฺสํ , โน จ เม สิยาติ สเจ อหํ น ภเวยฺยํ, มม ปริกฺขาโรปิ น ภเวยฺยฯ **นาภวิสฺสํ, น เม ภวิสฺสตี**ติ สเจ ปน อายติมฺปิ อหํ น ภวิสฺสามิ, เอวํ มม ปริกฺขาโรปิ น ภวิสฺสติฯ เอตฺตเก ฐาเน ภควา เตน ภิกฺขุนา คหิตคหิตทิฏฺฐิํ วิสฺสชฺชาเปเนฺต อาคโต ปุคฺคลชฺฌาสเยนปิ เทสนาวิลาเสนปิฯ **ตโตโช โส สงฺขาโร**ติ ตณฺหาสมฺปยุตฺตจิเตฺต วิจิกิจฺฉาว นตฺถิ, กถํ วิจิกิจฺฉาสงฺขาโร ตณฺหาโต ชายตีติ? อปฺปหีนตฺตาฯ ยสฺส หิ ตณฺหาย อปฺปหีนาย โส อุปฺปชฺชติ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ ทิฏฺฐิยาปิ เอเสว นโย ลพฺภติเยว จตูสุ หิ จิตฺตุปฺปาเทสุ สมฺปยุตฺตทิฏฺฐิ นาม นตฺถิฯ ยสฺมา ปน ตณฺหาย อปฺปหีนตฺตา สา อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา ตํ สนฺธาย ตตฺราปิ อยมโตฺถ ยุชฺชติฯ อิติ อิมสฺมิํ สุเตฺต เตวีสติยา ฐาเนสุ อรหตฺตํ ปาเปตฺวา วิปสฺสนา กถิตาฯ นวมํฯ

๑๐. ปุณฺณมสุตฺตวณฺณนา

๘๒. ทสเม **ตทหุโปสเถ**ติอาทิ ปวารณสุเตฺต วิตฺถาริตเมวฯ **กิญฺจิเทว เทส**นฺติ กิญฺจิ การณํฯ **สเก อาสเน นิสีทิตฺวา ปุจฺฉ ยทากงฺขสี**ติ กสฺมา เอวมาห? โส กิร ภิกฺขุ ปญฺจสตภิกฺขุปริวาโรฯ อาจริเย ปน ฐิตเก ปุจฺฉเนฺต สเจ เต ภิกฺขู นิสีทนฺติ, สตฺถริ คารวํ กตํ โหติ, อาจริเย อคารวํฯ สเจ อุฏฺฐหนฺติ, อาจริเย คารวํ กตํ โหติ, สตฺถริ อคารวํฯ อิติ เนสํ จิตฺตํ อเนกคฺคํ ภวิสฺสติ, เทสนํ สมฺปฏิจฺฉิตุํ น สกฺขิสฺสนฺติฯ ตสฺมิํ ปน นิสีทิตฺวา ปุจฺฉเนฺต เตสํ จิตฺตํ เอกคฺคํ ภวิสฺสติ, เทสนํ สมฺปฏิจฺฉิตุํ สกฺขิสฺสนฺตีติ ญตฺวา ภควา เอวมาหฯ **อิเม นุ โข, ภเนฺต**ติ อยํ เถโร ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํ อาจริโย, ปญฺจกฺขนฺธมตฺตมฺปิ นปฺปชานาตีติ น วตฺตพฺโพฯ ปญฺหํ ปุจฺฉเนฺตน ปน ‘‘อิเม ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา, น อเญฺญ’’ติ เอวํ ชานเนฺตน วิย หุตฺ

วา ปุจฺฉิตุํ น วฎฺฎติ, ตสฺมา อชานนฺโต วิย ปุจฺฉติฯ เตปิ จสฺส อเนฺตวาสิกา ‘‘อมฺหากํ อาจริโย ‘อหํ ชานามี’ติ น กเถติ, สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ปน สทฺธึ สํสนฺทิตฺวาว กเถตี’’ติ โสตพฺพํ สทฺธาตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺตีติปิ อชานนฺโต วิย ปุจฺฉติฯ

ฉนฺทมูลกาติ ตณฺหาฉนฺทมูลกาฯ **น โข ภิกฺขุ ตญฺเญว อุปาทานํ เต ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา**ติ ยสฺมา ฉนฺทราคมตฺตํ ปญฺจกฺขนฺธา น โหติ, ตสฺมา อิทํ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน สหชาตโต วา อารมฺมณโต วา ขเนฺธ มุญฺจิตฺวา อุปาทานํ นตฺถิ, ตสฺมา **นาปิ อญฺญตฺร ปญฺจหิ อุปาทานกฺขเนฺธหิ อุปาทาน**นฺติ วุตฺตํฯ ตณฺหาสมฺปยุตฺตสฺมิญฺหิ จิเตฺต วตฺตมาเน ตํจิตฺตสมุฎฺฐานรูปํ รูปกฺขโนฺธ, ฐเปตฺวา ตํ ตณฺหํ เสสา อรูปธมฺมา จตฺตาโร ขนฺธาติ สหชาตโตปิ ขเนฺธ มุญฺจิตฺวา อุปาทานํ นตฺถิฯ อุปาทานสฺส ปน รูปาทีสุ อญฺญตรํ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชนโต อารมฺมณโตปิ ปญฺจกฺขเนฺธ มุญฺจิตฺวา อุปาทานํ นตฺถิฯ **ฉนฺทราคเวมตฺตตา**ติ ฉนฺทราคนานตฺตํฯ **เอวํ โข ภิกฺขู**ติ เอวํ รูปารมฺมณสฺส ฉนฺทราคสฺส เวทนาทีสุ อญฺญตรํ อารมฺมณํ อกรณโต สิยา ฉนฺทราคเวมตฺตตาฯ **ขนฺธาธิวจน**นฺติ ขนฺธาติ อยํ ปญฺญตฺติฯ อยํ ปน อนุสนฺธิ น ฆฎิยติ, กิญฺจาปิ น ฆฎิยติ, สานุสนฺธิกาว ปุจฺฉา, สานุสนฺธิกํ วิสฺสชฺชนํฯ อยญฺหิ เถโร เตสํ เตสํ ภิกฺขูนํ อชฺฌาสเยน ปุจฺฉติ, สตฺถาปิ เตสํ เตสํ อชฺฌาสเยเนว วิสฺสเชฺชติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ ทสมํฯ

อิมสฺส จ ปน วคฺคสฺส เอเกกสฺมึ สุเตฺต ปญฺจสตา ปญฺจสตา ภิกฺขู อรหตฺตํ ปตฺตาติฯ

ขชฺชนียวโคฺค อฎฺฐโมฯ

๙. เถรวโคฺค

๑. อานนฺทสุตฺตวณฺณนา

๘๓. เถรวคฺคสฺส ปฐเม **มนฺตาณิปุโตฺต**ติ, มนฺตาณิยา นาม พฺราหฺมณิยา ปุโตฺตฯ **อุปาทายา**ติ อาคมฺม อารพฺภ สนฺธาย ปฎิจฺจฯ **อสฺมีติ โหตี**ติ อสฺมีติ เอวํ ปวตฺตํ ตณฺหามานทิฎฺฐิปปญฺจตฺตยํ โหติฯ **ทหโร**ติ ตรุโณฯ **ยุวา**ติ โยพฺพเนน สมนฺนาคโตฯ **มณฺฑนกชาติโก**ติ มณฺฑนกสภาโว มณฺฑนกสีโลฯ **มุขนิมิตฺต**นฺติ มุขปฎิพิมฺพํฯ ตญฺหิ ปริสุทฺธํ อาทาสมณฺฑลํ ปฎิจฺจ ปญฺญายติฯ กึ ปน ตํ โอโลกยโต สกมุขํ ปญฺญายติ, ปรมุขนฺติ? ยทิ สกํ ภเวยฺย, ปรมฺมุขํ หุตฺวา ปญฺญาเยยฺย, อถ ปรสฺส ภเวยฺย, วณฺณาทีหิ อสทิสํ หุตฺวา ปญฺญาเยยฺยฯ ตสฺมา น ตํ อตฺตโน, น ปรสฺส, อาทาสํ ปน นิสฺสาย นิภาสรูปํ นาม ตํ ปญฺญายตีติ วทนฺติฯ อถ ยํ อุทเก ปญฺญายติ, ตํ เกน การเณนาติ ? มหาภูตานํ วิสุทฺธตายฯ **ธโมฺม เม อภิสมิโต**ติ มยา ญาเณน จตุสจฺจธโมฺม อภิสมาคโต, โสตาปโนฺนสฺมิ ชาโตติ กเถสิฯ ปฐมํฯ

๒. ติสฺสสุตฺตวณฺณนา

๘๔. ทุติเย **มธุรกชาโต วิยา**ติ สญฺชาตครุภาโว วิย อกมฺมโญฺญฯ **ทิสาปิ เม**ติ อยํ ปุรตฺถิมา อยํ ทกฺขิณาติ เอวํ ทิสาปิ มยฺหํ น ปกฺขายนฺติ, น ปากฎา โหนฺตีติ วทติฯ **ธมฺมาปิ มํ น ปฎิภนฺตี**ติ ปริยตฺติธมฺมาปิ มยฺหํ น อุปฎฺฐหนฺติ, อุคฺคหิตํ สชฺฌายิตํ น ทิสฺสตีติ วทติฯ **วิจิกิจฺฉา**ติ โน มหาวิจิกิจฺฉาฯ น หิ ตสฺส ‘‘สาสนํ นิยฺยานิกํ นุ โข, น นุ โข’’ติ วิมติ อุปฺปชฺชติฯ เอวํ ปนสฺส โหติ ‘‘สกฺขิสฺสามิ นุ โข สมณธมฺมํ กาตุํ, อุทาหุ ปตฺตจีวรธารณมตฺตเมว กริสฺสามี’’ติฯ

กามานเมตํ อธิวจนนฺติ ยถา หิ นินฺนํ ปลฺลลํ โอโลเกนฺตสฺส ทสฺสนรามเณยฺยกมตฺตํ อตฺถิ, โย ปเนตฺถ โอตรติ, ตํ จณฺฑมีนากุลตาย อากฑฺฒิตฺวา อนยพฺยสนํ ปาเปติ, เอวเมวํ ปญฺจสุ กามคุเณสุ จกฺขุทฺวาราทีนํ อารมฺมเณ รามเณยฺยกมตฺตํ อตฺถิ, โย ปเนตฺถ เคธํ อาปชฺชติ, ตํ อากฑฺฒิตฺวา นิรยาทีสุ เอว ปกฺขิปนฺติฯ อปฺปสฺสาทา หิ กามา พหุทุกฺขา พหุปายาสา, อาทีนโว เอตฺถ ภิโยฺยติ อิมํ อตฺถวสํ ปฏิจฺจ ‘‘กามานเมตํ อธิวจน’’นฺติ วุตฺตํฯ **อหมนุคฺคเหนา**ติ อหํ ธมฺมามิสานุคฺคเหหิ อนุคฺคณฺหามิฯ **อภินนฺที**ติ สมฺปฏิจฺฉิฯ น เกวลญฺจ อภินนฺทิ, อิมํ ปน สตฺถุ สนฺติกา อสฺสาสํ ลภิตฺวา ฆเฏนฺโต วายมนฺโต กติปาเหน อรหตฺเต ปติฏฺฐาสิฯ ทุติยํฯ

๓. ยมกสุตฺตวณฺณนา

๘๕. ตติเย **ทิฏฺฐิคต**นฺติ สเจ หิสฺส เอวํ ภเวยฺย ‘‘สงฺขารา อุปฺปชฺชนฺติ เจว นิรุชฺฌนฺติ จ, สงฺขารปฺปวตฺตเมว อปฺปวตฺตํ โหตี’’ติ, ทิฏฺฐิคตํ นาม น ภเวยฺย, สาสนาวจริกํ ญาณํ ภเวยฺยฯ ยสฺมา ปนสฺส ‘‘สโตฺต อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสตี’’ติ อโหสิ, ตสฺมา ทิฏฺฐิคตํ นาม ชาตํฯ **ถามสา ปรามาสา**ติ ทิฏฺฐิถาเมน เจว ทิฏฺฐิปรามาเสน จฯ

เยนายสฺมา สาริปุโตฺตติ ยถา นาม ปจฺจเนฺต กุปิเต ตํ วูปสเมตุํ อสโกฺกนฺตา ราชปุริสา เสนาปติสฺส วา รโญฺญ วา สนฺติกํ คจฺฉนฺติ, เอวํ ทิฏฺฐิคตวเสน ตสฺมิํ เถเร กุปิเต ตํ วูปสเมตุํ อสโกฺกนฺตา เต ภิกฺขู เยน ธมฺมราชสฺส ธมฺมเสนาปติ อายสฺมา สาริปุโตฺต , เตนุปสงฺกมิํสุฯ **เอวํพฺยาโข**ติ เตสํ ภิกฺขูนํ สนฺติเก วิย เถรสฺส สมฺมุขา ปคฺคยฺห วตฺตุํ อสโกฺกโนฺต โอลมฺพเนฺตน หทเยน ‘‘เอวํพฺยาโข’’ติ อาหฯ **ตํ กิํ มญฺญสิ, อาวุโส**ติ? อิทํ เถโร ตสฺส วจนํ สุตฺวา, ‘‘นายํ อตฺตโน ลทฺธิยํ โทสํ ปสฺสติ, ธมฺมเทสนาย อสฺส ตํ ปากฏํ กริสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา ติปริวฏฺฏํ เทสนํ เทเสตุํ อารภิฯ

ตํ กิํ มญฺญสิ, อาวุโส ยมก, รูปํ ตถาคโตติ อิทํ กสฺมา อารทฺธํ? อนุโยควตฺตํ ทาปนตฺถํฯ ติปริวฏฺฏเทสนาวสานสฺมิญฺหิ เถโร โสตาปโนฺน ชาโตฯ อถ นํ อนุโยควตฺตํ ทาเปตุํ ‘‘ตํ กิํ มญฺญสี’’ติอาทิมาหฯ **ตถาคโต**ติ สโตฺตฯ รูปํ เวทนา สญฺญา สงฺขารา วิญฺญาณนฺติ อิเม ปญฺจกฺขเนฺธ สมฺปิเณฺฑตฺวา ‘‘ตถาคโต’’ติ สมนุปสฺสสีติ ปุจฺฉติฯ **เอตฺถ จ เต, อาวุโส**ติ อิทํ เถรสฺส อนุโยเค ภุมฺมํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เอตฺถ จ เต เอตฺตเก ฐาเน ทิเฏฺฐว ธเมฺม สจฺจโต ถิรโต สเตฺต อนุปลพฺภิยมาเนติฯ **สเจ ตํ, อาวุโส**ติ อิทเมตํ อญฺญํ พฺยากราเปตุกาโม ปุจฺฉติฯ **ยํ ทุกฺขํ ตํ นิรุทฺธ**นฺติ ยํ ทุกฺขํ, ตเทว นิรุทฺธํ, อโญฺญ สโตฺต นิรุชฺฌนโก นาม นตฺถิ, เอวํ พฺยากเรยฺยนฺติ อโตฺถฯ

เอตเสฺสว อตฺถสฺสาติ เอตสฺส ปฐมมคฺคสฺสฯ **ภิโยฺยโสมตฺตาย ญาณายา**ติ อติเรกปฺปมาณสฺส ญาณสฺส อตฺถาย, สหวิปสฺสนกานํ อุปริ จ ติณฺณํ มคฺคานํ อาวิภาวตฺถายาติ อโตฺถฯ **อารกฺขสมฺปโนฺน**ติ อโนฺตอารเกฺขน เจว พหิอารเกฺขน จ สมนฺนาคโตฯ **อโยคเกฺขมกาโม**ติ จตูหิ โยเคหิ เขมภาวํ อนิจฺฉโนฺตฯ **ปสยฺหา**ติ ปสยฺหิตฺวา อภิภวิตฺวาฯ **อนุปขชฺชา**ติ อนุปวิสิตฺวาฯ

ปุพฺพุฏฺฐายีติอาทีสุ ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา อาสนโต ปฐมตรํ วุฏฺฐาตีติ **ปุพฺพุฏฺฐายี**ฯ ตสฺส อาสนํ ทตฺวา ตสฺมิํ นิสิเนฺน ปจฺฉา นิปตติ นิสีทตีติ, **ปจฺฉานิปาตี**ฯ ปาโตว วุฏฺฐาย ‘‘เอตฺตกา กสิตุํ คจฺฉถ, เอตฺตกา วปิตุ’’นฺติ วา สพฺพปฐมํ วุฏฺฐาตีติ **ปุพฺพุฏฺฐายี**ฯ สายํ สเพฺพสุ อตฺตโน อตฺตโน วสนฏฺฐานํ คเตสุ เคหสฺส สมนฺตโต อารกฺขํ สํวิธาย ทฺวารานิ ถ

เกตฺวา สพฺพปจฺฉา นิปชฺชนโตปิ **ปจฺฉานิปาตี**ฯ ‘‘กึ กโรมิ , อยฺยปุตฺต ? กึ กโรมิ อยฺยปุตฺตา’’ติ? มุขํ โอโลเกนฺต กึการํ ปฏิสาเวตีติ **กึการปฏิสฺสาวี**ฯ มนาปํ จรตีติ **มนาปจารี**ฯ ปิยํ วทตีติ **ปิยวาที**ฯ **มิตฺตโตปิ นํ สทฺทเหยฺยา**ติ มิโตฺต เม อยนฺติ สทฺทเหยฺยฯ **วิสฺสาสํ อาปเชฺชยฺยา**ติ เอกโต ปานโภชนาทึ กโรเนฺต วิสฺสาสิโก ภเวยฺยฯ **สํวิสฺสโตฺถ**ติ สุฏฺฐุ วิสฺสโตฺถฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – พาลคหปติปุโตฺต วิย หิ วฏฺฏสนฺนิสฺสิตกาเล อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน , วธกปจฺจามิโตฺต วิย อพลทุพฺพลา ปญฺจกฺขนฺธา, วธกปจฺจามิตฺตสฺส ‘‘พาลคหปติปุตฺตํ อุปฏฺฐหิสฺสามี’’ติ อุปคตกาโล วิย ปฏิสนฺธิกฺขเณ อุปคตา ปญฺจกฺขนฺธา, ตสฺส หิ ‘‘น เม อยํ สหาโย, วธกปจฺจตฺถิโก อย’’นฺติ อชานนกาโล วิย วฏฺฏนิสฺสิตปุถุชฺชนสฺส ปญฺจกฺขเนฺธ ‘‘น อิเม มยฺห’’นฺติ อคเหตฺวา ‘‘มม รูปํ, มม เวทนา, มม สญฺญา, มม สงฺขารา, มม วิญฺญาณ’’นฺติ คหิตกาโล, วธกปจฺจตฺถิกสฺส ‘‘มิโตฺต เม อย’’นฺติ คเหตฺวา สกฺการกรณกาโล วิย ‘‘มม อิเม’’ติ คเหตฺวา ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นฺหาปนโภชนาทีหิ สกฺการกรณกาโล, ‘‘อติวิสฺสโตฺถ เม อย’’นฺติ ญตฺวา สกฺการํ กโรนฺตเสฺสว อสินา สีสจฺฉินฺทนํ วิย วิสฺสตฺถสฺส พาลปุถุชฺชนสฺส ติขิเณหิ ภิชฺชมาเนหิ ขเนฺธหิ ชีวิตปริยาทานํ เวทิตพฺพํฯ

อุเปตีติ อุปคจฺฉติฯ **อุปาทิยตี**ติ คณฺหาติฯ **อธิฏฺฐาตี**ติ อธิติฏฺฐติฯ **อตฺตา เม**ติ อยํ เม อตฺตาติฯ **สุตวา จ โข, อาวุโส, อริยสาวโก**ติ ยถา ปน ปณฺฑิโต คหปติปุโตฺต เอวํ อุปคตํ ปจฺจตฺถิกํ ‘‘ปจฺจตฺถิโก เม อย’’นฺติ ญตฺวา อปฺปมโตฺต ตานิ ตานิ กมฺมานิ กาเรตฺวา อนตฺถํ ปริหรติ, อตฺถํ ปาปุณาติ, เอวํ สุตวา อริยสาวโกปิ ‘‘น รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติอาทินา นเยน ปญฺจกฺขเนฺธ อหนฺติ วา มมนฺติ วา อคเหตฺวา, ‘‘ปจฺจตฺถิกา เม เอเต’’ติ ญตฺวา รูปสตฺตกอรูปสตฺตกาทิวเสน วิปสฺสนาย โยเชตฺวาว ตโตนิทานํ ทุกฺขํ ปริวเชฺชตฺวา อคฺคผลํ อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ ตติยํฯ

๔. อนุราธสุตฺตวณฺณนา

๘๖. จตุเตฺถ **อรญฺญกุฏิกาย**นฺติ ตเสฺสว วิหารสฺส ปจฺจเนฺต ปณฺณสาลายํฯ **ตํ ตถาคโต**ติ ตุมฺหากํ สตฺถา ตถาคโต ตํ สตฺตํ ตถาคตํฯ **อญฺญตฺร อิเมหี**ติ ตสฺส กิร เอวํ อโหสิ ‘‘อิเม สาสนสฺส ปฏิปกฺขา ปฏิวิโลมา, ยถา อิเม ภณนฺติ, น เอวํ สตฺถา ปญฺญาเปสฺสติ, อญฺญถา ปญฺญาเปสฺสตี’’ติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ **เอวํ วุเตฺต เต อญฺญติตฺถิยา**ติ เอวํ เถเรน อตฺตโน จ ปเรสญฺจ สมยํ อชานิตฺวา วุเตฺต เอกเทเสน สาสนสมยํ ชานนฺตา เถรสฺส วาเท โทสํ ทาตุกามา เต อญฺญติตฺถิยา ปริพฺพาชกา อายสฺมนฺตํ อนุราธํ เอตทโวจุํฯ

ตํ กึ มญฺญสิ อนุราธาติ สตฺถา ตสฺส กถํ สุตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ ภิกฺขุ อตฺตโน ลทฺธิยํ โทสํ น ชานาติ, การโก ปเนส ยุตฺตโยโค, ธมฺมเทสนาย เอว นํ ชานาเปสฺสามี’’ติ ติปริวฏฺฏํ เทสนํ เทเสตุกาโม ‘‘ตํ กึ มญฺญสิ, อนุราธา’’ติอาทิมาหฯ อถสฺส ตาย เทสนาย อรหตฺตปฺปตฺตสฺส อนุโยควตฺตํ อาโรเปโนฺต **ตํ กึ มญฺญสิ, อนุราธ? รูปํ ตถาคโต**ติอาทิมาหฯ **ทุกฺขเญฺจว ปญฺญเปมิ, ทุกฺขสฺส จ นิโรธ**นฺติ วฏฺฏทุกฺขเญฺจว วฏฺฏทุกฺขสฺส จ นิโรธํ นิพฺพานํ ปญฺญเปมิฯ ทุกฺขนฺติ วา วจเนน ทุกฺขสจฺจํ คหิตํฯ ตสฺมึ คหิเต สมุทยสจฺจํ คหิตเมว โหติ, ตสฺส มูลตฺตาฯ นิโรธนฺติ วจเนน นิโรธสจฺจํ คหิตํฯ ตสฺมึ คหิเต มคฺคสจฺจํ คหิตเมว โหติ ตสฺส อุปายตฺตาฯ อิติ ปุเพฺพ จาหํ, อนุราธ, เอตรหิ จ จตุสจฺจเมว ปญฺญเปมีติ ทเสฺสติฯ เอวํ อิมสฺมึ สุเตฺต วฏฺฏวิวฏฺฏเมว กถิตํฯ จตุตฺถํฯ

๕. วกฺกลิสุตฺตวณฺณนา

๘๗. ปญฺจเม **กุมฺภการนิเวสเน**ติ กุมฺภการสาลายํฯ เถโร กิร วุตฺถวโสฺส ปวาเรตฺวา ภควนฺตํ ทสฺสนาย อาคจฺฉติฯ ตสฺส นครมชฺเฌ มหาอาพาโธ อุปฺปชฺชิ, ปาทา น วหนฺติฯ อถ นํ มญฺจกสิวิกาย กุมฺภการสาลํ อาหรึสุฯ สา จ สาลา เตสํ กมฺมสาลา, น นิเวสนสาลาฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ''กุมฺภการนิเวสเน วิหรตี''ติฯ **พาฬฺหคิลาโน**ติ อธิมตฺตคิลาโนฯ **สมโธสี**ติ สมนฺตโต อโธสิ, จลนาการเน อปจิตึ ทเสฺสสิฯ วตฺตํ กิเรตํ พาฬฺหคิลาเนนปิ พุฑฺฒตรํ ทิสฺวา อุฏฺฐานาการเน อปจิติ ทเสฺสตพฺพาฯ เตน ปน ''มา จลิ มา จลี''ติ วตฺตพฺโพฯ **สนฺติมานิ อาสนานี**ติ พุทฺธกาลสฺมิญฺหิ เอกสฺสปิ ภิกฺขุโน วสนฏฺฐาเน ''สเจ สตฺถา อาคจฺฉิสฺสติ, อิธ นิสีทิสฺสตี''ติ อาสนํ ปญฺญตฺตเมว โหติ อนฺตมโส ผลกมตฺตมฺปิ ปณฺณสนฺถารมตฺตมฺปิฯ **ขมนียํ ยาปนีย**นฺติ กจฺจิ ทุกฺขํ ขมิตุํ อิริยาปถํ วา ยาเปตุํ สกฺกาติ ปุจฺฉติฯ **ปฏิกฺกมนฺตี**ติ นิวตฺตนฺติฯ **อภิกฺกมนฺตี**ติ อธิคจฺฉนฺติ ฯ **ปฏิกฺกโมสาน**นฺติ ปฏิกฺกโม เอตาสํฯ **สีลโต น อุปวทตี**ติ สีลํ อารพฺภ สีลภาเวน น อุปวทติฯ **จิรปฏิกาห**นฺติ จิรปฏิโก อหํ, จิรโต ปฏฺฐาย อหนฺติ อโตฺถฯ **ปูติกาเยนา**ติ อตฺตโน สุวณฺณวณฺณมฺปิ กายํ ภควา ธุวปคฺฆรณเฏฺฐน เอวมาหฯ **โย โข, วกฺกลิ, ธมฺม**นฺติ อิธ ภควา ''ธมฺมกาโย โข, มหาราช, ตถาคโต''ติ วุตฺตํ ธมฺมกายตํ ทเสฺสติฯ นววิโธ หิ โลกุตฺตรธโมฺม ตถาคตสฺส กาโย นามฯ

อิทานิ เถรสฺส ติปริวฏฺฏธมฺมเทสนํ อารภโนฺต **ตํ กึ มญฺญสี**ติอาทิมาหฯ **กาฬสิลา**ติ กาฬสิลาวิหาโรฯ **วิโมกฺขายา**ติ มคฺควิโมกฺขตฺถายฯ **สุวิมุโตฺต วิมุจฺจิสฺสตี**ติ อรหตฺตผลวิมุตฺติยา วิมุโตฺต หุตฺวา วิมุจฺจิสฺสติฯ ตา กิร เทวตา ''เยน นีหาเรน อิมินา วิปสฺสนา อารทฺธา, อนนฺตราเยน อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสตี''ติ ญตฺวา เอวมาหํสุฯ **อปาปก**นฺติ อลามกํฯ **สตฺถํ อาหเรสี**ติ เถโร กิร อธิมานิโก อโหสิฯ โส สมาธิวิปสฺสนาหิ วิกฺขมฺภิตานํ กิเลสานํ สมุทาจารํ อปสฺสโนฺต ''ขีณาสโวมฺหี''ติ สญฺญี หุตฺวา ''กึ เม อิมินา ทุเกฺขน ชีวิเตน? สตฺถํ อาหริตฺวา มริสฺสามี''ติ ติขิเณน สเตฺถน กณฺฐนาฬึ ฉินฺทิฯ อถสฺส ทุกฺขา เวทนา อุปฺปชฺชิฯ โส ตสฺมึ ขเณ อตฺตโน ปุถุชฺชนภาวํ ญตฺวา อวิสฺสฏฺฐกมฺมฏฺฐานตฺตา สีฆํ มูลกมฺมฏฺฐานํ อาทาย สมฺมสโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณิตฺวาว กาลมกาสิฯ ปจฺจเวกฺขณา ปนสฺส จ กถํ อโหสีติ? ขีณาสวสฺส เอกูนวีสติ ปจฺจเวกฺขณา น สพฺพาว อวสฺสํ ลทฺธพฺพา, ติขิเณนาปิ ปน อสินา สีเส ฉิชฺชเนฺต เอกํ เทฺว ญาณานิ อวสฺสํ อุปฺปชฺชนฺติฯ

วิวตฺตกฺขนฺธนฺติ ปริวตฺตกฺขนฺธํฯ **เสมาน**นฺติ สยมานํฯ เถโร กิร อุตฺตานโก นิปโนฺน สตฺถํ อาหริฯ ตสฺส สรีรํ ยถาฐิตเมว อโหสิฯ สีสํ ปน ทกฺขิณปเสฺสน ปริวตฺติตฺวา อฏฺฐาสิฯ อริยสาวกา หิ เยภุเยฺยน ทกฺขิณปเสฺสเนว กาลํ กโรนฺติฯ เตนสฺส สรีรํ ยถาฐิตํเยว อโหสิฯ สีสํ ปน ทกฺขิณปเสฺสน ปริวตฺติตฺวา ฐิตํฯ ตํ สนฺธาย วิวตฺตกฺขโนฺธ นาม ชาโตติปิ วทนฺติฯ **ธูมายิตตฺต**นฺติ ธูมายนภาวํ ฯ **ติมิรายิตตฺต**นฺติ ติมิรายนภาวํฯ ธูมวลาหกํ วิย ติมิรวลาหกํ วิย จาติ อโตฺถฯ ปญฺจมํฯ

๖. อสฺสชิสุตฺตวณฺณนา

๘๘. ฉเฏฺฐ **กสฺสปการาเม**ติ กสฺสปเสฏฺฐินา การิเต อาราเมฯ **กายสงฺขาเร**ติ อสฺสาสปสฺสาเส ฯ โส หิ เต จตุตฺถชฺฌาเนน ปสฺสมฺภิตฺวา ปสฺสมฺภิตฺวา วิหาสิฯ **เอวํ โหตี**ติ อิทานิ ตํ สมาธึ อปฺปฏิลภนฺตสฺส เอวํ โหติฯ **โน จสฺสาหํ ปริหายามี**ติ กจฺจิ นุ โข อหํ สาสนโต น ปริหายามิ? ตสฺส กิร อาพาธโทเสน อปฺปิตปฺปิตา สมาปตฺติ ปริหายิ, ตสฺมา เอวํ จิเนฺตสิฯ **สมาธิสารกา สมาธิสามญฺญา**ติ สมาธึเยว สารญฺจ สามญฺญญฺจ มญฺญนฺติฯ มยฺหํ ปน สา

สเน น เอตํ สารํ, วิปสฺสนามคฺคผลานิ สารํฯ โส ตฺวํ สมาธิโต ปริหายโนฺต กสฺมา จิเนฺตสิ ‘‘สาสนโต ปริหายามี’’ติฯ เอวํ เถรํ อสฺสาเสตฺวา อิทานิสฺส ติปริวฏฺฏํ ธมฺมเทสนํ อารภโนฺต **ตํ กิํ มญฺญสี**ติอาทิมาหฯ อถสฺส ติปริวฏฺฏเทสนาวสาเน อรหตฺตํ ปตฺตสฺส สตตวิหารํ ทเสฺสโนฺต **โส สุขํ เจ เวทนํ เวทยตี**ติอาทิมาห ฯ ตตฺถ **อนภินนฺทิตาติ ปชานาตี**ติ สุขเวทนาย ตาว อภินนฺทนา โหตุ, ทุกฺขเวทนาย กถํ โหตีติ? ทุกฺขํ ปตฺวา สุขํ ปเตฺถติ, ยทเคฺคน สุขํ ปเตฺถติ, ตทเคฺคน ทุกฺขํ ปเตฺถติเยวฯ สุขวิปริณาเมน หิ ทุกฺขํ อาคตเมว โหตีติ เอวํ ทุเกฺข อภินนฺทนา เวทิตพฺพาฯ เสสํ ปุเพฺพ วุตฺตนยเมวาติฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. เขมกสุตฺตวณฺณนา

๘๙. สตฺตเม **อตฺตนิยน**ฺติ อตฺตโน ปริกฺขารชาตํฯ **อสฺมีติ อธิคต**นฺติ อสฺมีติ เอวํ ปวตฺตา ตณฺหามานา อธิคตาฯ **สนฺธาวนิกายา**ติ ปุนปฺปุนํ คมนาคมเนนฯ **อุปสงฺกมี**ติ พทริการามโต คาวุตมตฺตํ โฆสิตารามํ อคมาสิฯ ทาสกเตฺถโร ปน จตุกฺขตฺตุํ คมนาคมเนน ตํทิวสํ ทฺวิโยชนํ อทฺธานํ อาหิณฺฑิฯ กสฺมา ปน ตํ เถรา ปหิณิํสุ? วิสฺสุตสฺส ธมฺมกถิกสฺส สนฺติกา ธมฺมํ สุณิสฺสามาติฯ สยํ กสฺมา น คตาติ? เถรสฺส วสนฏฺฐานํ อรญฺญํ สมฺพาธํ, ตตฺถ สฏฺฐิมตฺตานํ เถรานํ ฐาตุํ วา นิสีทิตุํ วา โอกาโส นตฺถีติ น คตาฯ ‘‘อิธาคนฺตฺวา อมฺหากํ ธมฺมํ กเถตู’’ติปิ กสฺมา ปน น ปหิณิํสูติ? เถรสฺส อาพาธิกตฺตาฯ อถ กสฺมา ปุนปฺปุนํ ปหิณิํสูติ? สยเมว ญตฺวา อมฺหากํ กเถตุํ อาคมิสฺสตีติฯ เถโรปิ เตสํ อชฺฌาสยํ ญตฺวาว อคมาสีติฯ

น ขฺวาหํ, อาวุโส, รูปนฺติ โย หิ รูปเมว อสฺมีติ วทติ, เตน อิตเร จตฺตาโร ขนฺธา ปจฺจกฺขาตา โหนฺติฯ โย อญฺญตฺร รูปา วทติ, เตน รูปํ ปจฺจกฺขาตํ โหติฯ เวทนาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เถรสฺส ปน สมูหโต ปญฺจสุปิ ขเนฺธสุ อสฺมีติ อธิคโต, ตสฺมา เอวมาหฯ **โหเตวา**ติ โหติเยวฯ **อนุสหคโต**ติ สุขุโมฯ **อูเส**ติ ฉาริกาขาเรฯ **ขาเร**ติ อูสขาเรฯ **สมฺมทฺทิตฺวา**ติ เตเมตฺวา ขาเทตฺวาฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – กิลิฏฺฐวตฺถํ วิย หิ ปุถุชฺชนสฺส จิตฺตาจาโร, ตโย ขารา วิย ติโสฺส อนุปสฺสนา, ตีหิ ขาเรหิ โธตวตฺถํ วิย เทสนาย มทฺทิตฺวา ฐิโต อนาคามิโน จิตฺตาจาโร, อนุสหคโต อูสาทิคโนฺธ วิย อรหตฺตมคฺควชฺฌา กิเลสา, คนฺธกรณฺฑโก วิย อรหตฺตมคฺคญาณํ คนฺธกรณฺฑกํ อาคมฺม อนุสหคตานํ อูสคนฺธาทีนํ สมุคฺฆาโต วิย อรหตฺตมเคฺคน สพฺพกิเลสกฺขโย, คนฺธปริภาวิตวตฺถํ นิวาเสตฺวา ฉณทิวเส อนฺตรวีถิยํ สุคนฺธคนฺธิโน วิจรณํ วิย ขีณาสวสฺส สีลคนฺธาทีหิ ทส ทิสา อุปวายนฺตสฺส ยถากามจาโรฯ

อาจิกฺขิตุนฺติ กเถตุํฯ **เทเสตุ**นฺติ ปกาเสตุํฯ **ปญฺญาเปตุ**นฺติ ชานาเปตุํฯ **ปฏฺฐเปตุ**นฺติ ปติฏฺฐาเปตุํฯ **วิวริตุ**นฺติ วิวฏํ กาตุํฯ **วิภชิตุ**นฺติ สุวิภตฺตํ กาตุํฯ **อุตฺตานีกาตุ**นฺติ อุตฺตานกํ กาตุํฯ **สฏฺฐิมตฺตานํ เถราน**นฺติ เต กิร เถเรน กถิตกถิตฏฺฐาเน วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อุปรูปริ สมฺมสนฺตา เทสนาปริโยสาเน อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ เถโรปิ อเญฺญน นีหาเรน อกเถตฺวา วิปสฺสนาสหคตจิเตฺตเนว กเถสิฯ ตสฺมา โสปิ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สฏฺฐิมตฺตานํ เถรานํ ภิกฺขูนํ อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตานิ วิมุจฺจิํสุ อายสฺมโต เขมกสฺส จา’’ติฯ สตฺตมํฯ

๘. ฉนฺนสุตฺตวณฺณนา

๙๐. อฏฺฐเม **อายสฺมา ฉโนฺน**ติ ตถาคเตน สทฺธิํ เอกทิวเส ชาโต มหาภินิกฺขมนทิวเส สทฺธิํ นิกฺขมิตฺวา ปุน อปรภาเค สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ‘‘อมฺหากํ พุโทฺธ อมฺหากํ ธโมฺม’’ติ

เอวํ มกฺขึ เจว ปฬาสํ จ หุตฺวา สพฺรหฺมจารีนํ ผรุสวาจาย สงฺฆฏฺฏนํ กโรนฺต เถโรฯ **อวาปุรณํ อาทายา**ติ กุญฺจิกํ คเหตฺวาฯ **วิหาเรน วิหารํ อุปสงฺกมิตฺวา**ติ เอกํ วิหารํ ปวิสิตฺวา ตโต อญฺญํ, ตโต อญฺญนฺติ เอวํ เตน เตน วิหาเรน ตํ ตํ วิหารํ อุปสงฺกมิตฺวาฯ **เอตทโวจ โอวทนฺตุ มนฺ**ติ กสฺมา เอวํ มหเนฺตน อุสฺสาเหน ตตฺถ ตตฺถ คนฺตฺวา เอตํ อโวจาติ? อุปฺปนฺนสํเวคตายฯ ตสฺส หิ ปรินิพฺพุเต สตฺถริ ธมฺมสงฺคาหกเตฺถเรหิ เปสิโต อายสฺมา อานโนฺท โกสมฺพึ คนฺตฺวา พฺรหฺมทณฺฑํ อทาสิฯ โส ทิเนฺน พฺรหฺมทเณฺฑ สญฺชาตปริฬาโห วิสญฺญีภูโต ปติตฺวา ปุน สญฺญํ ลภิตฺวา วุฏฺฐาย เอกสฺส ภิกฺขุโน สนฺติกํ คโต, โส เตน สทฺธึ กิญฺจิ น กเถสิฯ อญฺญสฺส สนฺติกํ อคมาสิ, โสปิ น กเถสีติ เอวํ สกลวิหารํ วิจริตฺวา นิพฺพิโนฺน ปตฺตจีวรํ อาทาย พาราณสึ คนฺตฺวา อุปฺปนฺนสํเวโค ตตฺถ ตตฺถ คนฺตฺวา เอวํ อโวจฯ

สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจาติ สเพฺพ เตภูมกสงฺขารา อนิจฺจาฯ **สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา**ติ สเพฺพ จตุภูมกธมฺมา อนตฺตาฯ อิติ สเพฺพปิ เต ภิกฺขู เถรํ โอวทนฺตา อนิจฺจลกฺขณํ อนตฺตลกฺขณนฺติ เทฺวว ลกฺขณานิ กเถตฺวา ทุกฺขลกฺขณํ น กถยึสุฯ กสฺมา? เอวํ กิร เนสํ อโหสิ – ''อยํ ภิกฺขุ วาที ทุกฺขลกฺขเณ ปญฺญาปิยมาเน รูปํ ทุกฺขํ…เป…. วิญฺญาณํ ทุกฺขํ, มโคฺค ทุโกฺข, ผลํ ทุกฺขนฺติ 'ตุเมฺห ทุกฺขปฺปตฺตา ภิกฺขู นามา'ติ คหณํ คเณฺหยฺย, ยถา คหณํ คเหตุํ น สโกฺกติ, เอวํ นิโทฺทสเมวสฺส กตฺวา กเถสฺสามา''ติ เทฺวว ลกฺขณานิ กถยึสุฯ

ปริตสฺสนา อุปาทานํ อุปฺปชฺชตีติ ปริตสฺสนา จ อุปาทานญฺจ อุปฺปชฺชติฯ **ปจฺจุทาวตฺตติ มานสํ, อถ โก จรหิ เม อตฺตา**ติ ยทิ รูปาทีสุ เอโกปิ อนตฺตา, อถ โก นาม เม อตฺตาติ เอวํ ปฏินิวตฺตติ ''มยฺหํ มานส''นฺติฯ อยํ กิร เถโร ปจฺจเย อปริคฺคเหตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปสิ, สาสฺส ทุพฺพลวิปสฺสนา อตฺตคาหํ ปริยาทาตุํ อสกฺกุณนฺตี สงฺขาเรสุ สุญฺญโต อุปฏฺฐหเนฺตสุ ''อุจฺฉิชฺชิสฺสามิ วินสฺสิสฺสามี''ติ อุเจฺฉททิฏฺฐิยา เจว ปริตสฺสนาย จ ปจฺจโย อโหสิฯ โส จ อตฺตานํ ปาปเต ปปตนฺตํ วิย ทิสฺวา, ''ปริตสฺสนา อุปาทานํ อุปฺปชฺชติ, ปจฺจุทาวตฺตติ มานสํ, อถ โก จรหิ เม อตฺตา''ติ อาหฯ **น โข ปเนวํ ธมฺมํ ปสฺสโต โหตี**ติ จตุสจฺจธมฺมํ ปสฺสนฺตสฺส เอวํ น โหติฯ **ตาวติกา วิสฺสฏฺฐี**ติ ตตฺตโก วิสฺสาโสฯ **สมฺมุขา เมต**นฺติ เถโร ตสฺส วจนํ สุตฺวา, ''กีทิสา นุ โข อิมสฺส ธมฺมเทสนา สปฺปายา''ติ? จิเนฺตโนฺต เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ วิจินิตฺวา กจฺจานสุตฺตํ (สํ. นิ. ๒.๑๕) อทฺทส ''อิทํ อาทิโตว ทิฏฺฐิวินิเวฐนํ กตฺวา มเชฺฌ พุทฺธพลํ ทีเปตฺวา สณฺหสุขุมปจฺจยาการํ ปกาสยมานํ คตํ, อิทมสฺส เทเสสฺสามี''ติ ทเสฺสโนฺต ''สมฺมุขา เมต''นฺติอาทิมาหฯ อฏฺฐมํฯ

๙-๑๐. ราหุลสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๑-๙๒. นวมทสมานิ ราหุลสํยุเตฺต (สํ. นิ. ๒.๑๘๘) วุตฺตตฺถาเนวฯ เกวลํ เหตานิ อยํ เถรวโคฺคติ กตฺวา อิธาคตานีติฯ นวมทสมานิฯ

เถรวโคฺค นวโมฯ

๑๐. ปุปฺผวโคฺค

๑. นทีสุตฺตวณฺณนา

๙๓. ปุปฺผวคฺคสฺส ปฐเม **ปพฺพเตยฺยา**ติ ปพฺพเต ปวตฺตาฯ **โอหารินี**ติ โสเต ปติตปติตานิ ติณปณฺณกฏฺฐาทีนิ เหฏฺฐาหารินีฯ **ทูรงฺคมา**ติ นิกฺขนฺตฏฺฐานโต ปฏฺฐาย จตุปญฺจโย

ชนสตคามินีฯ **สีฆโสตา**ติ จณฺฑโสตาฯ **กาสา**ติอาทีนิ สพฺพานิ ติณชาตานิฯ **รุกฺขา**ติ เอรณฺฑาทโย ทุพฺพลรุกฺขาฯ **เต นํ อโชฺฌลเมฺพยฺยุ**นฺติ เต ตีเร ชาตาปิ โอนมิตฺวา อเคฺคหิ อุทกํ ผุสเนฺตหิ อธิโอลเมฺพยฺยุํ, อุปริ ลเมฺพยฺยุนฺติ อโตฺถฯ **ปลุเชฺชยฺยุ**นฺติ สมูลมตฺติกาย สทฺธิํ สีเส ปเตยฺยุํฯ โส เตหิ อโชฺฌตฺถโฏ วาลุกมตฺติโกทเกหิ มุขํ ปวิสเนฺตหิ มหาวินาสํ ปาปุเณยฺยฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ โสเต ปติตปุริโส วิย วฏฺฏสนฺนิสฺสิโต พาลปุถุชฺชโน ทฏฺฐโพฺพ, อุภโตตีเร กาสาทโย วิย ทุพฺพลปญฺจกฺขนฺธา, ‘‘อิเม คหิตาปิ มํ ตาเรตุํ น สกฺขิสฺสนฺตี’’ติ ตสฺส ปุริสสฺส อชานิตฺวา คหณํ วิย อิเม ขนฺธา ‘‘น มยฺหํ สหายา’’ติ พาลปุถุชฺชนสฺส อชานิตฺวา จตูหิ คาเหหิ คหณํ, คหิตคหิตานํ ปลุชฺชนตฺตา ปุริสสฺส พฺยสนปฺปตฺติ วิย จตูหิ คาเหหิ คหิตานํ ขนฺธานํ วิปริณาเม พาลปุถุชฺชนสฺส โสกาทิพฺยสนปฺปตฺติ เวทิตพฺพาฯ ปฐมํฯ

๒. ปุปฺผสุตฺตวณฺณนา

๙๔. ทุติเย **วิวทตี**ติ ‘‘อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา อสุภ’’นฺติ ยถาสภาเวน วทเนฺตน สทฺธิํ ‘‘นิจฺจํ สุขํ อตฺตา สุภ’’นฺติ วทโนฺต วิวทติฯ **โลกธโมฺม**ติ ขนฺธปญฺจกํฯ ตญฺหิ ลุชฺชนสภาวตฺตา โลกธโมฺมติ วุจฺจติฯ **กินฺติ กโรมี**ติ กถํ กโรมิ? มยฺหญฺหิ ปฏิปตฺติกถนเมว ภาโร, ปฏิปตฺติปูรณํ ปน กุลปุตฺตานํ ภาโรติ ทเสฺสติฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต ตโย โลกา กถิตาฯ ‘‘นาหํ, ภิกฺขเว, โลเกนา’’ติ เอตฺถ หิ สตฺตโลโก กถิโต, ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, โลเก โลกธโมฺม’’ติ เอตฺถ สงฺขารโลโก, ‘‘ตถาคโต โลเก ชาโต โลเก สํวโฑฺฒ’’ติ เอตฺถ โอกาสโลโก กถิโตฯ ทุติยํฯ

๓. เผณปิณฺฑูปมสุตฺตวณฺณนา

๙๕. ตติเย **คงฺคาย นทิยา ตีเร**ติ อยุชฺฌปุรวาสิโน อปริมาณภิกฺขุปริวารํ จาริกํ จรมานํ ตถาคตํ อตฺตโน นครํ สมฺปตฺตํ ทิสฺวา เอกสฺมิํ คงฺคาย นิวตฺตนฏฺฐาเน มหาวนสณฺฑมณฺฑิตปฺปเทเส สตฺถุ วิหารํ กตฺวา อทํสุฯ ภควา ตตฺถ วิหรติฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘คงฺคาย นทิยา ตีเร’’ติฯ **ตตฺร โข ภควา ภิกฺขู อามเนฺตสี**ติ ตสฺมิํ วิหาเร วสโนฺต ภควา สายนฺหสมยํ คนฺธกุฏิโต นิกฺขมิตฺวา คงฺคาตีเร ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสิโนฺน คงฺคาย นทิยา อาคจฺฉนฺตํ มหนฺตํ เผณปิณฺฑํ ทิสฺวา, ‘‘มม สาสเน ปญฺจกฺขนฺธนิสฺสิตํ เอกํ ธมฺมํ กเถสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา ปริวาเรตฺวา นิสิเนฺน ภิกฺขู อามเนฺตสิฯ

มหนฺตํ เผณปิณฺฑนฺติ อุฏฺฐานุฏฺฐาเน พทรปกฺกปฺปมาณโต ปฏฺฐาย อนุโสตาคมเนน อนุปุเพฺพน ปวฑฺฒิตฺวา ปพฺพตกูฏมตฺตํ ชาตํ, ยตฺถ อุทกสปฺปาทโย อเนกปาณโย นิวสนฺติ, เอวรูปํ มหนฺตํ เผณปิณฺฑํฯ **อาวเหยฺยา**ติ อาหเรยฺยฯ โส ปนายํ เผณปิโณฺฑ อุฏฺฐิตฏฺฐาเนปิ ภิชฺชติ , โถกํ คนฺตฺวาปิ, เอกทฺวิโยชนาทิวเสน ทูรํ คนฺตฺวาปิ, อนฺตรา ปน อภิชฺชโนฺตปิ มหาสมุทฺทํ ปตฺวา อวสฺสเมว ภิชฺชติฯ **นิชฺฌาเยยฺยา**ติ โอโลเกยฺยฯ **โยนิโส อุปปริเกฺขยฺยา**ติ การเณน อุปปริเกฺขยฺยฯ **กิญฺหิ สิยา, ภิกฺขเว, เผณปิเณฺฑ สาโร**ติ, ภิกฺขเว, เผณปิณฺฑมฺหิ สาโร นาม กิํ ภเวยฺย? วิลียิตฺวา วิทฺธํเสยฺยวฯ

เอวเมว โขติ ยถา เผณปิโณฺฑ นิสฺสาโร, เอวํ รูปมฺปิ นิจฺจสารธุวสารอตฺตสารวิรเหน นิสฺสารเมวฯ ยถา จ โส ‘‘อิมินา ปตฺตํ วา ถาลกํ วา กริสฺสามี’’ติ คเหตุํ น สกฺกา, คหิโตปิ ตมตฺถํ น สาเธติ, ภิชฺชติ เอว, เอวํ รูปมฺปิ นิจฺจนฺติ วา ธุวนฺติ วา อหนฺติ วา มมนฺติ วา คเหตุํ น สกฺกา, คหิตมฺปิ น ตถา ติฏฺฐติ, อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา อสุภเญฺญว โหตีติ เอวํ เผณปิณฺฑสทิส

เมว โหติฯ ยถา วา ปน เผณปิโณฺฑ ฉิทฺทาวฉิทฺโท อเนกสนฺธิฆฏิโต พหูนํ อุทกสปฺปาทีนํ ปาณานํ อาวาโส, เอวํ รูปมฺปิ ฉิทฺทาวฉิทฺทํ อเนกสนฺธิฆฏิตํ, กุลวเสเนเวตฺถ อสีติ กิมิกุลานิ วสนฺติ, ตเทว เตสํ สูติฆรมฺปิ วจฺจกุฏิปิ คิลานสาลาปิ สุสานมฺปิ, น เต อญฺญตฺถ คนฺตฺวา คพฺภวุฏฺฐานาทีนิ กโรนฺติ, เอวมฺปิ เผณปิณฺฑสทิสํฯ

ยถา จ เผณปิโณฺฑ อาทิโต พทรปกฺกมโตฺต หุตฺวา อนุปุเพฺพน ปพฺพตกูฏมโตฺตปิ โหติ, เอวํ รูปมฺปิ อาทิโต กลลมตฺตํ หุตฺวา อนุปุเพฺพน พฺยามมตฺตมฺปิ โคมหิํสหตฺถิอาทีนํ วเสน ปพฺพตกูฏาทิมตฺตํ โหติ มจฺฉกจฺฉปาทีนํ วเสน อเนกโยชนสตปมาณมฺปิ, เอวมฺปิ เผณปิณฺฑสทิสํฯ ยถา จ เผณปิโณฺฑ อุฎฺฐิตมโตฺตปิ ภิชฺชติ, โถกํ คนฺตฺวาปิ, ทูรํ คนฺตฺวาปิ, สมุทฺทํ ปตฺวา ปน อวสฺสเมว ภิชฺชติ, เอวเมวํ รูปมฺปิ กลลภาเวปิ ภิชฺชติ อพฺพุทาทิภาเวปิ, อนฺตรา ปน อภิชฺชมานมฺปิ วสฺสสตายุกานํ วสฺสสตํ ปตฺวา อวสฺสเมว ภิชฺชติ, มรณมุเข จุณฺณวิจุณฺณํ โหติ, เอวมฺปิ เผณปิณฺฑสทิสํฯ

กิญฺหิ สิยา, ภิกฺขเว, เวทนาย สาโรติอาทีสุ เวทนาทีนํ ปุพฺพุฬาทีหิ เอวํ สทิสตา เวทิตพฺพาฯ ยถา หิ ปุพฺพุโฬ อสาโร เอวํ เวทนาปิฯ ยถา จ โส อพโล อคยฺหุปโค, น สกฺกา ตํ คเหตฺวา ผลกํ วา อาสนํ วา กาตุํ, คหิโตปิ ภิชฺชเตว, เอวํ เวทนาปิ อพลา อคยฺหุปคา, น สกฺกา นิจฺจาติ วา ธุวาติ วา คเหตุํ, คหิตาปิ น ตถา ติฎฺฐติ, เอวํ อคยฺหุปคตายปิ เวทนา ปุพฺพุฬสทิสาฯ ยถา ปน ตสฺมิํ ตสฺมิํ อุทกพินฺทุมฺหิ ปุพฺพุโฬ อุปฺปชฺชติ เจว ภิชฺชติ จ, น จิรฎฺฐิติโก โหติ, เอวํ เวทนาปิ อุปฺปชฺชติ เจว ภิชฺชติ จ, น จิรฎฺฐิติกา โหติฯ เอกจฺฉรกฺขเณ โกฏิสตสหสฺสสงฺขา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติฯ ยถา จ ปุพฺพุโฬ อุทกตลํ, อุทกพินฺทุํ, อุทกชลฺลํ, สงฺกฑฺฒิตฺวา ปุฎํ กตฺวา คหณวาตญฺจาติ จตฺตาริ การณานิ ปฎิจฺจ อุปฺปชฺชติ, เอวํ เวทนาปิ วตฺถุํ อารมฺมณํ กิเลสชลฺลํ ผสฺสสงฺฆฏฺฏนญฺจาติ จตฺตาริ การณานิ ปฎิจฺจ อุปฺปชฺชติฯ เอวมฺปิ เวทนา ปุพฺพุฬสทิสาฯ

สญฺญาปิ อสารกเฏฺฐน มรีจิสทิสาฯ ตถา อคยฺหุปคเฏฺฐนฯ น หิ สกฺกา ตํ คเหตฺวา ปิวิตุํ วา นฺหายิตุํ วา ภาชนํ วา ปูเรตุํฯ อปิจ ยถา มรีจิ วิปฺผนฺทติ, สญฺชาตูมิเวคา วิย ขายติ, เอวํ นีลสญฺญาทิเภทา สญฺญาปิ นีลาทิอนุภวนตฺถาย ผนฺทติ วิปฺผนฺทติฯ ยถา จ มรีจิ มหาชนํ วิปฺปลเมฺภติ ‘‘ปุณฺณวาปิ วิย ปุณฺณนที วิย ทิสฺสตี’’ติ วทาเปติ, เอวํ สญฺญาปิ วิปฺปลเมฺภติ, ‘‘อิทํ นีลกํ สุภํ สุขํ นิจฺจ’’นฺติ วทาเปติฯ ปีตกาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอวํ สญฺญา วิปฺปลมฺภเนนาปิ มรีจิสทิสาฯ

อกุกฺกุกชาตนฺติ อโนฺต อสญฺชาตฆนทณฺฑกํฯ สงฺขาราปิ อสารกเฏฺฐน กทลิกฺขนฺธสทิสา, ตถา อคยฺหุปคเฏฺฐน ฯ ยเถว หิ กทลิกฺขนฺธโต กิญฺจิ คเหตฺวา น สกฺกา โคปานสิอาทีนํ อตฺถาย อุปเนตุํ, อุปนีตมฺปิ น ตถา โหติ, เอวํ สงฺขาราปิ น สกฺกา นิจฺจาทิวเสน คเหตุํ, คหิตาปิ น ตถา โหนฺติฯ ยถา จ กทลิกฺขโนฺธ พหุปตฺตวฏฺฏิสโมธาโน โหติ, เอวํ สงฺขารกฺขโนฺธ พหุธมฺมสโมธาโนฯ ยถา จ กทลิกฺขโนฺธ นานาลกฺขโณฯ อโญฺญเยว หิ พาหิราย ปตฺตวฏฺฏิยา วโณฺณ, อโญฺญ ตโต อพฺภนฺตรอพฺภนฺตรานํ, เอวเมว สงฺขารกฺขเนฺธปิ อญฺญเทว ผสฺสสฺส ลกฺขณํ, อญฺญา เจตนาทีนํ, สโมธาเนตฺวา ปน สงฺขารกฺขโนฺธว วุจฺจตีติ เอวมฺปิ สงฺขารกฺขโนฺธ กทลิกฺขนฺธสทิโสฯ

จกฺขุมา ปุริโสติ มํสจกฺขุนา เจว ปญฺญาจกฺขุนา จาติ ทฺวีหิ จกฺขูหิ จกฺขุมาฯ มํสจกฺขุมฺปิ หิสฺส ปริสุทฺธํ วฏฺฎติ อปคตปฏลปิฬกํ, ปญฺญาจกฺขุมฺปิ อสารภาวทสฺสนสมตฺถํฯ วิญฺญาณมฺปิ อสารกเฏฺฐน มายาสทิสํ, ตถา อคยฺหุปคเฏฺฐนฯ ยถา จ มายา อิตฺตรา ลหุปจฺจุปฏฺฐานา, เอวํ

วิญฺญาณํฯ ตญฺหิ ตโตปิ อิตฺตรตรเญฺจว ลหุปจฺจุปฏฺฐานตรญฺจฯ เตเนว หิ จิเตฺตน ปุริโส อาคโต วิย คโต วิย ฐิโต วิย นิสิโนฺน วิย โหติฯ อญฺญเทว จ อาคมนกาเล จิตฺตํ, อญฺญํ คมนกาลาทีสุฯ เอวมฺปิ วิญฺญาณํ มายาสทิสํฯ มายา จ มหาชนํ วเญฺจติ, ยํกิญฺจิเทว ''อิทํ สุวณฺณํ รชตํ มุตฺตา''ติ คาหาเปติ, วิญฺญาณมฺปิ มหาชนํ วเญฺจติฯ เตเนว หิ จิเตฺตน อาคจฺฉนฺตํ วิย คจฺฉนฺตํ วิย ฐิตํ วิย นิสินฺนํ วิย กตฺวา คาหาเปติฯ อญฺญเทว จ อาคมเน จิตฺตํ, อญฺญํ คมนาทีสุฯ เอวมฺปิ วิญฺญาณํ มายาสทิสํฯ

ภูริปเญฺญนาติ สณฺหปเญฺญน เจว วิปุลวิตฺถตปเญฺญน จฯ **อายู**ติ ชีวิตินฺทฺริยํฯ **อุสฺมา**ติ กมฺมชเตโชธาตุฯ **ปรภตฺต**นฺติ นานาวิธานํ กิมิคณาทีนํ ภตฺตํ หุตฺวาฯ **เอตาทิสายํ สนฺตาโน**ติ เอตาทิสี อยํ ปเวณี มตกสฺส ยาว สุสานา ฌฑฺฒียตีติฯ **มายายํ พาลลาปินี**ติ ยฺวายํ วิญฺญาณกฺขโนฺธ นาม, อยํ พาลมหาชนลปาปนิกมายา นามฯ **วธโก**ติ ทฺวีหิ การเณหิ อยํ ขนฺธสงฺขาโต วธโก อญฺญมญฺญฆาตเนนปิ, ขเนฺธสุ สติ วโธ ปญฺญายตีติปิฯ เอกา หิ ปถวีธาตุ ภิชฺชมานา เสสธาตุโย คเหตฺวาว ภิชฺชติ, ตถา อาโปธาตุอาทโยฯ รูปกฺขโนฺธ จ ภิชฺชมาโน อรูปกฺขเนฺธ คเหตฺวาว ภิชฺชติ, ตถา อรูปกฺขเนฺธสุ เวทนาทโย สญฺญาทิเกฯ จตฺตาโรปิ เจเต วตฺถุรูปนฺติ เอวํ อญฺญมญฺญวธเนเนตฺถ วธกตา เวทิตพฺพาฯ ขเนฺธสุ ปน สติ วธพนฺธนเจฺฉทาทีนิ สมฺภวนฺติ, เอวํ เอเตสุ สติ วธภาวโตปิ วธกตา เวทิตพฺพาฯ **สพฺพสํโยค**นฺติ สพฺพํ ทสวิธมฺปิ สํโยชนํฯ **อจฺจุตํ ปท**นฺติ นิพฺพานํฯ ตติยํฯ

๔-๖. โคมยปิณฺฑสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๖-๙๘. จตุเตฺถ **สสฺสติสม**นฺติ สิเนรุมหาปถวีจนฺทิมสูริยาทีหิ สสฺสตีหิ สมํฯ **ปริตฺตํ โคมยปิณฺฑ**นฺติ อปฺปมตฺตกํ มธุกปุปฺผปฺปมาณํ โคมยขณฺฑํฯ กุโต ปนาเนเนตํ ลทฺธนฺติฯ ปริภณฺฑกรณตฺถาย อาภตโต คหิตนฺติ เอเกฯ อตฺถสฺส ปน วิญฺญาปนตฺถํ อิทฺธิยา อภิสงฺขริตฺวา หตฺถารุฬฺหํ กตนฺติ เวทิตพฺพนฺติฯ **อตฺตภาวปฏิลาโภ**ติ ปฏิลทฺธอตฺตภาโวฯ **น ยิทํ พฺรหฺมจริยวาโส ปญฺญาเยถา**ติ อยํ มคฺคพฺรหฺมจริยวาโส นาม น ปญฺญาเยยฺยฯ มโคฺค หิ เตภูมกสงฺขาเร วิวเฏฺฏโนฺต อุปฺปชฺชติฯ ยทิ จ เอตฺตโก อตฺตภาโว นิโจฺจ ภเวยฺย, มโคฺค อุปฺปชฺชิตฺวาปิ สงฺขารวฏฺฏํ วิวเฏฺฏตุํ น สกฺกุเณยฺยาติ พฺรหฺมจริยวาโส น ปญฺญาเยถฯ

อิทานิ สเจ โกจิ สงฺขาโร นิโจฺจ ภเวยฺย, มยา มหาสุทสฺสนราชกาเล อนุภูตา สมฺปตฺติ นิจฺจา ภเวยฺย, สาปิ จ อนิจฺจาติ ตํ ทเสฺสตุํ **ภูตปุพฺพาหํ ภิกฺขุ ราชา อโหสิ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กุสาวตีราชธานิปฺปมุขานี**ติ กุสาวตีราชธานี เตสํ นครานํ ปมุขา, สพฺพเสฏฺฐาติ อโตฺถฯ **สารมยานี**ติ รตฺตจนฺทนสารมยานิฯ อุปธานํ ปน สเพฺพสํ สุตฺตมยเมวฯ **โคณกตฺถตานี**ติ จตุรงฺคุลาธิกโลเมน กาฬโกชเวน อตฺถตานิ, ยํ มหาปิฏฺฐิยโกชโวติ วทนฺติฯ **ปฏิกตฺถตานี**ติ อุภโตโลเมน อุณฺณามเยน เสตกมฺพเลน อตฺถตานิฯ **ปฏลิกตฺถตานี**ติ ฆนปุเปฺผน อุณฺณามยอตฺถรเณน อตฺถตานิฯ **กทลิมิคปวรปจฺจตฺถรณานี**ติ กทลิมิคจมฺมมเยน อุตฺตมปจฺจตฺถรเณน อตฺถตานิฯ ตํ กิร ปจฺจตฺถรณํ เสตวตฺถสฺส อุปริ กทลิมิคจมฺมํ อตฺถริตฺวา สิเพฺพตฺวา กโรนฺติฯ **สอุตฺตรจฺฉทานี**ติ สห อุตฺตรจฺฉเทน, อุปริ พเทฺธน รตฺตวิตาเนน สทฺธินฺติ อโตฺถฯ **อุภโตโลหิตกูปธานี**ติ สีสูปธานญฺจ ปาทูปธานญฺจาติ ปลฺลงฺกานํ อุภโตโลหิตกูปธานานิฯ **เวชยนฺตรถปฺปมุขานี**ติ เอตฺถ เวชยโนฺต นาม ตสฺส รโญฺญ รโถ, ยสฺส จกฺกานํ อินฺทนีลมณิมยา นาภิ, สตฺตรตนมยา อรา, ปวาฬมยา เนมิ, รชตมโย อโกฺข, อินฺทนีลมณิมยํ อุปกฺขรํ, รชตมยํ กุพฺพรํฯ โส เตสํ รถานํ ปมุโข อโคฺคฯ **ทุกูลสนฺทานานี**ติ ทุกูลสนฺถรานิฯ **กํ**

สูปธารณานีติ รชตมยโทหภาชนานิฯ **วตฺถโกฏิสหสฺสานี**ติ ยถารุจิตํ ปริภุญฺชิสฺสตีติ นฺหตฺวา ฐิตกาเล อุปนีตวตฺถาเนว สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **ภตฺตาภิหาโร**ติ อภิหริตพฺพภตฺตํฯ

ยมหํ เตน สมเยน อชฺฌาวสามีติ ยตฺถ วสามิ, ตํ เอกเญฺญว นครํ โหติ, อวเสเสสุ ปุตฺตธีตาทโย เจว ทาสมนุสฺสา จ วสึสุฯ ปาสาทกูฏาคาราทีสุปิ เอเสว นโยฯ ปลฺลงฺกาทีสุ เอกํเยว สยํ ปริภุญฺชติ, เสสา ปุตฺตาทีนํ ปริโภคา โหนฺติฯ อิตฺถีสุ เอกาว ปจฺจุปฏฺฐาติ, เสสา ปริวารมตฺตา โหนฺติฯ **เวลามิกา**ติ ขตฺติยสฺส วา พฺราหฺมณิยา, พฺราหฺมณสฺส วา ขตฺติยานิยา กุจฺฉิสฺมึ ชาตาฯ **ปริทหามี**ติ เอกํเยว ทุสฺสยุคํ นิวาเสมิ, เสสานิ ปริวาเรตฺวา วิจรนฺตานํ อสีติสหสฺสาธิกานํ โสฬสนฺนํ ปุริสสตสหสฺสานํ โหนฺตีติ ทเสฺสติฯ **ภุญฺชามี**ติ ปรมปฺปมาเณน นาฬิโกทนมตฺตํ ภุญฺชามิ, เสสํ ปริวาเรตฺวา วิจรนฺตานํ จตฺตาลีสสหสฺสาธิกานํ อฏฺฐนฺนํ ปุริสสตสหสฺสานํ โหตีติ ทเสฺสติฯ เอกถาลิปาโก หิ ทสนฺนํ ชนานํ ปโหติฯ

อิติ อิมํ มหาสุทสฺสนกาเล สมฺปตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตสฺสา อนิจฺจตํ ทเสฺสนฺโต **อิติ โข ภิกฺขู**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วิปริณตา**ติ ปกติชหเนน นิพฺพุตปทีโป วิย อปณฺณตฺติกภาวํ คตาฯ **เอวํ อนิจฺจา โข ภิกฺขุ สงฺขารา**ติ เอวํ หุตฺวาอภาวเฏฺฐน อนิจฺจาฯ เอตฺตาวตา ภควา ยถา นาม ปุริโส สตหตฺถุเพฺพเธ จมฺปกรุเกฺข นิเสฺสณึ พนฺธิตฺวา อภิรุหิตฺวา จมฺปกปุปฺผํ อาทาย นิเสฺสณึ มุญฺจนฺโต โอตเรยฺย, เอวเมวํ นิเสฺสณึ พนฺธนฺโต วิย อเนกวสฺสโกฏิสตสหสฺสุเพฺพธํ มหาสุทสฺสนสมฺปตฺตึ อารุยฺห สมฺปตฺติมตฺถเก ฐิตํ อนิจฺจลกฺขณํ อาทาย นิเสฺสณึ มุญฺจนฺโต วิย โอติโณฺณฯ **เอวํ อทฺธุวา**ติ เอวํ อุทกปุพฺพุฬาทโย วิย ธุวภาวรหิตาฯ **เอวํ อนสฺสาสิกา**ติ เอวํ สุปินเก ปีตปานียํ วิย อนุลิตฺตจนฺทนํ วิย จ อสฺสาสวิรหิตาฯ อิติ อิมสฺมึ สุเตฺต อนิจฺจลกฺขณํ กถิตํฯ ปญฺจเม สพฺพํ วุตฺตนยเมวฯ ฉฏฺฐํ ตถา พุชฺฌนกสฺส อชฺฌาสเยน วุตฺตํฯ จตุตฺถาทีนิฯ

๗. คทฺทุลพทฺธสุตฺตวณฺณนา

๙๙. สตฺตเม **ยํ มหาสมุโทฺท**ติ ยสฺมึ สมเย ปญฺจเม สูริเย อุฏฺฐิเต มหาสมุโทฺท อุสฺสุสฺสติฯ **ทุกฺขสฺส อนฺตกิริย**นฺติ จตฺตาริ สจฺจานิ อปฺปฏิวิชฺฌิตฺวา อวิชฺชาย นิวุตานํเยว สตํ วฏฺฏทุกฺขสฺส อนฺตกิริยํ ปริเจฺฉทํ น วทามิฯ **สา คทฺทุลพโทฺธ**ติ คทฺทุเลน พทฺธสุนโขฯ **ขีเล**ติ ปถวิยํ อาโกฏิเต มหาขีเลฯ **ถเมฺภ**ติ นิขณิตฺวา ฐปิเต ถเมฺภฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ สุนโข วิย วฏฺฏนิสฺสิโต พาโล, คทฺทุโล วิย ทิฏฺฐิ, ถโมฺภ วิย สกฺกาโย, คทฺทุลรชฺชุยา ถเมฺภ อุปนิพทฺธสุนขสฺส ถมฺภานุปริวตฺตนํ วิย ทิฏฺฐิตณฺหาย สกฺกาเย พทฺธสฺส ปุถุชฺชนสฺส สกฺกายานุปริวตฺตนํ เวทิตพฺพํฯ สตฺตมํฯ

๘. ทุติยคทฺทุลพทฺธสุตฺตวณฺณนา

๑๐๐. อฏฺฐเม **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ทิฏฺฐิคทฺทุลนิสฺสิตาย ตณฺหารชฺชุยา สกฺกายถเมฺภ อุปนิพโทฺธ วฏฺฏนิสฺสิโต พาลปุถุชฺชโน สพฺพิริยาปเถสุ ขนฺธปญฺจกํ นิสฺสาเยว ปวตฺตติ, ยสฺมา วา ทีฆรตฺตมิทํ จิตฺตํ สํกิลิฏฺฐํ ราเคน โทเสน โมเหน, ตสฺมาฯ **จิตฺตสํกิเลสา**ติ สุนฺหาตาปิ หิ สตฺตา จิตฺตสํกิเลเสเนว สํกิลิสฺสนฺติ, มลคฺคหิตสรีราปิ จิตฺตสฺส โวทานตฺตา วิสุชฺฌนฺติฯ เตนาหุ โปราณา –

> ‘‘รูปมฺหิ สํกิลิฏฺฐมฺหิ, สํกิลิสฺสนฺติ มาณวา;
> รูเป สุเทฺธ วิสุชฺฌนฺติ, อนกฺขาตํ มเหสินาฯ

“จิตฺตมฺหิ สํกิลิฏฺฐมฺหิ, สํกิลิสฺสนฺติ มาณวา;
จิเตฺต สุเทฺธ วิสุชฺฌนฺติ, อิติ วุตฺตํ มเหสินา”ติฯ

จรณํ นาม จิตฺตนฺติ วิจรณจิตฺตํฯ สงฺขา นาม พฺราหฺมณปาสณฺฑิกา โหนฺติ, เต ปฏโกฏฺฐกํ กตฺวา ตตฺถ นานปฺปการา สุคติทุคฺคติวเสน สมฺปตฺติวิปตฺติโย เลขาเปตฺวา, “อิมํ กมฺมํ กตฺวา อิทํ ปฏิลภติ, อิทํ กตฺวา อิท”นฺติ ทเสฺสนฺตา ตํ จิตฺตํ คเหตฺวา วิจรนฺติฯ **จิเตฺตเนว จิตฺติต**นฺติ จิตฺตกาเรน จิเนฺตตฺวา กตตฺตา จิเตฺตน จินฺติตํ นามฯ **จิตฺตเญฺญว จิตฺตตร**นฺติ ตสฺส จิตฺตสฺส อุปายปริเยสนจิตฺตํ ตโตปิ จิตฺตตรํฯ **ติรจฺฉานคตา ปาณา จิเตฺตเนว จิตฺติตา**ติ กมฺมจิเตฺตเนว จิตฺติตาฯ ตํ ปน กมฺมจิตฺตํ อิเม วฏฺฏกติตฺติราทโย “เอวํ จิตฺตา ภวิสฺสามา”ติ อายูหนฺตา นาม นตฺถิฯ กมฺมํ ปน โยนึ อุปเนติ, โยนิมูลโก เตสํ จิตฺตภาโวฯ โยนิอุปคตา หิ สตฺตา ตํตํโยนิเกหิ สทิสจิตฺตาว โหนฺติฯ อิติ โยนิสิโทฺธ จิตฺตภาโว, กมฺมสิทฺธา โยนีติ เวทิตพฺพาฯ

อปิจ จิตฺตํ นาเมตํ สหชาตํ สหชาตธมฺมจิตฺตตาย ภูมิจิตฺตตาย วตฺถุจิตฺตตาย ทฺวารจิตฺตตาย อารมฺมณจิตฺตตาย กมฺมนานตฺตมูลกานํ ลิงฺคนานตฺตสญฺญานานตฺตโวหารนานตฺตาทีนํ อเนกวิธานํ จิตฺตานํ นิปฺผาทนตายปิ ติรจฺฉานคตจิตฺตโต จิตฺตตรเมว เวทิตพฺพํฯ

รชโกติ วเตฺถสุ รงฺคน รูปสมุฎฺฐาปนโกฯ โส ปน อเฉโก อมนาปํ รูปํ กโรติ, เฉโก มนาปํ ทสฺสนียํ, เอวเมว ปุถุชฺชโน อกุสลจิเตฺตน วา ญาณวิปฺปยุตฺตกุสเลน วา จกฺขุสมฺปทาทิวิรหิตํ วิรูปํ สมุฏฺฐาเปติ, ญาณสมฺปยุตฺตกุสเลน จกฺขุสมฺปทาทิสมฺปนฺนํ อภิรูปํฯ อฏฺฐมํฯ

๙. วาสิชฏสุตฺตวณฺณนา

๑๐๑. นวเม **เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, กุกฺกุฏิยา อณฺฑานี**ติ อิมา กณฺหปกฺขสุกฺกปกฺขวเสน เทฺว อุปมา วุตฺตาฯ ตาสุ กณฺหปกฺขอุปมา อตฺถสฺส อสาธิกา, อิตรา สาธิกาติฯ สุกฺกปกฺขอุปมาย เอวํ อโตฺถ เวทิตโพฺพ – **เสยฺยถา**ติ โอปมฺมเตฺถ นิปาโต, **อปี**ติ สมฺภาวนเตฺถฯ อุภเยนาปิ เสยฺยถา นาม, ภิกฺขเวติ ทเสฺสติฯ **กุกฺกุฏิยา อณฺฑานิ อฏฺฐ วา ทส วา ทส วา ทฺวาทส วา**ติ เอตฺถ ปน กิญฺจาปิ กุกฺกุฏิยา วุตฺตปฺปการโต อูนาธิกานิปิ อณฺฑานิ โหนฺติ, วจนสิลิฏฺฐตาย ปน เอวํ วุตฺตํฯ เอวญฺหิ โลเก สิลิฏฺฐวจนํ โหติฯ **ตานสฺสู**ติ ตานิ อสฺสุ, ตานิ ภเวยฺยุนฺติ อโตฺถฯ **กุกฺกุฏิยา สมฺมา อธิสยิตานี**ติ ตาย จ ชเนตฺติยา กุกฺกุฏิยา ปเกฺข ปสาเรตฺวา เตสํ อุปริ สยนฺติยา สมฺมา อธิสยิตานิฯ **สมฺมา ปริเสทิตานี**ติ กาเลน กาลํ อุตุํ คณฺหาเปนฺติยา สุฏฺฐุ สมนฺตโต เสทิตานิ อุสฺมีกตานิฯ **สมฺมา ปริภาวิตานี**ติ กาเลน กาลํ สุฏฺฐุ สมนฺตโต ภาวิตานิ, กุกฺกุฏคนฺธํ คาหาปิตานีติ อโตฺถฯ **กิญฺจาปิ ตสฺสา กุกฺกุฏิยา**ติ ตสฺสา กุกฺกุฏิยา อิมินา ติวิธกิริยากรเณน อปฺปมาทํ กตฺวา กิญฺจาปิ น เอวํ อิจฺฉา อุปฺปชฺเชยฺยฯ **อถ โข ภพฺพาวเต**ติ อถ โข เต กุกฺกุฏโปตกา วุตฺตนเยน โสตฺถินา อภินิพฺภิชฺชิตุํ ภพฺพาวฯ เต หิ ยสฺมา ตาย กุกฺกุฏิยา เอวํ ตีหากาเรหิ ตานิ อณฺฑานิ ปริปาลิยมานานิ น ปูตีนิ โหนฺติ, โย เนสํ อลฺลสิเนโห, โสปิ ปริยาทานํ คจฺฉติ, กปาลํ ตนุกํ โหติ, ปาทนขสิขา จ มุขตุณฺฑกญฺจ ขรํ โหติ, สยมฺปิ ปริณามํ คจฺฉนฺติ, กปาลสฺส ตนุตฺตา พหิ อาโลโก อโนฺต ปญฺญายติ, ตสฺมา “จิรํ วต มยํ สงฺกุฏิตหตฺถปาทา สมฺพาเธ สยิมฺหา, อยญฺจ พหิ อาโลโก ทิสฺสติ, เอตฺถ ทานิ โน สุขวิหาโร ภวิสฺสตี”ติ นิกฺขมิตุกามา หุตฺวา กปาลํ ปาเทน ปหรนฺติ, คีวํ ปสาเรนฺติ, ตโต ตํ กปาลํ เทฺวธา ภิชฺชติฯ อถ เต ปเกฺข วิธุนนฺตา ตํขณานุรูปํ วิรวนฺตา นิกฺขมนฺติเยว, นิกฺขมิตฺวา จ คามเกฺขตฺตํ อุปโสภยมานา วิจรนฺติฯ

เอวเมว โขติ อิทํ โอปมฺมสมฺปฏิปาทนํฯ ตํ เอวํ อเตฺถน สํสนฺทิตฺวา เวทิตพฺพํ – ตสฺสา กุกฺกุฏิยา อเณฺฑสุ ติวิธกิริยากรณํ วิย หิ อิมสฺส ภิกฺขุโน ภาวานุโยคํ อนุยุตฺตกาโล, กุกฺกุฏิยา ติวิธกิริยาสมฺปาทเนน อณฺฑานํ อปูติภาโว วิย ภาวนานุโยคมนุยุตฺตสฺส ภิกฺขุโน ติวิธานุปสฺสนาสมฺปาทเนน วิปสฺสนาญาณสฺส อปริหานิ, ตสฺสา ติวิธกิริยากรเณน อลฺลสิเนหปริยาทานํ วิย ตสฺส ภิกฺขุโน ติวิธานุปสฺสนาสมฺปาทเนน ภวตฺตยานุคตนิกนฺติสิเนหปริยาทานํ, อณฺฑกปาลานํ ตนุภาโว วิย ตสฺส ภิกฺขุโน อวิชฺชณฺฑโกสสฺส ตนุภาโว, กุกฺกุฏโปตกานํ ปาทนขสิขมุขตุณฺฑกานํ ถทฺธขรภาโว วิย ภิกฺขุโน วิปสฺสนาญาณสฺส ติกฺขขรวิปฺปสนฺน สูรภาโว, กุกฺกุฏโปตกานํ ปริณามกาโล วิย ภิกฺขุโน วิปสฺสนาญาณสฺส ปริณามกาโล วฑฺฒิตกาโล คพฺภคฺคหณกาโล, กุกฺกุฏโปตกานํ ปาทนขสิขาย วา มุขตุณฺฑเกน วา อณฺฑโกสํ ปทาเลตฺวา ปเกฺข ปโปฺผเฏตฺวา โสตฺถินา อภินิพฺภิทากาโล วิย ตสฺส ภิกฺขุโน วิปสฺสนาญาณคพฺภํ คณฺหาเปตฺวา วิจรนฺตสฺส ตชฺชาติกํ อุตุสปฺปายํ วา โภชนสปฺปายํ วา ปุคฺคลสปฺปายํ วา ธมฺมสฺสวนสปฺปายํ วา ลภิตฺวา เอกาสเน นิสินฺนเสฺสว วิปสฺสนํ วเฑฺฒนฺตสฺส อนุปุพฺพาธิคเตน อรหตฺตมเคฺคน อวิชฺชณฺฑโกสํ ปทาเลตฺวา อภิญฺญาปเกฺข ปโปฺผเฏตฺวา โสตฺถินา อรหตฺตปตฺตกาโล เวทิตโพฺพฯ ยถา ปน กุกฺกุฏโปตกานํ ปริณตภาวํ ญตฺวา มาตาปิ อณฺฑโกสํ ภินฺทติ, เอวํ ตถารูปสฺส ภิกฺขุโน ญาณปริปากํ ญตฺวา สตฺถาปิ –

> ‘‘อุจฺฉินฺท สิเนหมตฺตโน, กุมุทํ สารทิกํว ปาณินา;
> สนฺติมคฺคเมว พฺรูหย, นิพฺพานํ สุคเตน เทสิต’’นฺติฯ (ธ. ป. ๒๘๕) –

อาทินา นเยน โอภาสํ ผริตฺวา คาถาย อวิชฺชณฺฑโกสํ ปหรติฯ โส คาถาปริโยสาเน อวิชฺชณฺฑโกสํ ภินฺทิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ ตโต ปฏฺฐาย ยถา เต กุกฺกุฏโปตกา คามเกฺขตฺตํ อุปโสภยมานา ตตฺถ วิจรนฺติ, เอวํ อยมฺปิ มหาขีณาสโว นิพฺพานารมฺมณํ ผลสมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา สงฺฆารามํ อุปโสภยมาโน วิจรติฯ

ปลคณฺฑสฺสาติ วฑฺฒกิสฺสฯ โส หิ โอลมฺพกสงฺขาตํ ปลํ ธาเรตฺวา ทารูนํ คณฺฑํ หรตีติ ปลคโณฺฑติ วุจฺจติฯ **วาสิชเฏ**ติ วาสิทณฺฑกสฺส คหณฏฺฐาเนฯ **เอตฺตกํ วต เม อชฺช อาสวานํ ขีณ**นฺติ ปพฺพชิตสฺส หิ ปพฺพชฺชาสเงฺขเปน อุเทฺทเสน ปริปุจฺฉาย โยนิโส มนสิกาเรน วตฺตปฏิปตฺติยา จ นิจฺจกาลํ อาสวา ขียนฺติฯ เอวํ ขียมานานํ ปน เตสํ ‘‘เอตฺตกํ อชฺช ขีณํ, เอตฺตกํ หิโยฺย’’ติ เอวมสฺส ญาณํ น โหตีติ อโตฺถฯ อิมาย อุปมาย วิปสฺสนายานิสํโส ทีปิโตฯ **เหมนฺติเกนา**ติ เหมนฺตสมเยนฯ **ปฏิปฺปสฺสมฺภนฺตี**ติ ถิรภาเวน ปริหายนฺติฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ มหาสมุโทฺท วิย สาสนํ ทฏฺฐพฺพํ, นาวา วิย โยคาวจโร, นาวาย มหาสมุเทฺท ปริยาทานํ วิย อิมสฺส ภิกฺขุโน อูนปญฺจวสฺสกาเล อาจริยุปชฺฌายานํ สนฺติเก วิจรณํ, นาวาย มหาสมุโทฺททเกน ขชฺชมานานํ พนฺธนานํ ตนุภาโว วิย ภิกฺขุโน ปพฺพชฺชาสเงฺขเปน อุเทฺทสปริปุจฺฉาทีหิ เจว สํโยชนานํ ตนุภาโว, นาวาย ถเล อุกฺขิตฺตกาโล วิย ภิกฺขุโน นิสฺสยมุจฺจกสฺส กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรเญฺญ วสนกาโล, ทิวา วาตาตเปน สํสุสฺสนํ วิย วิปสฺสนาญาเณน ตณฺหาเสฺนหสํสุสฺสนํ, รตฺติํ หิโมทเกน เตมนํ วิย กมฺมฏฺฐานํ นิสฺสาย อุปฺปเนฺนน ปีติปาโมเชฺชน จิตฺตเตมนํ, รตฺตินฺทิวํ วาตาตเปน เจว หิโมทเกน จ ปริสุกฺขปริตินฺตานํ พนฺธนานํ ทุพฺพลภาโว วิย เอกทิวสํ อุตุสปฺปายาทีนิ ลทฺธา วิปสฺสนาญาณปีติปาโมเชฺชหิ สํโยชนานํ ภิโยฺยโสมตฺตาย ทุพฺพลภาโว, ปาวุสฺสกเมโฆ วิย อรหตฺตมคฺคญาณํ , เมฆวุฏฺฐิอุทเกน นาวาย พเนฺธ ปูติภาโว วิย อารทฺธวิปสฺสกสฺส รูปสตฺตกาทิวเสน วิปสฺสนํ วเฑฺฒนฺตสฺส โอกฺขายมาเน ปกฺขายมาเน กมฺมฏฺฐาเน เอกทิวสํ อุตุสปฺปายาทีนิ ลทฺธา เอก

ปลฺลเงฺกน นิสินฺนสฺส อรหตฺตผลาธิคโม, ปูติพนฺธนาวาย กญฺจิ กาลํ ฐานํ วิย ขีณสํโยชนสฺส อรหโต มหาชนํ อนุคฺคณฺหนฺตสฺส ยาวตายุกํ ฐานํ, ปูติพนฺธนาวาย อนุปุเพฺพน ภิชฺชิตฺวา อปณฺณตฺติกภาวูปคโม วิย ขีณาสวสฺส อุปาทิณฺณกฺขนฺธเภเทน อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุตสฺส อปณฺณตฺติกภาวูปคโมติ อิมาย อุปมาย สํโยชนานํ ทุพฺพลตา ทีปิตาฯ นวมํฯ

๑๐. อนิจฺจสญฺญาสุตฺตวณฺณนา

๑๐๒. ทสเม **อนิจฺจสญฺญา**ติ อนิจฺจํ อนิจฺจนฺติ ภาเวนฺตสฺส อุปฺปนฺนสญฺญาฯ **ปริยาทิยตี**ติ เขปยติฯ **สพฺพํ อสฺมิมาน**นฺติ นววิธํ อสฺมิมานํฯ **มูลสนฺตานกานี**ติ สนฺตาเนตฺวา ฐิตมูลานิฯ มหานงฺคลํ วิย หิ อนิจฺจสญฺญา, ขุทฺทานุขุทฺทกานิ มูลสนฺตานกานิ วิย กิเลสา, ยถา กสฺสโก กสโนฺต นงฺคเลน ตานิ ปทาเลติ, เอวํ โยคี อนิจฺจสญฺญํ ภาเวโนฺต อนิจฺจสญฺญาญาเณน กิเลเส ปทาเลตีติ อิทเมตฺถ โอปมฺมสํสนฺทนํฯ

โอธุนาตีติ เหฎฺฐา ธุนาติฯ **นิทฺธุนาตี**ติ ปโปฺผเฏติฯ **นิโจฺฉเฎตี**ติ ปโปฺผเฎตฺวา ฉเฑฺฑติฯ อิธาปิ ปพฺพชานิ วิย กิเลสา, ลายนํ นิโจฺฉฎนํ วิย อนิจฺจสญฺญาญาณนฺติ อิมินา อเตฺถน อุปมา สํสเนฺทตพฺพาฯ

วณฺฏจฺฉินฺนายาติ ติเณฺหน ขุรเปฺปน วณฺฏจฺฉินฺนายฯ **ตทนฺวยานิ ภวนฺตี**ติ ตํ อมฺพปิณฺฑึ อนุคจฺฉนฺติ, ตสฺสา ปตมานาย อมฺพานิ ภูมิยํ ปตนฺติฯ อิธาปิ อมฺพปิณฺฑิ วิย กิเลสา, ติณฺหขุรโปฺป วิย อนิจฺจสญฺญา, ยถา ขุรเปฺปน ฉินฺนาย อมฺพปิณฺฑิยา สพฺพานิ อมฺพานิ ภูมิยํ ปตนฺติ, เอวํ อนิจฺจสญฺญาญาเณน กิเลสานํ มูลภูตาย อวิชฺชาย ฉินฺนาย สพฺพกิเลสา สมุคฺฆาตํ คจฺฉนฺตีติ, อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํฯ

กูฎงฺคมาติ กูฎํ คจฺฉนฺติฯ **กูฎนินฺนา**ติ กูฎํ ปวิสนภาเวน กูเฎ นินฺนาฯ **กูฎสโมสรณา**ติ กูเฎ สโมสริตฺวา ฐิตาฯ อิธาปิ กูฎํ วิย อนิจฺจสญฺญา, โคปานสิโย วิย จตุภูมกกุสลธมฺมา, ยถา สพฺพโคปานสีนํ กูฎํ อคฺคํ, เอวํ กุสลธมฺมานํ อนิจฺจสญฺญา อคฺคาฯ นนุ จ อนิจฺจสญฺญา โลกิยา, สา โลกิยกุสลานํ ตาว อคฺคํ โหตุ, โลกุตฺตรานํ กถํ อคฺคนฺติ? เตสมฺปิ ปฎิลาภกรณเตฺถน อคฺคนฺติ เวทิตพฺพาฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพาสุ อุปมาสุ โอปมฺมสํสนฺทนํ เวทิตพฺพํฯ ปุริมาหิ ปเนตฺถ ตีหิ อนิจฺจสญฺญาย กิจฺจํ, ปจฺฉิมาหิ พลนฺติฯ ทสมํฯ

ปุปฺผวโคฺค ทสโมฯ

มชฺฌิมปณฺณาสโก สมโตฺตฯ

๑๑. อนฺตวโคฺค

๑. อนฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓. อนฺตวคฺคสฺส ปฐเม **อนฺตา**ติ โกฎฺฐาสาฯ อิทํ สุตฺตํ จตุสจฺจวเสน ปญฺจกฺขเนฺธ โยเชตฺวา **อโนฺต**ติ วจเนน พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสยวเสน วุตฺตํฯ ปฐมํฯ

๒-๓. ทุกฺขสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๔-๑๐๕. ทุติยมฺปิ ปญฺจกฺขเนฺธ จตุสจฺจวเสน โยเชตฺวา **ทุกฺข**นฺติ พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสเยน กถิตํฯ ตติยมฺปิ ตเถว **สกฺกาโย**ติ พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสเยน กถิตํฯ ทุติยตติยานิฯ

๔. ปริเญฺญยฺยสุตฺตวณฺณนา

๑๐๖. จตุเตฺถ **ปริเญฺญยฺย**ติ ปริชานิตเพฺพ สมติกฺกมิตเพฺพฯ **ปริญฺญ**นฺติ สมติกฺกมํฯ **ปริญฺญาตาวิ**นฺติ ตาย ปริญฺญาย ปริชานิตฺวา สมติกฺกมิตฺวา ฐิตํฯ **ราคกฺขโย**ติอาทีหิ นิพฺพานํ ทสฺสิตํฯ จตุตฺถํฯ

๕-๑๐. สมณสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๗-๑๑๒. ปญฺจมาทีสุ จตูสุ จตฺตาริ สจฺจานิ กถิตานิฯ นวมทสเมสุ กิเลสปฺปหานนฺติฯ ปญฺจมาทีนิฯ

อนฺตวโคฺค เอกาทสโมฯ

๑๒. ธมฺมกถิกวโคฺค

๑-๒. อวิชฺชาสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๓-๑๑๔. ธมฺมกถิกวคฺคสฺส ปฐเม **เอตฺตาวตา จ อวิชฺชาคโต โหตี**ติ ยาวตา อิมาย จตูสุ สเจฺจสุ อญฺญาณภูตาย อวิชฺชาย สมนฺนาคโต, เอตฺตาวตา อวิชฺชาคโต โหตีติ อโตฺถฯ ทุติเยปิ เอเสว นโยฯ ปฐมทุติยานิฯ

๓. ธมฺมกถิกสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕. ตติเย ปฐเมน ธมฺมกถิโก, ทุติเยน เสขภูมิ, ตติเยน อเสขภูมีติ เอวํ ธมฺมกถิกํ ปุจฺฉิเตน วิเสเสตฺวา เทฺว ภูมิโย กถิตาฯ ตติยํฯ

๔. ทุติยธมฺมกถิกสุตฺตวณฺณนา

๑๑๖. จตุเตฺถ ติสฺสนฺนมฺปิ ปุจฺฉานํ ตีณิ วิสฺสชฺชนานิ กถิตานิฯ จตุตฺถํฯ

๕-๙. พนฺธนสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๗-๑๒๑. ปญฺจเม **อตีรทสฺสี**ติ ตีรํ วุจฺจติ วฎฺฎํ, ตํ น ปสฺสติฯ **อปารทสฺสี**ติ ปารํ วุจฺจติ นิพฺพานํ, ตํ น ปสฺสติฯ **พโทฺธ**ติ กิเลสพนฺธเนน พโทฺธ หุตฺวา ชียติ จ มียติ จ อสฺมา โลกา ปรํ โลกํ คจฺฉตีติฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต วฎฺฎทุกฺขํ กถิตนฺติฯ ฉฎฺฐาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ ปญฺจมาทีนิฯ

๑๐. สีลวนฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๒๒. ทสเม **อนิจฺจโต**ติอาทีสุ หุตฺวา อภาวากาเรน **อนิจฺจโต,** ปฎิปีฬนากาเรน **ทุกฺขโต,** อาพาธเฎฺฐน **โรคโต,** อโนฺตโทสเฎฺฐน **คณฺฑโต,** เตสํ เตสํ คณฺฑานํ ปจฺจยภาเวน วา

ขณนเฏฺฐน วา **สลฺลโต** ทุกฺขเฏฺฐน **อฆโต,** วิสภาคมหาภูตสมุฏฺฐานอาพาธปจฺจยเฏฺฐน **อาพาธโต,** อสกเฏฺฐน **ปรโต,** ปลุชฺชนเฏฺฐน **ปโลกโต** , สตฺตสุญฺญตเฏฺฐน **สุญฺญโต,** อตฺตาภาเวน **อนตฺตโต**ฯ เอวเมตฺถ ''อนิจฺจโต ปโลกโต''ติ ทฺวีหิ ปเทหิ อนิจฺจมนสิกาโร, ''สุญฺญโต อนตฺตโต''ติ ทฺวีหิ อนตฺตมนสิกาโร, เสเสหิ ทุกฺขมนสิกาโร วุโตฺตติ เวทิตพฺพํฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ ทสมํฯ

๑๑. สุตวนฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๒๓. ตถา เอกาทสเมฯ ทสมสฺมิญฺหิ ''สีลวตา''ติ จตุปาริสุทฺธิสีลํ วุตฺตํ, อิธ **สุตวตา**ติ กมฺมฏฺฐานสุตํ อิทเมว นานากรณํฯ เอกาทสมํฯ

๑๒-๑๓. กปฺปสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๒๔-๑๒๕. ทฺวาทสมเตรสมานิ ราหุโลวาทสทิสาเนวาติฯ ทฺวาทสมเตรสมานิฯ

ธมฺมกถิกวโคฺค ทฺวาทสโมฯ

๑๓. อวิชฺชาวโคฺค

๑-๑๐. สมุทยธมฺมสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๒๖-๑๓๕. อวิชฺชาวโคฺค อุตฺตานโตฺถวฯ อิมสฺมิญฺหิ วเคฺค สพฺพสุเตฺตสุ จตุสจฺจเมว กถิตํฯ

อวิชฺชาวโคฺค เตรสโมฯ

๑๔. กุกฺกุฬวโคฺค

๑-๑๓. กุกฺกุฬสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๓๖-๑๔๙. กุกฺกุฬวเคฺคสฺส ปฐเม **กุกฺกุฬ**นฺติ สนฺตตฺตํ อาทิตฺตํ ฉาริกราสึ วิย มหาปริฬาหํฯ อิมสฺมึ สุเตฺต ทุกฺขลกฺขณํ กถิตํ, เสเสสุ อนิจฺจลกฺขณาทีนิฯ สพฺพานิ เจตานิ ปาฏิเยกฺกํ ปุคฺคลชฺฌาสเยน กถิตานีติฯ

กุกฺกุฬวโคฺค จุทฺทสโมฯ

๑๕. ทิฏฺฐิวโคฺค

๑-๙. อชฺฌตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๕๐-๑๕๘. ทิฏฺฐิวเคฺคสฺส ปฐเม **กึ อุปาทายา**ติ กึ ปฏิจฺจฯ ทุติเย **กึ อภินิวิสฺสา**ติ กึ อภินิวิสิตฺวา, ปจฺจยํ กตฺวาติ อโตฺถฯ ตติยาทีสุ **ทิฏฺฐี**ติอาทีนิ ปุคฺคลชฺฌาสเยน วุตฺตานิฯ ปฐมาทีนิฯ

๑๐. อานนฺทสุตฺตวณฺณนา

๑๕๙. ทสเม **อุปสงฺกมี**ติ อเญฺญ ภิกฺขู ปญฺจกฺขนฺธกมฺมฏฺฐานํ กถาเปตฺวา ยุญฺชิตฺวา ฆเฏตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา สตฺถุ สนฺติเก อญฺญํ พฺยากโรเนฺต ทิสฺวา ‘‘อหมฺปิ ปญฺจกฺขนฺธกมฺมฏฺฐานํ กถาเปตฺวา ยุญฺชเนฺต ฆเฏเนฺต, อรหตฺตํ ปตฺวา อญฺญํ พฺยากริสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา อุปสงฺกมิฯ สตฺถา ปน อตฺตโน ธรมานกาเล เถรสฺส อุปริมคฺคตฺตยวชฺฌานํ กิเลสานํ ปหานํ อปสฺสโนฺตปิ ‘‘อิมสฺส จิตฺตํ คณฺหิสฺสามี’’ติ กเถสิฯ ตสฺสาปิ เอกํ เทฺว วาเร มนสิ กตฺวาว พุทฺธุปฏฺฐานเวลา ชาตาติ คนฺตพฺพํ โหติฯ อิติสฺส จิตฺตํ สมฺปหํสมาโน วิมุตฺติปริปาจนียธมฺมํว โส กมฺมฏฺฐานานุโยโค ชาโตติฯ ทสมํฯ

ทิฏฺฐิวโคฺค ปนฺนรสโมฯ

อุปริปณฺณาสโก สมโตฺตฯ

ขนฺธสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ราธสํยุตฺตํ

๑. ปฐมวโคฺค

๑. มารสุตฺตวณฺณนา

๑๖๐. ราธสํยุตฺตสฺส ปฐเม **มาโร วา อสฺสา**ติ มรณํ วา ภเวยฺยฯ **มาเรตา วา**ติ มาเรตโพฺพ วาฯ **โย วา ปน มียตี**ติ โย วา ปน มรติฯ **นิพฺพิทตฺถ**นฺติ นิพฺพิทาญาณตฺถํฯ **นิพฺพานตฺถา**ติ ผลวิมุตฺติ นาเมสา อนุปาทานิพฺพานตฺถาติ อโตฺถฯ **อจฺจยาสี**ติ อติกฺกโนฺตสิฯ **นิพฺพาโนคธ**นฺติ นิพฺพาเน ปติฎฺฐิตํฯ อิทํ มคฺคพฺรหฺมจริยํ นาม นิพฺพานพฺภนฺตเร วุสฺสติ, น นิพฺพานํ อติกฺกมิตฺวาติ อโตฺถฯ **นิพฺพานปริโยสาน**นฺติ นิพฺพานํ อสฺส ปริโยสานํ, นิปฺผตฺติ นิฎฺฐาติ อโตฺถฯ ปฐมํฯ

๒-๑๐. สตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๖๑-๑๖๙. ทุติเย **สโตฺต สโตฺต**ติ ลคฺคปุจฺฉาฯ **ตตฺร สโตฺต ตตฺร วิสโตฺต**ติ ตตฺร ลโคฺค ตตฺร วิลโคฺคฯ **ปํสฺวาคารเกหี**ติ ปํสุฆรเกหิฯ **เกฬายนฺตี**ติ กีฬนฺติฯ **ธนายนฺตี**ติ ธนํ วิย มญฺญนฺติฯ **มมายนฺตี**ติ ‘‘มม อิทํ, มม อิท’’นฺติ มมตฺตํ กโรนฺติ, อญฺญสฺส ผุสิตุมฺปิ น เทนฺติฯ **วิกีฬนิยํ กโรนฺตี**ติ ‘‘นิฎฺฐิตา กีฬา’’ติ เต ภินฺทมานา กีฬาวิคมํ กโรนฺติฯ ตติเย **ภวเนตฺตี**ติ ภวรชฺชุฯ จตุตฺถํ อุตฺตานเมวฯ ปญฺจมาทีสุ จตูสุ จตฺตาริ สจฺจานิ กถิตานิ, ทฺวีสุ กิเลสปฺปหานนฺติฯ ทุติยาทีนิฯ

ปฐโม วโคฺคฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑-๑๒. มารสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๗๐-๑๘๑. ทุติยวคฺคสฺส ปฐเม **มาโร, มาโร**ติ มรณํ ปุจฺฉติฯ ยสฺมา ปน รูปาทิวินิมุตฺตํ มรณํ นาม นตฺถิ, เตนสฺส ภควา **รูปํ โข, ราธ, มาโร**ติอาทิมาห ฯ ทุติเย **มารธโมฺม**ติ มรณธโมฺมฯ เอเตนุปาเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพติฯ

ทุติโย วโคฺคฯ

๓-๔. อายาจนวคฺคาทิ

๑-๑๑. มาราทิสุตฺตเอกาทสกวณฺณนา

๑๘๒-๒๐๕. ตโต ปรํ อุตฺตานตฺถเมวฯ อยญฺหิ ราธเตฺถโร ปฏิภานิยเตฺถโร นามฯ ตถาคตสฺส อิมํ เถรํ ทิสฺวา สุขุมํ การณํ อุปฎฺฐาติฯ เตนสฺส ภควา นานานเยหิ ธมฺมํ เทเสติฯ เอวํ อิมสฺมิํ ราธสํยุเตฺต อาทิโต เทฺว วคฺคา ปุจฺฉาวเสน เทสิตา, ตติโย อายาจเนน, จตุโตฺถ อุปนิสินฺนกกถาวเสนฯ สกลมฺปิ ปเนตํ ราธสํยุตฺตํ เถรสฺส วิมุตฺติปริปาจนียธมฺมวเสเนว คหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ราธสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ทิฏฺฐิสํยุตฺตํ

๑. โสตาปตฺติวคฺค

๑. วาตสุตฺตวณฺณนา

๒๐๖. ทิฏฺฐิสํยุตฺเต **น วาตา วายนฺตี**ติอาทีสุ เอวํ กิร เตสํ ทิฏฺฐิ – ‘‘เยปิ เอเต รุกฺขสาขาทีนิ ภญฺชนฺตา วาตา วายนฺติ, น เอเต วาตา, วาตเลโส นาเมโส, วาโต ปน เอสิกตฺถมฺภิ วิย ปพฺพตกูฏํ วิย จ ฐิโตฯ ตถา ยาปิ เอตา ติณกฏฺฐาทีนิ วหนฺติโย นทิโย สนฺทนฺติ, น เอตฺถ อุทกํ สนฺทติ, อุทกเลโส นาเมส, อุทกํ ปน เอสิกตฺถมฺภิ วิย ปพฺพตกูฏํ วิย จ ฐิตํฯ ยาปิ มา คพฺภินิโย วิชายนฺตีติ จ วุจฺจนฺติ, กิญฺจาปิ ตา มิลาตุทรา โหนฺติ, คพฺโภ ปน น นิกฺขมติ, คพฺภเลโส นาเมโส, คพฺโภ ปน เอสิกตฺถมฺภิ วิย ปพฺพตกูฏํ วิย จ ฐิโตฯ เยปิ เอเต จนฺทิมสูริยา อุเทนฺติ วา อเปนฺติ วา, เนว เต อุเทนฺติ น อเปนฺติ, จนฺทิมสูริยเลโส นาเมส, จนฺทิมสูริยา ปน เอสิกตฺถมฺภิ วิย ปพฺพตกูฏํ วิย จ ฐิตา’’ติฯ

๒-๔. เอตํมมสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๐๗-๒๐๙. **ทิฏฺฐ**นฺติอาทีสุ **ทิฏฺฐํ** รูปายตนํฯ **สุตํ** สทฺทายตนํฯ **มุตํ** คนฺธายตนํ รสายตนํ โผฏฺฐพฺพายตนํฯ ตญฺหิ ปตฺวา คเหตพฺพโต มุตนฺติ จ วุตฺตํฯ อวเสสานิ สตฺตายตนานิ **วิญฺญาตํ** นามฯ **ปตฺต**นฺติ ปริเยสิตฺวา วา อปริเยสิตฺวา วา ปตฺตํฯ **ปริเยสิต**นฺติ ปตฺตํ วา อปตฺตํ วา ปริเยสิตํฯ **อนุวิจริตํ มนสา**ติ จิตฺเตน อนุสญฺจริตํฯ โลกสฺมิญฺหิ ปริเยสิตฺวา ปตฺตมฺปิ อตฺถิ, ปริเยสิตฺวา โนปตฺตมฺปิ, อปริเยสิตฺวา ปตฺตมฺปิ, อปริเยสิตฺวา โนปตฺตมฺปิฯ ตตฺถ ปริเยสิตฺวา ปตฺตํ ปตฺตํ นาม, ปริเยสิตฺวา โนปตฺตํ ปริเยสิตํ นาม ฯ อปริเยสิตฺวา ปตฺตญฺจ อปริเยสิตฺวา โนปตฺตญฺจ มนสานุวิจริตํ นามฯ อถ วา ปริเยสิตฺวา ปตฺตมฺปิ อปริเยสิตฺวา ปตฺตมฺปิ ปตฺตเฏฺฐน ปตฺตํ นาม, ปริเยสิตฺวา โนปตฺตเมว ปริเยสิตํ นาม, อปริเยสิตฺวา โนปตฺตํ มนสานุวิจริตํ นามฯ สพฺพํ วา เอตํ มนสา อนุวิจริตเมวฯ

๕. นตฺถิทินฺนสุตฺตวณฺณนา

๒๑๐. **นตฺถิ ทินฺน**นฺติอาทีสุ **นตฺถิ ทินฺน**นฺติ ทินฺนสฺส ผลาภาวํ สนฺธาย วทนฺติฯ **ยิฏฺฐํ** วุจฺจติ มหายาโคฯ **หุต**นฺติ ปเหณกสกฺกาโร อธิเปฺปโตฯ ตมฺปิ อุภยํ ผลาภาวเมว สนฺธาย ปฏิกฺขิปนฺติฯ **สุกตทุกฺกฏาน**นฺติ สุกตทุกฺกตานํ, กุสลากุสลานนฺติ อโตฺถฯ **ผลํ วิปาโก**ติ ยํ ผลนฺติ วา วิปาโกติ วา วุจฺจติ, ตํ นตฺถีติ วทนฺติฯ **นตฺถิ อยํ โลโก**ติ ปรโลเก ฐิตสฺส อยํ โลโก นตฺถิฯ **นตฺถิ ปโร โลโก**ติ อิธ โลเก ฐิตสฺสปิ ปโร โลโก นตฺถิ, สเพฺพ ตตฺถ ตเตฺถว อุจฺฉิชฺชนฺตีติ ทเสฺสนฺติฯ **นตฺถิ มาตา นตฺถิ ปิตา**ติ เตสุ สมฺมาปฏิปตฺติมิจฺฉาปฏิปตฺตีนํ ผลาภาววเสน วทนฺติฯ **นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา**ติ จวิตฺวา อุปฺปชฺชนกสตฺตา นาม นตฺถีติ วทนฺติฯ **นตฺถิ โลเก สมณพฺราหฺมณา**ติ โลเก สมฺมาปฏิปนฺนา สมณพฺราหฺมณา นาม นตฺถีติ วทนฺติฯ

จาตุมหาภูติโกติ จตุมหาภูตมโยฯ **ปถวี ปถวีกาย**นฺติ อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตุ พาหิรํ ปถวีธาตุํฯ **อนุเปตี**ติ อนุยาติฯ **อนุปคจฺฉตี**ติ ตเสฺสว เววจนํ, อนุคจฺฉตีติปิ อโตฺถฯ อุภเยนาปิ อุเปติ อุปคจฺฉตีติ ทเสฺสนฺติฯ **อาปา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อินฺทฺริยานี**ติ มนจฺฉฏฺฐานิ อินฺทฺริยานิฯ **สงฺกมนฺตี**ติ อากาสํ ปกฺขนฺทนฺติฯ **อาสนฺทิปญฺจมา**ติ นิปนฺนมเญฺจน ปญฺจมา, มโญฺจ เจว, จตฺตาโร มญฺจปาเท คเหตฺวา ฐิตา จตฺตาโร ปุริสา จาติ อโตฺถฯ **ยาว อาฬาหนา**ติ ยาว

สุสานาฯ **ปทานี**ติ ‘‘อยํ เอวํ สีลวา อโหสิ, เอวํ ทุสฺสีโล’’ติอาทินา นเยน ปวตฺตานิ คุณาคุณปทานิฯ สรีรเมว วา เอตฺถ ปทานีติ อธิปฺเปตํฯ **กาโปตกานี**ติ กโปตกวณฺณานิ, ปาราวตปกฺขวณฺณานีติ อโตฺถฯ **ภสฺสนฺตา**ติ ภสฺมนฺตาฯ อยเมว วา ปาฬิฯ **อาหุติโย**ติ ยํ ปเหณกสกฺการาทิเภทํ ทินฺนทานํ, สพฺพํ ตํ ฉาริกาวสานเมว โหติ, น ตโต ปรํ ผลทายกํ หุตฺวา คจฺฉตีติ อโตฺถฯ **ทตฺตุปญฺญตฺต**นฺติ ทตฺตูหิ พาลมนุสฺสหิ ปญฺญตฺตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – พาเลหิ อพุทฺธีหิ ปญฺญตฺตมิทํ ทานํ, น ปณฺฑิเตหิฯ พาลา เทนฺติ, ปณฺฑิตา คณฺหนฺตีติ ทเสฺสนฺติฯ

๖. กโรโตสุตฺตวณฺณนา

๒๑๑. **กโรโต**ติ สหตฺถา กโรนฺตสฺสฯ **การยโต**ติ อาณตฺติยา กาเรนฺตสฺสฯ **ฉินฺทโต**ติ ปเรสํ หตฺถาทีนิ ฉินฺทนฺตสฺสฯ **เฉทาปยโต**ติ ปเรหิ เฉทาเปนฺตสฺสฯ **ปจโต**ติ ทเณฺฑน ปีเฬนฺตสฺสฯ **ปจาปยโต**ติ ปเรหิ ทณฺฑาทินา ปีฬาเปนฺตสฺสฯ **โสจโต โสจาปยโต**ติ ปรสฺส ภณฺฑหรณาทีหิ โสกํ สยํ กโรนฺตสฺสาปิ ปเรหิ กาเรนฺตสฺสาปิฯ **กิลมโต กิลมาปยโต**ติ อาหารุปเจฺฉทพนฺธนาคารปเวสนาทีหิ สยํ กิลเมนฺตสฺสปิ ปเรหิ กิลมาเปนฺตสฺสปิฯ **ผนฺทโต ผนฺทาปยโต**ติ ปรํ ผนฺทนฺตํ ผนฺทนกาเล สยมฺปิ ผนฺทโต ปเรมฺปิ ผนฺทาปยโตฯ **ปาณมติปาตยโต**ติ ปาณํ หนนฺตสฺสปิ หนาเปนฺตสฺสปิฯ เอวํ สพฺพตฺถ กรณการาปนวเสเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

สนฺธินฺติ ฆรสนฺธิํฯ **นิโลฺลป**นฺติ มหาวิโลปํฯ **เอกาคาริก**นฺติ เอกเมว ฆรํ ปริวาเรตฺวา วิลุมฺปนํฯ **ปริปเนฺถ ติฎฺฐโต**ติ อาคตาคตานํ อจฺฉินฺทนตฺถํ มเคฺค ติฎฺฐโตฯ **กโรโต น กรียติ ปาป**นฺติ ยํกิญฺจิ ปาปํ กโรมีติ สญฺญาย กโรโตปิ ปาปํ น กรียติ, นตฺถิ ปาปํฯ สตฺตา ปน กโรมาติ เอวํสญฺญิโน โหนฺตีติ ทีเปนฺติฯ **ขุรปริยเนฺตนา**ติ ขุรเนมินา, ขุรธารสทิสปริยเนฺตน วาฯ **เอกมํสขล**นฺติ เอกมํสราสิํฯ **ปุญฺช**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ **ตโตนิทาน**นฺติ เอกมํสขลกรณนิทานํฯ

ทกฺขิณนฺติ ทกฺขิณตีเร มนุสฺสา กกฺขฬา ทารุณา, เต สนฺธาย **หนโนฺต**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อุตฺตร**นฺติ อุตฺตรตีเร สทฺธา โหนฺติ ปสนฺนา พุทฺธมามกา ธมฺมมามกา สงฺฆมามกา, เต สนฺธาย **ททโนฺต**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ยชโนฺต**ติ มหายาคํ กโรโนฺตฯ **ทเมนา**ติ อินฺทฺริยทเมน อุโปสถกเมฺมนฯ **สํยเมนา**ติ สีลสํยเมนฯ **สจฺจวเชฺชนา**ติ สจฺจวจเนนฯ **อาคโม**ติ อาคมนํ, ปวตฺตีติ อโตฺถฯ สพฺพถาปิ ปาปปุญฺญานํ กิริยเมว ปฏิกฺขิปนฺติฯ

๗. เหตุสุตฺตวณฺณนา

๒๑๒. **นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย**ติ เอตฺถ **ปจฺจโย**ติ เหตุเววจนเมวฯ อุภเยนาปิ วิชฺชมานเมว กายทุจฺจริตาทีนํ สํกิเลสปจฺจยํ, กายสุจริตาทีนญฺจ วิสุทฺธิปจฺจยํ ปฏิกฺขิปนฺติฯ **นตฺถิ พล**นฺติ ยมฺหิ อตฺตโน พเล ปติฎฺฐิตา อิเม สตฺตา เทวตฺตมฺปิ มารตฺตมฺปิ พฺรหฺมตฺตมฺปิ สาวกโพธิมฺปิ ปเจฺจกโพธิมฺปิ สพฺพญฺญุตมฺปิ ปาปุณนฺติ, ตํ พลํ ปฏิกฺขิปนฺติฯ **นตฺถิ วีริย**นฺติอาทีนิ สพฺพานิ อญฺญมญฺญเววจนาเนวฯ ‘‘อิทํ โน วีริเยน, อิทํ ปุริสถาเมน, อิทํ ปุริสปรกฺกเมน ปตฺต’’นฺติ, เอวํ ปวตฺตวจนปฏิเกฺขปกรณวเสน ปเนตานิ วิสุํ อาทิยนฺติฯ

สเพฺพ สตฺตาติ โอฎฺฐโคณคทฺรภาทโย อนวเสเส ปริคฺคณฺหนฺติฯ **สเพฺพ ปาณา**ติ เอกินฺทฺริโย ปาโณ, ทฺวินฺทฺริโย ปาโณติอาทิวเสน วทนฺติฯ **สเพฺพ ภูตา**ติ อณฺฑโกสวตฺถิโกเสสุ ภูเต สนฺธาย วทนฺติฯ **สเพฺพ ชีวา**ติ สาลิยวโคธุมาทโย สนฺธาย วทนฺติฯ เตสุ หิ เต วิรุหน

ภาเวน ชีวสญฺญิโนฯ **อวสา อพลา อวีริยา**ติ เตสํ อตฺตโน วโส วา พลํ วา วีริยํ วา นตฺถิฯ **นิยติสงฺคติภาวปริณตา**ติ เอตฺถ **นิยตี**ติ นิยตตาฯ **สงฺคตี**ติ ฉนฺนํ อภิชาตีนํ ตตฺถ ตตฺถ คมนํฯ **ภาโว**ติ สภาโวเยวฯ เอวํ นิยติยา จ สงฺคติยา จ ภาเวน จ ปริณตา นานปฺปการตํ ปตฺตาฯ เยน หิ ยถา ภวิตพฺพํ, โส ตเถว ภวติฯ เยน น ภวิตพฺพํ, โส น ภวตีติ ทเสฺสนฺติฯ **ฉเสฺววาภิชาตีสู**ติ ฉสุ เอว อภิชาตีสุ ฐตฺวา สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ ปฏิสํเวเทนฺติ, อญฺญา สุขทุกฺขภูมิ นตฺถีติ ทเสฺสนฺติฯ

๘-๑๐. มหาทิฎฺฐิสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๑๓-๒๑๕. **อกฏา**ติ อกตาฯ **อกฏวิธา**ติ อกตวิธานา, ‘‘เอวํ กโรหี’’ติ เกนจิ การิตาปิ น โหนฺตีติ อโตฺถฯ **อนิมฺมิตา**ติ อิทฺธิยาปิ น นิมฺมิตาฯ **อนิมฺมาตา**ติ อนิมฺมาปิตาฯ ‘‘อนิมฺมิตพฺพา’’ติปิ ปาโฐ, น นิมฺมิตพฺพาติ อโตฺถฯ **วญฺฌา**ติ วญฺฌปสุวญฺฌตาลาทโย วิย อผลา กสฺสจิ อชนกาฯ ปพฺพตกูฏํ วิย ฐิตาติ **กูฏฎฺฐา**ฯ เอสิกฎฺฐายิโน วิย หุตฺวา ฐิตาติ **เอสิกฎฺฐายิฎฺฐิตา,** ยถา สุนิขาโต เอสิกตฺถโมฺภ นิจฺจโล ติฎฺฐติ, เอวํ ฐิตาติ อโตฺถฯ **น อิญฺชนฺตี**ติ เอสิกตฺถโมฺภ วิย ฐิตตฺตา น จลนฺติฯ **น วิปริณมนฺตี**ติ ปกติํ น วิชหนฺติฯ **น อญฺญมญฺญํ พฺยาพาเธนฺตี**ติ อญฺญมญฺญํ น อุปหนนฺติฯ **นาล**นฺติ น สมตฺถาฯ **ปถวีกาโย**ติอาทีสุ ปถวีเยว ปถวีกาโย, ปถวีสมูโห วาฯ **สตฺตนฺนํเตฺวว กายาน**นฺติ ยถา มุคฺคราสิอาทีสุ ปหฏํ สตฺถํ มุคฺคราสิอาทีนํ อนฺตเรเนว ปวิสติ, เอวํ สตฺตนฺนํ กายานํ อนฺตเรน ฉิเทฺทน วิวเรน สตฺถํ ปวิสติฯ ตตฺถ ‘‘อหํ อิมํ ชีวิตา โวโรเปมี’’ติ เกวลํ สญฺญามตฺตเมว โหตีติ ทเสฺสนฺติฯ

โยนิปมุขสตสหสฺสานีติ ปมุขโยนีนํ อุตฺตมโยนีนํ จุทฺทสสตสหสฺสานิ อญฺญานิ จ สฎฺฐิสตานิ อญฺญานิ จ ฉสตานิ **ปญฺจ จ กมฺมุโน สตานี**ติ ปญฺจกมฺมสตานิ จาติ เกวลํ ตกฺกมตฺตเกน นิรตฺถกทิฎฺฐิํ ทีเปนฺติฯ **ปญฺจ จ กมฺมานิ ตีณิ จ กมฺมานี**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เกจิ ปนาหุ ‘‘ปญฺจ กมฺมานีติ ปญฺจินฺทฺริยวเสน คณฺหนฺติ, ตีณีติ กายกมฺมาทิวเสนา’’ติฯ **กเมฺม จ อฑฺฒกเมฺม จา**ติ เอตฺถ ปนสฺส กายกมฺมวจีกมฺมานิ กมฺมนฺติ ลทฺธิ, มโนกมฺมํ อุปฑฺฒกมฺมนฺติฯ **ทฺวฎฺฐิปฎิปทา**ติ ทฺวาสฎฺฐิปฎิปทาติ วทนฺติฯ **ทฺวฎฺฐนฺตรกปฺปา**ติ เอกสฺมิํ กเปฺป จตุสฎฺฐิ อนฺตรกปฺปา นาม โหนฺติ, อยํ ปน อเญฺญ เทฺว อชานโนฺต เอวมาหฯ

ฉฬาภิชาติโยติ กณฺหาภิชาติ นีลาภิชาติ โลหิตาภิชาติ หลิทฺทาภิชาติ สุกฺกาภิชาติ ปรมสุกฺกาภิชาตีติ อิมา ฉ อภิชาติโย วทนฺติฯ ตตฺถ โอรพฺภิกา สูกริกา สากุณิกา มาควิกา ลุทฺทา มจฺฉฆาตกา โจรา โจรฆาตกา พนฺธนาคาริกา, เย วา ปนเญฺญปิ เกจิ กุรูรกมฺมนฺตา, อยํ กณฺหาภิชาตีติ วทนฺติฯ ภิกฺขู นีลาภิชาตีติ วทนฺติฯ เต กิร จตูสุ ปจฺจเยสุ กณฺฎเก ปกฺขิปิตฺวา ขาทนฺติ, ‘‘ภิกฺขู จ กณฺฎกวุตฺติกา’’ติ (อ. นิ. ๖.๕๗) อยํ หิสฺส ปาฬิ เอวฯ อถ วา กณฺฎกวุตฺติกา เอว นาม เอเก ปพฺพชิตาติ วทนฺติฯ โลหิตาภิชาติ นาม นิคณฺฐา เอกสาฎกาติ วทนฺติฯ อิเม กิร ปุริเมหิ ทฺวีหิ ปณฺฑรตราฯ คิหี โอทาตวสนา อเจลกสาวกา หลิทฺทาภิชาตีติ วทนฺติฯ เอวํ อตฺตโน ปจฺจยทายเก นิคเณฺฐหิปิ เชฎฺฐกตเร กโรนฺติฯ อาชีวกา อาชีวินิโย อยํ สุกฺกาภิชาตีติ วทนฺติฯ เต กิร ปุริเมหิ จตูหิ ปณฺฑรตรา ฯ นโนฺท วโจฺฉ, กิโส สํกิโจฺจ, มกฺขลิ โคสาโล ปรมสุกฺกาภิชาตีติ วทนฺติฯ เต กิร สเพฺพหิ ปณฺฑรตราฯ

อฎฺฐ ปุริสภูมิโยติ มนฺทภูมิ ขิฑฺฑาภูมิ วีมํสกภูมิ อุชุคตภูมิ เสขภูมิ สมณภูมิ ชานนภูมิ ปนฺนภูมีติ อิมา อฎฺฐ ปุริสภูมิโยติ วทนฺติฯ ตตฺถ ชาตทิวสโต ปฎฺฐาย สตฺต ทิวเส สมฺพาธฎฺฐานโต นิกฺขนฺตตฺตา สตฺตา มนฺทา โหนฺติ โมมูหา, อยํ มนฺทภูมีติ วทนฺติฯ เย ปน ทุคฺคติโต อาคตา โหนฺติ, เต อภิณฺหํ โรทนฺติ เจว วิรวนฺติ จ, สุคติโต อาคตา ตํ อนุสฺสริตฺวา อนุสฺสริตฺวา

หสนฺติ, อยํ ขิฑฺฑาภูมิ นามฯ มาตาปิตูนํ หตฺถํ วา ปาทํ วา มญฺจํ วา ปีฐํ วา คเหตฺวา ภูมิยํ ปทนิกฺขิปนํ วีมํสกภูมิ นามฯ ปทสา คนฺตุํ สมตฺถกาโล อุชุคตภูมิ นามฯ สิปฺปานิ สิกฺขนกาโล เสขภูมิ นามฯ ฆรา นิกฺขมฺม ปพฺพชนกาโล สมณภูมิ นามฯ อาจริยํ เสวิตฺวา ชานนกาโล ชานนภูมิ นามฯ ‘‘ภิกฺขุ จ ปนฺนโก ชิโน น กิญฺจิ อาหา’’ติ เอวํ อลาภึ สมณํ ปนฺนภูมีติ วทนฺติฯ

เอกูนปญฺญาส อาชีวกสเตติ เอกูนปญฺญาส อาชีววุตฺติสตานิฯ **ปริพฺพาชกสเต**ติ ปริพฺพาชกปพฺพชฺชาสตานิฯ **นาควาสสเต**ติ นาคมณฺฑลสตานิฯ **วีเส อินฺทฺริยสเต**ติ วีส อินฺทฺริยสตานิฯ **ตึเส นิรยสเต**ติ ตึส นิรยสตานิฯ **รโชธาตุโย**ติ รชโอกิรณฏฺฐานานิฯ หตฺถปิฏฺฐิปาทปิฏฺฐาทีนิ สนฺธาย วทติฯ **สตฺต สญฺญีคพฺภา**ติ โอฏฺฐโคณคทฺรภอชปสุมิคมหึเส สนฺธาย วทติฯ **สตฺต อสญฺญีคพฺภา**ติ สาลิยวโคธุมมุคฺคกงฺควรกกุทฺรูสเก สนฺธาย วทติฯ **นิคณฺฐิคพฺภา**ติ คณฺฐิมฺหิ ชาตคพฺภา, อุจฺฉุเวฬุนฬาทโย สนฺธาย วทติฯ **สตฺต เทวา**ติ พหู เทวา, โส ปน สตฺตาติ วทติฯ มนุสฺสาปิ อนนฺตา, โส สตฺตาติ วทติฯ **สตฺต เปสาจา**ติ ปิสาจา มหนฺตมหนฺตา, สตฺตาติ วทติฯ **สรา**ติ มหาสราฯ กณฺณมุณฺฑ-รถการ-อโนตตฺต-สีหปฺปปาต-ฉทฺทนฺต-มุจลินฺท-กุณาลทเห คเหตฺวา วทติฯ

ปวุฏาติ คณฺฐิกาฯ **ปปาตา**ติ มหาปปาตาฯ **ปปาตสตานี**ติ ขุทฺทกปปาตสตานิฯ **สุปินา**ติ มหาสุปินาฯ **สุปินสตานี**ติ ขุทฺทกสุปินสตานิฯ **มหากปฺปิโน**ติ มหากปฺปานํฯ เอตฺถ เอกมฺหา มหาสรา วสฺสสเต วสฺสสเต กุสเคฺคน เอกํ อุทกพินฺทุํ นีหริตฺวา สตฺตกฺขตฺตุํ ตมฺหิ สเร นิรุทเก กเต เอโก มหากปฺโปติ วทติฯ เอวรูปานํ มหากปฺปานํ จตุราสีติสตสหสฺสานิ เขเปตฺวา พาเล จ ปณฺฑิเต จ ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรนฺตีติ อยมสฺส ลทฺธิฯ ปณฺฑิโตปิ กิร อนฺตราวิสุชฺฌิตุํ น สโกฺกติ, พาโลปิ ตโต อุทฺธํ น คจฺฉติฯ

สีเลน วาติ อเจลกสีเลน วา อเญฺญน วา เยน เกนจิฯ **วเตนา**ติ ตาทิเสเนว วเตนฯ **ตเปนา**ติ ตโปกเมฺมนฯ **อปริปกฺกํ ปริปาเจติ** นาม โย ‘‘อหํ ปณฺฑิโต’’ติ อนฺตรา วิสุชฺฌติฯ **ปริปกฺกํ ผุสฺส ผุสฺส พฺยนฺตีกโรติ** นาม โย ‘‘อหํ พาโล’’ติ วุตฺตปริมาณกาลํ อติกฺกมิตฺวา ยาติฯ **เหวํ นตฺถี**ติ เอวํ นตฺถิฯ ตญฺหิ อุภยมฺปิ น สกฺกา กาตุนฺติ ทีเปติฯ **โทณมิเต**ติ โทเณน มิตํ วิยฯ **สุขทุเกฺข**ติ สุขทุกฺขํฯ **ปริยนฺตกเต**ติ วุตฺตปริมาเณน กาเลน กตปริยโนฺตฯ **นตฺถิ หายนวฑฺฒเน**ติ นตฺถิ หายนวฑฺฒนานิ, น สํสาโร ปณฺฑิตสฺส หายติ, น พาลสฺส วฑฺฒตีติ อโตฺถฯ **อุกฺกํสาวกํเส**ติ อุกฺกํสาวกํสาฯ หายนวฑฺฒนานเมเวตํ เววจนํฯ อิทานิ ตมตฺถํ อุปมาย สาเธโนฺต **เสยฺยถาปิ นามา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุตฺตคุเฬ**ติ เวเฐตฺวา กตสุตฺตคุเฬฯ **นิเพฺพฐิยมานเมว ปเลตี**ติ ปพฺพเต วา รุกฺขเคฺค วา ฐตฺวา ขิตฺตํ สุตฺตปฺปมาเณน นิเพฺพฐิยมานเมว คจฺฉติ, สุเตฺต ขีเณ ตเตฺถว ติฏฺฐติ, น คจฺฉติ เอวเมว พาลา จ ปณฺฑิตา จ กาลวเสน นิเพฺพฐิยมานา สุขทุกฺขํ ปเลนฺติ, ยถาวุเตฺตน กาเลน อติกฺกมนฺตีติ ทเสฺสติฯ

๑๑-๑๘. อนฺตวาสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๑๖-๒๒๓. **อนฺตวา โลโก**ติ เอกโต วฑฺฒิตนิมิตฺตํ โลโกติ คาเหน วา ตเกฺกน วา อุปฺปนฺนทิฏฺฐิฯ **อนนฺตวา**ติ สพฺพโต วฑฺฒิตํ อปฺปมาณนิมิตฺตํ โลโกติ คาเหน วา ตเกฺกน วา อุปฺปนฺนทิฏฺฐิฯ **ตํ ชีวํ ตํ สรีร**นฺติ ชีวญฺจ สรีรญฺจ เอกเมวาติ อุปฺปนฺนทิฏฺฐิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ อิมานิ ตาว โสตาปตฺติมคฺควเสน อฏฺฐารส เวยฺยากรณานิ เอกํ คมนํฯ

๒. ทุติยคมนาทิวคฺควณฺณนา

๒๒๔-๓๐๑. ทุติยํ คมนํ ทุกฺขวเสน วุตฺตํฯ ตตฺราปิ อฏฺฐารเสว เวยฺยากรณานิ, ตโต ปรานิ ‘‘รูปี อตฺตา โหตี’’ติอาทีนิ อฏฺฐ เวยฺยากรณานิ, เตหิ สทฺธึ ตํ ทุติยเปยฺยาโลติ วุตฺโตฯ

ตตฺถ **รูปี**ติ อารมฺมณเมว ‘‘อตฺตา’’ติ คหิตทิฏฺฐิฯ **อรูปี**ติ ฌานํ ‘‘อตฺตา’’ติ คหิตทิฏฺฐิ ฯ **รูปี จ อรูปี จา**ติ อารมฺมณญฺจ ฌานญฺจ ‘‘อตฺตา’’ติ คหิตทิฏฺฐิฯ **เนว รูปี นารูปี**ติ ตกฺกมเตฺตน คหิตทิฏฺฐิฯ **เอกนฺตสุขี**ติ ลาภีตกฺกีชาติสฺสรานํ อุปฺปนฺนทิฏฺฐิฯ ฌานลาภิโนปิ หิ อตีเต เอกนฺตสุขํ อตฺตภาวํ มนสิกโรโต เอวํ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติฯ ตกฺกิโนปิ ‘‘ยถา เอตรหิ อหํ เอกนฺตสุขี, เอวํ สมฺปราเยปิ ภวิสฺสามี’’ติ อุปฺปชฺชติฯ ชาติสฺสรสฺสปิ สตฺตฏฺฐภเว สุขิตภาวํ ปสฺสนฺตสฺส เอวํ อุปฺปชฺชติ, **เอกนฺตทุกฺขี**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

ตติยเปยฺยาโล อนิจฺจทุกฺขวเสน เตหิเยว ฉพฺพีสติยา สุเตฺตหิ วุโตฺต, จตุตฺถเปยฺยาโล ติปริวฏฺฏวเสนาติฯ

ทิฏฺฐิสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. โอกฺกนฺตสํยุตฺตํ

๑-๑๐. จกฺขุสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๐๒-๓๑๑. โอกฺกนฺตสํยุเตฺต **อธิมุจฺจตี**ติ สทฺธาธิโมกฺขํ ปฏิลภติฯ **โอกฺกโนฺต สมฺมตฺตนิยาม**นฺติ ปวิโฎฺฐ อริยมคฺคํฯ **อภโพฺพ จ ตาว กาลํ กาตุ**นฺติ อิมินา อุปฺปเนฺน มเคฺค ผลสฺส อนนฺตรายตํ ทีเปติฯ อุปฺปนฺนสฺมิญฺหิ มเคฺค ผลสฺส อนฺตรายกรณํ นาม นตฺถิฯ เตเนวาห – ‘‘อยญฺจ ปุคฺคโล โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปโนฺน อสฺส, กปฺปสฺส จ อุฑฺฑยฺหนเวลา อสฺส, เนว ตาว กโปฺป อุฑฺฑเยฺหยฺย, ยาวายํ ปุคฺคโล น โสตาปตฺติผลํ สจฺฉิกโรติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ฐิตกปฺปี’’ติ (ปุ. ป. ๑๗)ฯ **มตฺตโส นิชฺฌานํ ขมนฺตี**ติ ปมาณโต โอโลกนํ ขมนฺติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

โอกฺกนฺตสํยุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. อุปฺปาทสํยุตฺตวณฺณนา

๓๑๒-๓๒๑. อุปฺปาทสํยุเตฺต สพฺพํ ปากฏเมวฯ

อุปฺปาทสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. กิเลสสํยุตฺตวณฺณนา

๓๒๒-๓๓๑. กิเลสสํยุเตฺต **จิตฺตเสฺสโส อุปกฺกิเลโส**ติ กตรจิตฺตสฺส? จตุภูมกจิตฺตสฺสฯ เตภูมกจิตฺตสฺส ตาว โหตุ, โลกุตฺตรสฺส กถํ อุปกฺกิเลโส โหตีติ? อุปฺปตฺตินิวารณโตฯ โส หิ ตสฺส อุปฺปชฺชิตุํ อปฺปทาเนน อุปกฺกิเลโสติ เวทิตโพฺพฯ **เนกฺขมฺมนินฺน**นฺติ นวโลกุตฺตรธมฺมนินฺนํฯ **จิตฺต**นฺติ สมถวิปสฺสนาจิตฺตํฯ **อภิญฺญา สจฺฉิกรณีเยสุ ธเมฺมสู**ติ ปจฺจเวกฺขณญาเณน อภิชานิตฺวา สจฺฉิกาตเพฺพสุ ฉฬภิญฺญาธเมฺมสุ, เอกํ ธมฺมํ วา คณฺหเนฺตน เนกฺขมฺมนฺติ คเหตพฺพํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

กิเลสสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สาริปุตฺตสํยุตฺตํ

๑-๙. วิเวกชสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๓๒-๓๔๐. สาริปุตฺตสํยุตฺตสฺส ปฐเม **น เอวํ โหตี**ติ อหงฺการมมงฺการานํ ปหีนตฺตา เอวํ น โหติฯ ทุติยาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ปฐมาทีนิฯ

๑๐. สุจิมุขีสุตฺตวณฺณนา

๓๔๑. ทสเม **สุจิมุขี**ติ เอวํนามิกาฯ **อุปสงฺกมี**ติ เถรํ อภิรูปํ ทสฺสนียํ สุวณฺณวณฺณํ สมนฺตปาสาทิกํ ทิสฺวา ‘‘อิมินา สทฺธิํ ปริหาสํ กริสฺสามี’’ติ อุปสงฺกมิฯ อถ เถเรน ตสฺมิํ วจเน ปฏิกฺขิเตฺต ‘‘อิทานิสฺส วาทํ อาโรเปสฺสามี’’ติ มญฺญมานา **เตน หิ, สมณ, อุพฺภมุโข ภุญฺชสี**ติ อาหฯ **ทิสามุโข**ติ จตุทฺทิสามุโข, จตสฺโส ทิสา โอโลเกนฺโตติ อโตฺถฯ **วิทิสามุโข**ติ จตสฺโส วิทิสา โอโลเกนฺโตฯ

วตฺถุวิชฺชาติรจฺฉานวิชฺชายาติ วตฺถุวิชฺชาสงฺขาตาย ติรจฺฉานวิชฺชายฯ วตฺถุวิชฺชา นาม ลาพุวตฺถุ-กุมฺภณฺฑวตฺถุ-มูลกวตฺถุ-อาทีนํ วตฺถูนํ ผลสมฺปตฺติการณกาลชานนุปาโยฯ **มิจฺฉาชีเวน ชีวิกํ กเปฺปนฺตี**ติ เตเนว วตฺถุวิชฺชาติรจฺฉานวิชฺชาสงฺขาเตน มิจฺฉาชีเวน ชีวิกํ กเปฺปนฺติ, เตสํ วตฺถูนํ สมฺปาทเนน ปสเนฺนหิ มนุเสฺสหิ ทิเนฺน ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺตา ชีวนฺตีติ อโตฺถฯ **อโธมุขา**ติ วตฺถุํ โอโลเกตฺวา ภุญฺชมานวเสน อโธมุขา ภุญฺชนฺติ นามฯ เอวํ สพฺพตฺถ โยชนา กาตพฺพาฯ อปิ เจตฺถ **นกฺขตฺตวิชฺชา**ติ ‘‘อชฺช อิมํ นกฺขตฺตํ อิมินา นกฺขเตฺตน คนฺตพฺพํ, อิมินา อิทญฺจิทญฺจ กาตพฺพ’’นฺติ เอวํ ชานนวิชฺชาฯ **ทูเตยฺย**นฺติ ทูตกมฺมํ, เตสํ เตสํ สาสนํ คเหตฺวา ตตฺถ ตตฺถ คมนํฯ **ปหิณคมน**นฺติ เอกคามสฺมิํเยว เอกกุลสฺส สาสเนน อญฺญกุลํ อุปสงฺกมนํฯ **องฺควิชฺชา**ติ อิตฺถิลกฺขณปุริสลกฺขณวเสน องฺคสมฺปตฺติํ ญตฺวา ‘‘ตาย องฺคสมฺปตฺติยา อิทํ นาม ลพฺภตี’’ติ เอวํ ชานนวิชฺชาฯ **วิทิสามุขา**ติ องฺควิชฺชา หิ ตํ ตํ สรีรโกฏฺฐาสํ อารพฺภ ปวตฺตตฺตา วิทิสาย ปวตฺตา นาม, ตสฺมา ตาย วิชฺชาย ชีวิกํ กเปฺปตฺวา ภุญฺชนฺตา วิทิสามุขา ภุญฺชนฺติ นามฯ **เอวมาโรเจสี**ติ ‘‘ธมฺมิกํ สมณา’’ติอาทีนิ วทมานา สาสนสฺส นิยฺยานิกํ คุณํ กเถสิฯ ตญฺจ ปริพฺพาชิกาย กถํ สุตฺวา ปญฺจมตฺตานิ กุลสตานิ สาสเน โอตริํสูติฯ

สาริปุตฺตสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. นาคสํยุตฺตํ

๑. สุทฺธิกสุตฺตวณฺณนา

๓๔๒. นาคสํยุเตฺต **อณฺฑชา**ติ อเณฺฑ ชาตาฯ **ชลาพุชา**ติ วตฺถิโกเส ชาตาฯ **สํเสทชา**ติ สํเสเท ชาตาฯ **โอปปาติกา**ติ อุปปติตฺวา วิย ชาตาฯ อิทญฺจ ปน สุตฺตํ อฏฺฐุปฺปตฺติยา วุตฺตํฯ ภิกฺขูนญฺหิ ‘‘กติ นุ โข นาคโยนิโย’’ติ กถา อุทปาทิฯ อถ ภควา ปุคฺคลานํ นาคโยนีหิ อุทฺธรณตฺถํ นาคโยนิโย อาวิกโรนฺโต อิมํ สุตฺตมาหฯ

๒-๕๐. ปณีตตรสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๔๓-๓๙๑. ทุติยาทีสุ **โวสฺสฏฺฐกายา**ติ อหิตุณฺฑิกปริพุทฺธํ อคเณตฺวา วิสฺสฏฺฐกายาฯ **ทฺวยการิโน**ติ ทุวิธการิโน, กุสลากุสลการิโนติ อโตฺถฯ **สจชฺช มย**นฺติ สเจ อชฺช มยํฯ **สหพฺยตํ อุปปชฺชตี**ติ สหภาวํ อาปชฺชติฯ ตตฺรสฺส อกุสลํ อุปปตฺติยา ปจฺจโย โหติ, กุสลํ อุปปนฺนานํ สมฺปตฺติยาฯ **อนฺน**นฺติ ขาทนียโภชนียํฯ **ปาน**นฺติ ยํกิญฺจิ ปานกํฯ **วตฺถ**นฺติ นิวาสนปารุปนํฯ **ยาน**นฺติ ฉตฺตุปาหนํ อาทิํ กตฺวา ยํกิญฺจิ คมนปจฺจยํฯ **มาล**นฺติ ยํกิญฺจิ สุมนมาลาทิปุปฺผํฯ **คนฺธ**นฺติ ยํกิญฺจิ จนฺทนาทิคนฺธํฯ **วิเลปน**นฺติ ยํกิญฺจิ ฉวิราคกรณํฯ **เสยฺยาวสถปทีเปยฺย**นฺติ มญฺจปีฐาทิเสยฺยํ เอกภูมิกาทิอาวสถํ วฏฺฏิเตลาทิปทีปูปกรณญฺจ เทตีติ อโตฺถฯ เตสญฺหิ ทีฆายุกตาย จ วณฺณวนฺตตาย จ สุขพหุลตาย จ ปตฺถนํ กตฺวา อิมํ ทสวิธํ ทานวตฺถุํ ทตฺวา ตํ สมฺปตฺติํ อนุภวิตฺุํ ตตฺถ นิพฺพตฺตนฺติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

นาคสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. สุปณฺณสํยุตฺตวณฺณนา

๓๙๒-๔๓๗. สุปณฺณสํยุเตฺต ปตฺตานํ วณฺณวนฺตตาย ครุฬา **สุปณฺณา**ติ วุตฺตาฯ อิธาปิ ปฐมสุตฺตํ ปุริมนเยเนว อฏฺฐุปฺปตฺติยํ วุตฺตํฯ **หรนฺตี**ติ อุทฺธรนฺติฯ อุทฺธรมานา จ ปน เต อตฺตนา หีเน วา สเม วา อุทฺธริตุํ สโกฺกนฺติ, น อตฺตนา ปณีตตเรฯ สตฺตวิธา หิ อนุทฺธรณีย นาคา นาม ปณีตตรา กมฺพลสฺสตรา ธตรฏฺฐา สตฺตสีทนฺตรวาสิโน ปถวิฏฺฐกา ปพฺพตฏฺฐกา วิมานฏฺฐกาติฯ ตตฺร อณฺฑชาทีนํ ชลาพุชาทโย ปณีตตรา , เต เตหิ อนุทฺธรณียาฯ กมฺพลสฺสตรา ปน นาคเสนาปติโน, เต ยตฺถ กตฺถจิ ทิสฺวา โย โกจิ สุปโณฺณ อุทฺธริตุํ น สโกฺกติฯ ธตรฏฺฐา ปน นาคราชาโน, เตปิ โกจิ อุทฺธริตุํ น สโกฺกติฯ เย ปน สตฺตสีทนฺตเร มหาสมุเทฺท วสนฺติ, เต ยสฺมา กตฺถจิ วิกมฺปนํ กาตุํ น สกฺกา, ตสฺมา โกจิ อุทฺธริตุํ น สโกฺกติฯ ปถวิฏฺฐกาทีนํ นิลียโนกาโส อตฺถิ, ตสฺมา เตปิ อุทฺธริตุํ น สโกฺกติฯ เย ปน มหาสมุเทฺท อูมิปิเฏฺฐ วสนฺติ, เต โย โกจิ สโม วา ปณีตตโร วา สุปโณฺณ อุทฺธริตุํ สโกฺกติฯ เสสํ นาคสํยุเตฺต วุตฺตนยเมวาติฯ

สุปณฺณสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. คนฺธพฺพกายสํยุตฺตวณฺณนา

๔๓๘-๕๔๙. คนฺธพฺพกายสํยุเตฺต **มูลคเนฺธ อธิวตฺถา**ติ ยสฺส รุกฺขสฺส มูเล คโนฺธ อตฺถิ, ตํ นิสฺสาย นิพฺพตฺตาฯ โส หิ สกโลปิ รุโกฺข เตสํ อุปกปฺปติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **คนฺธคเนฺธ**ติ มูลาทิคนฺธานํ คเนฺธฯ ยสฺส หิ รุกฺขสฺส สเพฺพสมฺปิ มูลาทีนํ คโนฺธ อตฺถิ, โส อิธ คโนฺธ นามฯ ตสฺส คนฺธสฺส คเนฺธ, ตสฺมิํ อธิวตฺถาฯ อิธ มูลาทีนิ สพฺพานิ เตสํเยว อุปกปฺปนฺติฯ **โส ทาตา โหติ มูลคนฺธาน**นฺติ โส กาฬานุสาริกาทีนํ มูลคนฺธานํ ทาตา โหติฯ เอวํ สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอวญฺหิ สริกฺขทานมฺปิ ทตฺวา ปตฺถนํ ฐเปนฺติ, อสริกฺขทานมฺปิฯ ตํ ทเสฺสตุํ **โส อนฺนํ เทตี**ติอาทิ ทสวิธํ ทานวตฺถุ วุตฺตํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

คนฺธพฺพกายสํยุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๑. วลาหกสํยุตฺตวณฺณนา

๕๕๐-๖๐๖. วลาหกสํยุตฺต **วลาหกกายิกา**ติ วลาหกนามเก เทวกาเย อุปฺปนฺนา อากาสจาริกเทวาฯ **สีตวลาหกา**ติ สีตกรณวลาหกาฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **เจโตปณิธิมนฺวายา**ติ จิตฺตฎฺฐปนํ อาคมฺมฯ **สีตํ โหตี**ติ ยํ วสฺสาเน วา เหมเนฺต วา สีตํ โหติ, ตํ อุตุสมุฏฺฐานเมวฯ ยํ ปน สีเตปิ อติสีตํ, คิเมฺห จ อุปฺปนฺนํ สีตํ, ตํ เทวตานุภาเวน นิพฺพตฺตํ สีตํ นามฯ **อุณฺหํ โหตี**ติ ยํ คิมฺหาเน อุณฺหํ, ตํ อุตุสมุฏฺฐานิกํ ปากติกเมวฯ ยํ ปน อุเณฺหปิ อติอุณฺหํ, สีตกาเล จ อุปฺปนฺนํ อุณฺหํ, ตํ เทวตานุภาเวน นิพฺพตฺตํ อุณฺหํ นามฯ **อพฺภํ โหตี**ติ อพฺภมณฺฑโป โหติฯ อิธาปิ ยํ วสฺสาเน จ สิสิเร จ อพฺภํ อุปฺปชฺชติ, ตํ อุตุสมุฏฺฐานิกํ ปากติกเมวฯ ยํ ปน อเพฺภเยว อติอพฺภํ, สตฺตสตฺตาหมฺปิ จนฺทสูริเย ฉาเทตฺวา เอกนฺธการํ กโรติ, ยญฺจ จิตฺตเวสาขมาเสสุ อพฺภํ, ตํ เทวตานุภาเวน อุปฺปนฺนํ อพฺภํ นามฯ **วาโต โหตี**ติ โย ตสฺมิํ ตสฺมิํ อุตุมฺหิ อุตฺตรทกฺขิณาทิปกติวาโต โหติ, อยํ อุตุสมุฏฺฐาโนวฯ โยปิ ปน รุกฺขกฺขนฺธาทิปทาลโน อติวาโต นาม อตฺถิ, อยเญฺจว, โย จ อโญฺญปิ อกาลวาโต, อยํ เทวตานุภาวนิพฺพโตฺต นามฯ **เทโว วสฺสตี**ติ ยํ วสฺสิเก จตฺตาโร มาเส วสฺสํ, ตํ อุตุสมุฏฺฐานเมวฯ ยํ ปน วเสฺสเยว อติวสฺสํ, ยญฺจ จิตฺตเวสาขมาเสสุ วสฺสํ, ตํ เทวตานุภาวนิพฺพตฺตํ นามฯ

ตตฺริทํ วตฺถุ – เอโก กิร วสฺสวลาหกเทวปุโตฺต ตลกูฏกวาสิ ขีณาสวเตฺถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิฯ เถโร ‘‘โกสิ ตฺว’’นฺติ ปุจฺฉิฯ ‘‘อหํ, ภเนฺต, วสฺสวลาหกเทวปุโตฺต’’ติฯ ‘‘ตุมฺหากํ กิร จิเตฺตน เทโว วสฺสตี’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘ปสฺสิตุกามา มย’’นฺติ ฯ ‘‘เตมิสฺสถ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เมฆสีสํ วา คชฺชิตํ วา น ปญฺญายติ, กถํ เตมิสฺสามา’’ติ? ‘‘ภเนฺต, อมฺหากํจิเตฺตน เทโว วสฺสติ, ตุเมฺห ปณฺณสาลํ ปวิสถา’’ติ ฯ ‘‘สาธุ เทวปุตฺตา’’ติ โส ปาเท โธวิตฺวา ปณฺณสาลํ ปาวิสิฯ เทวปุโตฺต ตสฺมิํ ปวิสเนฺตเยว เอกํ คีตํ คายิตฺวา หตฺถํ อุกฺขิปิฯ สมนฺตา ติโยชนฎฺฐานํ เอกเมฆํ อโหสิฯ เถโร อทฺธติโนฺต ปณฺณสาลํ ปวิโฏฺฐติฯ อปิจ เทโว นาเมส อฏฺฐหิ การเณหิ วสฺสติ นาคานุภาเวน สุปณฺณานุภาเวน เทวตานุภาเวน สจฺจกิริยาย อุตุสมุฏฺฐาเนน มาราวฏฺฏเนน อิทฺธิพเลน วินาสเมเฆนาติฯ

วลาหกสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. วจฺฉโคตฺตสํยุตฺตวณฺณนา

๖๐๗-๖๖๑. วจฺฉโคตฺตสํยุเตฺต **อญฺญาณา**ติ อญฺญาเณนฯ เอวํ สพฺพปเทสุ กรณวเสเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สพฺพานิ เจตานิ อญฺญมญฺญเววจนาเนวาติฯ อิมสฺมิญฺจ ปน สํยุเตฺต เอกาทส สุตฺตานิ ปญฺจปญฺญาส เวยฺยากรณานีติ เวทิตพฺพานิฯ

วจฺฉโคตฺตสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓. ฌานสํยุตฺตํ

๑. สมาธิมูลกสมาปตฺติสุตฺตวณฺณนา

๖๖๒. ฌานสํยุตฺตสฺส ปฐเม **สมาธิกุสโล**ติ ปฐมํ ฌานํ ปญฺจงฺคิกํ ทุติยํ ติวงฺคิกนฺติ เอวํ องฺคววตฺถานกุสโลฯ **น สมาธิสฺมิํ สมาปตฺติกุสโล**ติ จิตฺตํ หาเสตฺวา กลฺลํ กตฺวา ฌานํ สมาปชฺชิตุํ น สโกฺกติฯ อิมินา นเยน เสสปทานิปิ เวทิตพฺพานิฯ

๒-๕๕. สมาธิมูลกฐิติสุตฺตาทิวณฺณนา

๖๖๓-๗๑๖. ทุติยาทีสุ **น สมาธิสฺมิํ ฐิติกุสโล**ติ ฌานํ ฐเปตุํ อกุสโล, สตฺตฏฺฐอจฺฉรามตฺตํ ฌานํ ฐเปตุํ น สโกฺกติฯ **น สมาธิสฺมิํ วุฏฺฐานกุสโล**ติ ฌานโต วุฏฺฐาตุํ อกุสโล, ยถาปริเจฺฉเทน วุฏฺฐาตุํ น สโกฺกติฯ **น สมาธิสฺมิํ กลฺลิตกุสโล**ติ จิตฺตํ หาเสตฺวา กลฺลํ กาตุํ อกุสโลฯ **น สมาธิสฺมิํ อารมฺมณกุสโล**ติ กสิณารมฺมเณสุ อกุสโลฯ **น สมาธิสฺมิํ โคจรกุสโล**ติ กมฺมฏฺฐานโคจเร เจว ภิกฺขาจารโคจเร จ อกุสโลฯ **น สมาธิสฺมิํ อภินีหารกุสโล**ติ กมฺมฏฺฐานํ อภินีหริตุํ อกุสโลฯ **น สมาธิสฺมิํ สกฺกจฺจการี**ติ ฌานํ อเปฺปตุํ สกฺกจฺจการี น โหติฯ **น สมาธิสฺมิํ สาตจฺจการี**ติ ฌานปฺปนาย สตตการี น โหติ, กทาจิเทว กโรติฯ **น สมาธิสฺมิํ สปฺปายการี**ติ สมาธิสฺส สปฺปาเย อุปการกธเมฺม ปูเรตุํ น สโกฺกติฯ ตโต ปรํ สมาปตฺติอาทีหิ ปเทหิ โยเชตฺวา จตุกฺกา วุตฺตาฯ เตสํ อโตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ สกลํ ปเนตฺถ ฌานสํยุตฺตํ โลกิยชฺฌานวเสเนว กถิตนฺติฯ

ฌานสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

ขนฺธวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย ทุติโย ภาโคฯ